Володимир Матвієнко

Автограф на гривні

Володимир Матвієнко

Автограф на гривні

Київ · Наукова думка · 2000

ББК 65.9(4УКР)26
М33

Увазі читачів пропонується нова книга знаного в Україні фінансиста, першого Голови Правління Національного банку України Володимира Матвієнка. З позиції банкіра з понад 40-річним досвідом роботи висвітлено бурхливі події 90-х років XX ст., проголошення незалежності України, створення власної банківської системи, виготовлення та запровадження національної валюти. Автор дає власну оцінку методів запровадження української грошової одиниці, політики посадових осіб з цих питань.

Книга розрахована на широке коло читачів.

Редактор Н.С.Колосок

ISBN 966-00-0605-5

Від автора

Як перший Голова Правління Національного банку України автор книги мав безпосереднє відношення до створення незалежної банківської системи держави, грошової та кредитної політики з найперших днів становлення української суверенності, впровадження купоно-карбованця, виготовлення гривні, встановлення кореспондентських відносин з банками зарубіжних країн в інтересах забезпечення платежів при експорті та імпорті продукції.

У книзі проаналізовано соціально-політичну ситуацію в період переходу від централізованої радянської системи до політичної незалежності України. Дано оцінку тим явищам, які відбувались в суспільстві, та їх наслідкам, впливу на подальший розвиток економіки України в умовах самостійного управління державотворчими процесами.

Описано конкретні факти і конкретних "героїв" без зміни їх прізвищ. Це трохи ризикований метод, але інакше не можна керуватись науковим принципом щодо оцінки дій і "діячів" у державі. Щоб допомогти суспільству навчитись відділяти полову від зерна, треба розкрити конкретні економічні процеси через конкретних дійових осіб.

Таким чином, конкретні процеси, результати розглядаються через призму банкіра, який має понад 40-річний досвід роботи в банківській системі і, зокрема, в роботі з українською промисловістю. Очолюючи найбільший комерційний банк України, який вкладає у виробництво більше коштів, ніж будь-який інший, обслуговує третину експортно-імпортних операцій та п'яту частку населення України щодо їх заощаджень, автор обґрунтовує зроблені ним висновки достатнім фактичним і науковим матеріалом.

Автор робить спробу дати власну оцінку методів запровадження української грошової одиниці, політики посадових осіб з цих питань, особливо в скрутні часи, обумовлені діями "гекачепістів".

На особливу увагу заслуговує аналіз сучасного стану грошової і кредитної політики, її вплив на економіку і життя народу.

Автор не претендує на виключну оригінальність своїх думок і висновків. Проте аргументація фактами

і документами відносин з урядовцями підтверджує необхідність прислухатись до своїх, а не чужих зарубіжних думок.

Україна ще не все втратила, ще є можливість виправити становище в українському суспільстві, зробити Україну сильною, розвинутою державою. Автор сподівається, що українська еліта прочитає цю книгу і сміливо та чесно скорегує свою економічну політику в інтересах українського народу, який так терпляче чекає кращого життя.

На розсуд читачів подає автор свої міркування в ім'я України і для України.

Прислухаймося до власних думок.

Замість передмови

На шляху розвитку кожної країни бувають періоди і події, які хронологічно займаючи невеликий відтинок часу, назавжди залишають глибокий слід в історії. Таким доленосним періодом для України, безперечно, був початок 90-х років XX ст. Цей час можна порівняти з виверженням вулкану. Здавалося, саме повітря тоді було вируюче і наелектризоване від тієї кількості подій, які щодня навіть не відбувалися, а вибухали в суспільстві. І сила цих вибухів (іноді руйнівна, а іноді творча), без жалю змітаючи все старе (і позитивні надбання в тому числі), закладала на його місці підвалини подальшого розвитку України. України нової, України справді незалежної вперше за всю свою багатовікову історію.

Усе суспільство оновлювалось і трансформувалось. Зміни відбувались у всіх без винятку сферах життя українського народу.

Надзвичайно активно реагувала політична сфера. Вже наприкінці 80-х на хвилі політичного плю-

ралізму з різноманітних "спілок", "ліг", "фронтів" тощо почали створюватись перші українські політичні партії. Значного розмаху цей процес набув на початку 90-х: 29—30 квітня 1990 р. у Києві відбувся установчий з'їзд Української республіканської партії (УРП), 22 вересня 1990 р. у Дніпропетровську — установчий з'їзд Народної партії України (НПУ), 16—17 липня — установчий з'їзд Української народно-демократичної партії (УНДП) та ін.

З того часу почався необхідний для демократизації будь-якого суспільства процес становлення української багатопартійності.

Щоправда, самі новостворювані партії були ще нечисленними, політично наївними, не мали реальної влади і значного впливу на суспільство в цілому. Їхнім програмам бракувало конкретики. Останнє було зумовлене метою охопити якнайбільшу аудиторію для поширення ідеологічного впливу, для чого використовувались загальнодекларативні гасла, звернені до всього народу.

Микола Томенко, аналізуючи розвиток багатопартійності в Україні, називає період від створення перших партій до юридичного узаконення самостійного статусу України 1 грудня 1991 р. "опозиційно-переддержавним"[1] .

Ці слова влучно передають спрямування і характер діяльності новостворених політичних партій.

[1] *Томенко М.* Нова політика та нові політичні сили // Україна на перехідному етапі: Політика. Економіка. Культура. – Київ, 1997.

Практично всі вони мали дві найголовніші риси — перебували в опозиції до Комуністичної партії і ставили собі за мету суверенітет чи незалежність України.

Зокрема, Партія демократичного відродження України (ПДВУ) своєю основною метою проголосила "реалізацію на Україні принципу суверенності особи і прав людини, формування політичних і правових основ економічної, соціальної і політичної творчості людей", а своїм головним завданням — "у союзі з іншими демократичними силами перетворити Україну в суверенну демократичну республіку з ефективною ринковою економікою і соціальною захищеністю громадян"[1] .

Праворадикальна УРП своєю головною метою визначила "створення Української незалежної соборної держави як неодмінної умови політичного, економічного і культурного відродження, консолідації та самопоступу народу України, піднесення його добробуту, утвердження демократичного ладу і розвитку громадянського суспільства, виведення України з міжнародної ізоляції на гідне місце серед народів світу"[2]. Причому, як заявив на першому світовому форумі української діаспори секретар УРП О.Шевченко, "коли вже парламентські методи боротьби не принесуть позитивних наслідків, то ми підемо на крайній крок — організуємо з участю політичних партій, всіх демократичних об'єднань —

[1] Політика і час. – 1991. – №1. – С.84.

[2] Там же. – №7. – С.75.

насамперед Руху — загальнонаціональний страйк, ми звернемося за підтримкою цього страйку до демократичних сил інших республік, з тим щоб кільканиденним страйком паралізувати тоталітарно-імперську систему остаточно і назавжди!"[1]. Найбільш характерним для цієї партії був антикомунізм. На установчому з'їзді УРП комунізм, марксизм-ленінізм були визнані "чумою 20 століття", "ідеологічним Чорнобилем", "духовним СНІДом", "ідеологією, яка занапастила країну"[2] .

Антикомунізм був характерний і для всіх інших новостворених партій. До того ж виявилося, що різні політичні сили схожі між собою у питаннях державотворення, соціально-економічного устрою суспільства, релігійних, екологічних, культурологічних поглядах тощо. Зокрема, "з 12 партій, що існували до 1 грудня 1991 року, усі, за винятком Компартії України, обстоювали ідеї парламентської демократії і приватної власності. 11 партій, крім КПУ, прямували до суверенітету України – або в системі співдружності, або із самостійницьким статусом. Отже, Демократична партія України, Ліберально-демократична партія України, Народна партія України, Об'єднана Соціал-демократична партія України, Партія демократичного відродження України, Партія зелених, Соціал-демократична партія України, Українська республіканська, Селянсько-демо-

[1] Українське слово. – 1990. – 16 вересня.

[2] Політика і час. – 1991. – №7. – С.74.

кратична, та Християнсько-демократична партії були одностайні у боротьбі за "суверенітет", "демократію", "ринок", "плюралізм" і проти комуністичної ідеології. Це стало передумовою спільної діяльності, спрямованої на проголошення незалежної демократичної України"[1].

Окрім схожості слід зазначити й те, що утворювані структури були нечисленними, нерозвиненими, і окремо кожна з них не могла вагомо впливати на політичне життя України. Журнал "Політика і час" за березень 1991 р. наводить такий наочний приклад: "За минулий рік до Компартії України вступила 41 тисяча чоловік, що вдвічі більше, ніж налічують, навіть за їх власними оцінками, всі інші політичні партії в республіці"[2].

Зміни йшли надзвичайно важко. Україна успадкувала чимало проблем від колишнього СРСР. Це і неефективно структурована економіка, і зношеність устаткування багатьох підприємств, і малопридатність наявної системи державних інститутів для проведення незалежної економічної політики. Причому системні перетворення доводилося проводити одночасно зі створенням і зміцненням власної держави, що ще більше ускладнювало завдання і супроводжувалося різким загостренням економічних суперечностей. Наскільки важко йшов цей процес в Україні

[1] *Томенко М.* Нова політика та нові політичні сили // Україна на перехідному етапі: Політика. Економіка. Культура. – Київ, 1997.

[2] Політика і час. – 1991. – №4. – С.58.

видно з матеріалу, підготовленого на основі даних Мінстату, який був вміщений в інформаційному тижневику "Факт": "Економічна ситуація в республіці у першому півріччі 1991 року, повідомляє Мінстатистика, залишалась складною. Зниження обсягів виробництва мало місце практично у всіх галузях народного господарства. Поглиблюються інфляція та нерегульоване зростання цін.

Критичне становище склалося на споживчому ринку. Скоротилося надходження продовольчих товарів. Зберігається дефіцит на вироби легкої промисловості і товари народного споживання тривалого вжитку. Різко погіршилося забезпечення населення медикаментами.

Валовий національний продукт у порівняльних цінах становив 92,2 процента до рівня першого півріччя 1990 року...

У першому півріччі поточного року в касах банків України видача грошей перевищила надходження їх на 1,7 мільярда карбованців і на цю суму додатково випущено грошей в обіг"[1].

У зв'язку з наростанням інфляційних процесів значно погіршився фінансовий стан галузей з фіксованими доходами, особливо вугільної промисловості і сільського господарства. Гостро постала проблема Донецького вугільного басейну.

На початку 1991 р. активізувалася діяльність страйкових і робітничих комітетів, різного роду

[1] Факт. – 1991. – №30. – С.1.

"вільних" і "незалежних" профспілок, професійних асоціацій та ін., які свого часу десятками створювались на благодатному ґрунті зниження життєвого рівня населення (вже у 1990 р. їх налічувалось понад 500): "Вирішивши все ж не припиняти 20 лютого відвантаження вугілля споживачам, Регіональний союз страйкових комітетів Донбасу у той же час прийняв резолюцію про можливість відновлення страйку шахтарів, припиненого влітку 1989 року. У ній говориться що коли протягом тижня з урядами СРСР і УРСР не буде досягнуто угоди про підвищення заробітної плати шахтарів у 2—2,5 раза і про приведення у відповідність пенсійного законодавства, то з 1 березня роботи на шахтах Донбасу буде припинено"[1].

Голова Ради Міністрів УРСР Вітольд Фокін, виступаючи 27 лютого по телебаченню, відповів на це так: "Уряд України вважає непомірними вимоги Регіональної спілки страйкових комітетів Донбасу про підвищення заробітної плати шахтарям у 2—2,5 раза, він не може, просто не має права підпорядковувати все інтересам тільки однієї, хай навіть і дуже важливої галузі"[2].

Проте страйк все-таки було розпочато. Про його масовість і швидкість поширення свідчать дані, опубліковані в пресі менше ніж через місяць після вищезгаданого звернення Вітольда Фокіна: "Страйк гірників республіки триває. На кінець минулого тижня в ньому брали участь чотири десятки шахт, на ранок 18 березня їх кількість досягла 52"[1]

[1] Факт. – 1991. – №8. – С.1.

[2] Там же. – 1991. – №9. – С.1.

Про збитки, яких завдала ця акція економіці, йдеться далі: "На голодному пайку — енергетичний і металургійний комплекси республіки, сотні тисяч сімей залишаються без тепла, світла і засобів до існування".

Проблема ставала дедалі серйознішою. Для її вирішення було створено урядову комісію, а Голова Верховної Ради України Леонід Кравчук "звернувся до шахтарських колективів України із закликом відмовитись від конфронтації, відновити роботу і надолужити допущені втрати"[2]. У його зверненні, зокрема, говорилося: "Соціально-політична нестабільність, кризові явища в економіці наблизились до тієї межі, за якою — крах. Величезною руйнівною силою в цих умовах стає, на превеликий жаль, довготривалий страйк шахтарів".

5 травня "Факт" написав про проміжні результати шахтарської акції: "...в результаті страйку, який триває вже більше місяця, чотири шахти Донецька повністю збанкрутіли і "самозакрились". Кандидатом у банкрути є і шахта "Південнодонбаська-1"[3].

Крім цього, результатом страйків стало й те, що лідери майже всіх політичних партій один за одним почали звертати свої погляди на робітничий клас.

[1] Факт. – 1991. – №12. – С.1.

[2] Там же. – 1991. – №13. – С.1.

[3] Там же. – 1991. – №18. – С.2.

Переконавшись, що ставка на молодь в особі студентства не виправдала себе, політики намагалися завойовати симпатії робітників і вже після перших страйків почали переорієнтовуватись на безпосередню роботу в трудових колективах. "Завоювати симпатії у робітничому середовищі сьогодні намагаються навіть ті, хто у своїх теоретичних поглядах заперечує провідну роль робітничого класу", — пише у вересні 1991 р. "Політика і час"[1]. Далі це твердження ілюструється: "...на II з'їзді Українська республіканська партія ввела до своєї програми спеціальний розділ "З питань робітничого і профспілкового руху". В ньому наголошується, що "робітничий рух є найдійовішим чинником досягнення соціальної справедливості в суспільстві, його розвиток веде до розвалу комуністичної тоталітарної системи, демонтажу імперії та становлення незалежної України... УРП підтримує такі форми боротьби робітництва за свої права, як страйки, пікетування, бойкот тощо"[2]. А один з фундаторів та ідеологів Руху і УРП народний депутат Микола Горинь у травні 1991 р. заявив: "Необхідно з'єднати робітничий рух і політичну діяльність. Відомі громадські діячі мають стати політичними консультантами в страйкових комітетах"[3].

Але, напевне, не це потрібно було країні. Напруженості й так вистачало. До шахтарського питання

[1] Політика і час. – 1991. – №13. – С.44.

[2] Там же.

[3] За вільну Україну. – 1991. – 23 травня.

додалося ще й кримське, яке особливо загострилося під кінець року.

Ще на початку 1991 р., 20 січня, на півострові відбувся референдум, на якому 93,2% учасників висловились за відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки як суб'єкта СРСР і учасника Союзного договору. Вже 13 лютого "Вечірній Київ" сповістив, що "депутати Українського парламенту прийняли закон про відтворення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі України"[1].

А через сім місяців, у вересні, в пресі вже було повідомлення про прийняття Декларації про державний суверенітет Криму, у якій підтверджувалось, що Крим є складовою частиною України[2].

Проте в Автономії були сили, яким вигідно було розхитувати суспільство і підігрівати сепаратистські настрої. Особливо помітною стала їхня діяльність восени. Ось що писала про це на початку жовтня преса: "У Криму знову активізувались прихильники перегляду акту 1954 року про передачу Криму зі складу РРФСР до складу України як незаконного, прийнятого всупереч волі кримчан. Цього добивається "Рух 20-те січня"...

Він названий так на честь референдуму 20 січня 1991 року, коли більшість жителів півострова висловилась за відтворення Кримської автономної рес-

[1] Вечірній Київ. – 1991. – 13 лютого.

[2] Факт. – 1991. – №36. – С.1.

публіки як суб'єкта Союзу РСР. "Рух 20-те січня" наполягає на винесенні на всекримський референдум питання про вихід Криму зі складу незалежної України"[1].

Проте, як відомо, в Україні це питання вдалося вирішити цивілізованим способом, без кровопролиття і громадянської війни, на відміну від деяких колишніх республік СРСР і країн Соцтабору.

Різноманітність і протидія різних політичних сил спостерігалась і у Верховній Раді України. І хоча багато хто розумів необхідність об'єднання зусиль і праці у справі побудови економічно і політично сильної держави, досягти цього не вдавалось. Станом на початок року Голова ВР Леонід Кравчук охарактеризував ситуацію у вищому законодавчому органі так: "Треба чітко сказати, що ми маємо в парламенті, скажімо, три напрями. Ми можемо з ними досягти компромісів, коли мова йде про серйозні питання, які стосуються життя України, її перспектив, її майбутнього. Як, скажімо, коли приймали Декларацію про суверенітет. Але це зовсім не означає, що ми повністю можемо стати однодумцями, сконсолідуватись на єдиній платформі. Консолідація — це коли цілі одні. У нас цілі різні: одна група закликає до соціалістичного вибору, друга проти цього — яка може бути консолідація?"[2].

---

[1] Факт. – 1991. – №40. – С.3

[2] Вечірній Київ. – 1991. – 15 січня.

І з часом у цьому напрямку істотно нічого не змінювалось. Ось що писав журнал "Політика і час" через півроку після вищенаведених висловлювань Леоніда Кравчука: "Строкатою є розстановка сил у Верховній Раді УРСР. Зараз у ній працюють 324 депутати-комуністи (із 449). З них 16 — входять в опозицію. 55 — вийшли або виключені з партії. Опозиція об'єднує до 120 чоловік. Вона складається з чотирьох груп. Перша — група "Демократичного відродження України", яка об'єднує 37 депутатів, в тому числі 22 члени ПДВУ. Друга — позапартійна у складі 30 чоловік. Третя — демократична. Її основу становлять члени ДемПУ. І, нарешті, найбільш радикальна група, яка об'єдналася навколо членів УРП. До неї входять 26 чоловік"[1].

Щоправда були питання, в яких українське суспільство виявляло вражаючу одностайність. Це стосується, зокрема, того історичного референдуму, який відбувся 17 березня 1991 р. Тоді країна вирішувала, якою буде подальша доля СРСР і яке місце в ньому посяде Україна. Окрім цього, слід відзначити і високу політичну активність громадян: "Взяли участь у голосуванні 31 млн 504 тис., або 83,5 процента від загальної кількості включених у списки. Із загальної кількості громадян, які взяли участь у голосуванні, 70,5 процента висловилися за збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік.

---

[1] Політика і час. – 1991. – №10.

В опитуванні населення Української РСР взяло участь 83,4 процента включених у списки для голосування. Величезна більшість громадян в усіх без винятку областях... загалом по республіці 80,16 процента висловила згоду з тим, що Україна має бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України"[1].

Референдум допоміг політикам розібратися з настроями населення і побачити, чого хоче український народ. Однак це не припинило дебати навколо того, чи потрібні Україні національний банк, власна грошова одиниця і фінансова система. Не припинились і заклики негайно рвати всі зв'язки, в тому числі й економічні, з колишніми республіками СРСР (і особливо з Росією), що, на жаль, відбувалося. Хоча як у той період, так і пізніше ні в якому разі не потрібно було робити "різкі рухи". Оскільки політичні заяви — це одне, а реальне промислове підприємство, яке має сотні відлагоджених роками зв'язків з постачальниками і клієнтами, — зовсім інше. Життя довело це, але дуже високою ціною — зупинкою тисяч підприємств по всій Україні, втратою валюти, яка залишилась у Зовнішекономбанку тощо.

Хоча ще на початку 1991 р. Леонід Кравчук висловився стосовно цих питань так: "Нам потрібен певний перехідний період, щоб уточнити хоча б, хто є хто. ...На сесії пробували розібратися, скільки ж

[1] Факт. – 1991. – №12. – С.1.

Україна дає в союзний бюджет, і не змогли. Все заплутано. Нам потрібно в цінах, які складуться на попиті і пропозиції, на реальних затратах праці з'ясувати, хто є хто, хто скільки має чого. Тоді будемо знати, як Україна може жити на основі того, що вона продукує. І тоді наступний етап — ...своя фінансова система, свій національний банк, своя грошова одиниця. І взаємини з іншими республіками на основі ринкових відносин — і тільки"[1].

Але у серпні 1991 р. відбулась подія, яка позначилась на політичному житті не лише України, а й усіх тогочасних республік СРСР. 19—21 серпня 1991 р. світ із завмиранням серця слідкував за подіями у Москві, де група заколотників, яка назвала себе Державним комітетом з надзвичайного стану (ДКНС), намагалася відродити СРСР у його найгіршому, тоталітарному, вияві (адже для того, щоб утримати владу, новоявленим вождям довелося б встановити жорстку диктатуру і "закрутити гайки" на повну силу). Однак спроба не вдалась.

Незважаючи на тиск, органи державної влади в Україні не виконували розпоряджень ДКНС. Президія ВР України зробила заяву, яку було опубліковано у пресі. У ній, зокрема, зазначалося, що повний аналіз і оцінка ситуації, яка склалася після утворення ДКНС буде зроблено Верховною Радою Української РСР після рішень позачергової сесії Верховної Ради СРСР. А до цього положення постанов ДКНС не мають

[1] Вечірній Київ. – 1991. – 15 січня.

юридичної сили на території України. Далі говорилося: "На Україні діють Конституція СРСР, Конституція Української РСР, закони і постанови, прийняті у відповідності з ними, здійснюють свої повноваження законно обрані органи державної влади та управління". Президія також заявила, що вона буде "послідовно відстоювати державний суверенітет України, права людини, демократичні завоювання, започатковані в 1985 році"[1].

Фактично ДКНС, бажаючи зберегти Радянський Союз від розвалу, відіграв протилежну роль. Він, навпаки, став каталізатором цього процесу.

В Україні той невдалий переворот багатьом допоміг зрозуміти, що пора ставати справді хазяями у своєму домі, щоб політики сусідньої держави не могли, як їм заманеться, вирішувати долю українського народу. Усвідомлення цього незабаром матеріалізувалося у проголошення Верховною Радою України незалежності нашої держави.

Тяжкі наслідки мала спроба перевороту для КПРС в цілому і для Компартії України зокрема. 25 серпня представники Київради опломбували приміщення партійних комітетів, у тому числі й ЦК Компартії України. Зі щогли над будинком ЦК було знято червоний партійний прапор.

Наступного дня, 26 серпня, Президія ВР України видала Указ про тимчасове припинення діяльності Компартії України "до остаточного розслідування

[1] Факт. – 1991. – №33. – С.1.

обставин, пов'язаних із державним переворотом 19—21 серпня 1991 року". Було прийнято також постанову Президії про власність Компартії України та КПРС на території України", де, зокрема, зазначалося: "...прийняти на баланс Верховної Ради України майно (будинки, споруди, друкарні, транспортні засоби, іншу власність ЦК Компартії України та ЦК КПРС), яке знаходиться на території України". Партійним органам, а також підприємствам, які ними засновані, або їм підпорядковані, були заборонені всі фінансові операції, в тому числі й валютні. 30 серпня Президія ВР України видала Указ "Про заборону діяльності Компартії України".

Проте ще 24 серпня, виступаючи на позачерговій сесії Верховної Ради України, народний депутат Олександр Мороз сказав: "Якщо Пленум ЦК, який має відбутися найближчим часом, не візьме на себе сміливості заявити про автономізацію комуністів України, я беру на себе відповідальність за створення Української комуністичної партії"[1]. Через деякий час в інтерв'ю газеті "Вечірній Київ" він зазначив: "... така партія може з'явитися через місяць-півтора. Вона не буде називатися комуністичною, а як саме — ще не знаю"[2].

Ще один день, який для України став епохальним, — 1 грудня 1991 р. У перший день зими було проведено всеукраїнський референдум, на якому

[1] Голос України. – 1991. – 28 серпня.

[2] Вечірній Київ. – 1991. – 19 січня.

вирішилась доля української незалежності і відбулися вибори президента.

За підсумками референдуму 1 грудня 1991 р. на карті Європи і світу з'явилась нова незалежна держава — Україна. А за підсумками виборів президентом цієї держави став Голова Президії Верховної Ради України Леонід Кравчук. Протягом 2–3 грудня незалежність України визнали Канада, США, Росія, Польща, Угорщина, Данія, а згодом й інші країни.

Через кілька днів за участю новообраного Президента України відбулося підписання документа, який вплинув на подальший хід політичних подій не лише у нашій державі, а й на всьому просторі колишнього СРСР. Уривки з цього документа були опубліковані у пресі: "Ми, Республіка Білорусь, Російська Федерація, Україна, як держави-засновниці Союзу РСР, що підписали союзний договір 1922 року… констатуємо, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність, перестає існувати.

Ґрунтуючись на історичній спільності наших народів і зв'язків, що склалися між ними…

Прагнучи побудувати демократичні правові держави… Високі Договірні сторони утворюють Союз Незалежних Держав"[1].

А 10 грудня 1991 р. Верховна Рада України на своєму сесійному засіданні 288 голосами ратифікувала

[1] Факт. – 1991. – №49. – С.1.

з внесеними поправками угоду про створення СНД. Верховні Ради Білорусі та Росії більшістю голосів також ратифікували цей договір.

Загалом, якщо оглядати 1991 р., можна сказати, що він став переламним для України. Вперше за всю свою історію наша країна змогла реалізувати шанс і своє право на незалежність. Хочеться сподіватись, що у справі розбудови власної держави народ України буде таким же одностайним, як був тоді, коли голосував за її незалежність.

З позицій сьогодення стан суспільства напружений. Це обумовлено економічними обставинами. До управління прийшли люди, для яких патріотизм та чесність — другорядні речі. За ширмою економічного реформування ділки сповідують свою мораль наживи через використання владних структур, силових методів впливу на конкурентів, зрощування з кримінальними кланами. З другого боку, проросійські політичні сили тягнуть до старого ладу, підбурюючи людей, посилюючи їх невдоволення.

Перші кроки

Йшов 1991 рік, а з ним і розпад Радянського Союзу. Колишні радянські республіки заявили про свій вихід з СРСР. Спочатку — республіки Прибалтики, потім Росія, Україна, Білорусь після зустрічі Бориса Єльцина, Леоніда Кравчука і Станіслава Шушкевича у Біловезькій Пущі.

Борис Єльцин як ініціатор спільної домовленості про вихід зі складу СРСР керувався своїми інтересами: він поступився російським імперським характером заради досягнення переваг над Михайлом Горбачовим. Це йому вдалося.

Вихід України з Радянського Союзу був позитивно сприйнятий більшістю населення України, особливо українцями.

Потужна промисловість, розвинута наука, багаті чорноземи давали Україні найбільше переваг над іншими республіками і впевненість у швидкому рості економіки та життєвого рівня народу. Це стверджували і зарубіжні експерти.

Розпочався процес творення української державності. Однією із складових незалежності України було створення Національного банку України. 6 червня 1991 р. Верховна Рада України майже одноголосно обрала першим Головою Правління Національного банку України Володимира Матвієнка, автора цієї книги.

Як такий Національний банк України ще не існував. Діяла Українська республіканська контора Держбанку СРСР, яку очолював Василь Буряк. Звичайно, Верховна Рада УРСР не погоджувала своє рішення з Держбанком СРСР, ще існуючої радянської держави, який зреагував на це вкрай негативно. Впродовж місяця новий Голова Правління Національного банку не зміг розпочати роботу, оскільки Москва не давала наказу про звільнення свого попереднього ставленика.

Цей час був використаний для вирішення питань із західними країнами щодо введення в Україні власної національної валюти. У міру розвитку оповіді автор наводитиме конкретні факти з подій тих часів, дій посадових осіб.

Бажання негайно мати власні гроші у так званих демократів (а ще їх називали "рухівцями") було настільки велике, що всілякі спроби обґрунтування стратегії з грошової політики в Україні сприймались як ворожі, що дуже заважало роботі.

Сам Уряд не був готовий сприйняти таку поспішність введення власних грошей, проте відкрито він цього не висловлював.

Патріотичний порив демократичних сил у Верховній Раді був настільки великий, що він суттєво впливав на рішення, які приймали керівники держави — Леонід Кравчук, Іван Плющ, Вітольд Фокін.

Можете собі уявити вимоги голови комісії з питань економічної реформи, народного депутата Володимира Пилипчука та його соратника, "спеціаліста" по грошах Михайла Швайки, які вже через три місяці після вступу Володимира Матвієнка на посаду Голови Нацбанку вимагали від нього введення власних грошей за тих обставин, що в Україні гроші ніколи не друкувались, поліграфічного обладнання для друкування грошей не було, асигнування Уряд не виділяв.

Протягом всього 1991 р. у грошовому обігу діяв карбованець, тобто радянський "рубль".

У другій половині 1991 р. почало не вистачати готівкових грошей для виплат заробітної плати, пенсій, стипендій, що було основною причиною порушень термінів цих виплат. За таких умов треба було шукати вихід із складного становища, оскільки Росія не встигала друкувати готівку навіть для себе, не кажучи про тих, хто вже налаштувався на самостійність.

У перший місяць роботи, коли Москва мене ще не допускала до роботи, я поїхав до США і в Нью-Йорку зустрівся з відомим фінансистом Джорджем Соросом. Багатогодинна розмова привела до висновку запозичити досвід США щодо створення власної грошової системи. Із самого початку проголошенням незалежності американці запровадили як грошові знаки купони багаторазового використання, і так працювали майже два роки, а потім ввели в обіг долар США.

Цей досвід заслуговував на увагу і з часом був підтриманий і Верховною Радою, і Урядом. Це вже полегшило вирішення питання негайності введення власних грошей, звичайно, спочатку як їх сурогатів. Але таким чином знімалась проблема готівкових грошей. Сам Вітольд Фокін сприйняв це позитивно і колись сказав, що найвизначнішим його досягненням було запровадження купонів багаторазового використання.

Як держпланівський працівник Вітольд Павлович завжди виходив з того, що план, то основа всього. За радянських часів урядовці дивились на банкірів зверхньо. Про роль банків ніхто взагалі не говорив, оскільки їм відводилось місце слухняних обліковців суспільного продукту та касово-розрахункового центру. Про них згадували лише в разі затримок виплати заробітної плати або ж несплати обсягів реалізованої продукції, показник якої брався за оцінку діяльності підприємств, регіонів, держави в цілому.

У період чергового дефіциту тих чи інших продуктів державні планові структури вигадували різні системи їх поділу для задоволення мінімальних потреб населення. Як правило, в таких випадках застосовувались "купони", по яких торговельні організації продавали громадянам суворо нормовану "дозу" того чи іншого продукту за готівку. Купон був одноразового користування.

До речі, багато людей в Україні на виборах Пре-

зидента України в 1999 р. голосували за блок претендентів комуністичного спрямування, мабуть забувши про черги і талони.

На одній із чергових нарад Голова Держплану УРСР Вітольд Фокін звернувся до присутніх із проханням висловити пропозиції, як можна покращити справу своєчасного задоволення населення купонами та готівковими коштами. Я, як Голова Правління Промбудбанку, запропонував ввести купони багаторазового використання, що дало б змогу одночасно вирішити питання як задоволення готівковими коштами, так і нормованого споживання різних продуктів і товарів. Вітольд Павлович виявив зацікавленість цією пропозицією, проте не мав наміру підкреслити важливість цього заходу.

Для введення таких, по суті, грошових сурогатів не було правової основи в умовах діючої централізованої грошової системи СРСР. І вже пізніше, коли Вітольд Фокін готувався стати Головою Ради Міністрів, він веде консультації з лідерами "Руху" і обіцяє їм швидко ввести в обіг власні українські гроші в разі призначення його Головою Ради Міністрів.

Все йде за сценарієм. Вітольд Павлович подобається "рухівцям", і він підтримує ідею запровадження купонів багаторазового використання вже в умовах наявності Національного банку України. Забігаючи наперед, скажу відверто, що НБУ не мав великих проблем щодо фінансування контракту на друкування купонів. Виявляється, що у Вітольда Фокіна було добре відношення до купонної ідеї.

Що стосується гривні, то цього не скажеш. Вітольд Павлович довго не сприймав пропозиції друкування гривні за кордоном (буцімто її можна було надрукувати в Україні).

На офіційному прийомі міністра економіки і фінансів Німеччини він сказав так: "Доки я буду Главою Уряду, доти гривня друкуватись за кордоном не буде". Всі його практичні дії в цьому питанні майже такими і були. Він людина слова, але, мабуть, забув про те, що він обіцяв "Руху". Такі речі "Рух" не міг вибачити, і тоді на Вітольда Фокіна почалась атака. Як наслідок, на його місце прийшла нова людина. Але досить про гривню, у нас ще не розкрита тема купонів багаторазового використання.

Був іще серпень 1991 р., коли московське "ГКЧП" намагалось повернути хід подій у своє "більшовицьке" русло з досвіду Ульянова (Леніна) та Сталіна. В Криму інформаційно блокується Михайло Горбачов, у Києві з'являється десант з генералом Варенніковим. Все завмирає, всі чекають, що буде далі.

У цей час я вже другий місяць керував системою Національного банку України. З Москви сипались телеграми, ніби з "рога достатку", щодо негайного виконання грошових переказів. Ті, що суперечили інтересам України, я не виконував. Назбиралася купа розпорядчих документів. Шалений тиск був з боку Голови Правління Акціонерного комерційного аграрно-промислового банку Вадима Гетьмана з вимогами надання дозволу на виконання московських розпоряджень.

У день путчу все завмерло. Звоню Леоніду Кравчуку — Голові Президії Верховної Ради. Домовився про зустріч. Місто буцімто вимерло. Ні перехожих, ні міліціонерів. У будинку Верховної Ради один постовий міліціонер, а в приймальні Кравчука — один охоронник. Немає жодного депутата.

Доповідаю Леоніду Макаровичу щодо розпоряджень з Москви. Запитую: "Що будемо робити?". Відповідь: "Виконуватимемо рішення Верховної Ради". З цим я і пішов до Національного банку.

Далі всім відомо. Україна проголошує незалежність. НБУ будує свою власну грошову і банківську систему. Як будує?

Сторінки історії минулого і сьогодення по-різному висвітлюють Україну та її роль на європейському континенті. Є нігілісти, як свої, так і чужі, котрі своїм рабським або ворожим мисленням принижують саме поняття "українське", інші, "дуже свої", занадто рвучкі до влади, готові будь-яку ціну заплатити, щоб така незалежність уже сьогодні дала всім велике благо.

Завойовники зруйнували Київську Русь завдяки міжкнязівським міжусобицям. Через постійні війни на території України утворився особливий людський феномен — людина, яка виживала завдяки пристосуванню до кожного нового державного і політичного режиму.

Так було і за радянських часів, коли російська імперія, загнавши в один "союз" сотні різних націй, робила з них засобами силових структур те, що виходило з бажань політичних "фюрерів". І в цьому їм багато чого вдалося.

Через жорстокі репресії, масове знищення людей в роки війни створювалась людина, яка чітко виконувала те, що їй наказували. На певному етапі ці силові прийоми спрацьовували, бо людям треба було жити і вижити. Але то був режим "воєнного комунізму", який є абсолютно неймовірним у нашому сьогоденні.

Незважаючи на суворість радянського режиму, певні позитивні результати люди мали. Чи то богом дано, чи то дар нації, але Україна дала найвизначніші наукові й технічні досягнення в XX ст. Це і космос, і ядерна енергія, і кібернетика, і мистецтво і таке інше.

Проте самі досягнення науки обернулись проти народу України. Це Чорнобиль. Одне тільки слово, а світ його знає. Він мало знає українців, а Чорнобиль знає.

У нас дуже часто, ще з часів СРСР, говорять, що Чорнобиль — це трагедія людства. Так, з точки зору філософської, якщо людина — то піщинка у світовому просторі. А коли це народ з тисячолітньою історією, найкращою природою, обдарованими людьми, то це все не філософський постулат, а конкретний факт того, що через Чорнобиль знищена нація. І це не світовий біль, а наш, український. Через Чорнобиль нас знищують фізично, економічно, морально.

Україна сама Чорнобиль не подолає. Який же вихід із становища? Перш ніж його шукати, треба дати оцінку тому, що трапилося. Чому і хто підірвав

над кращою частиною України і її столицею сотні атомних бомб?

Реформатор Горбачов, чи український політик Щербицький? Якщо це був фізичний експеримент на живому людському матеріалі, то хто за цим стояв? Якщо це технологічна безграмотність, то знову-таки, як її пояснити? Чи може це повний провал тої політики, котра сповідувалась як в СРСР, так і в Україні? Чи, врешті, може це просто економічний крах усієї системи господарювання? Одні питання, а для України величезна трагедія, величезні витрати на сотні років уперед.

З усіх цих можливих причин можна зосередити увагу на суто економічній, тим більше, що ця проблема для України існує.

Чи можна було вибрати місце розташування ЧАЕС в іншому місці? Безумовно. Але відомство, що відповідало за будівництво АЕС, шукало найбільш дешевий проект, який передбачав би дешеву робочу силу, найменші витрати на будівництво, безкоштовну землю. І ось безкоштовність найкращих в Україні земельно-лісових масивів і до того ж безкоштовність води стали привабливими для московських "розпорядників".

Якби ці землі відводились на основі продажу-купівлі і могли продаватись за реальними цінами, то навряд чи у будь-якого союзного відомства вистачило коштів, щоб заплатити за ці дорогі місця. І Чорнобиля могло б не бути.

Ось чому з боку "лівих політичних сил" знову

крик: "Земля не може продаватись!" Хочеться знову роздавати, особливо у бажаному для них союзі Росія — Україна — Білорусь. І коли ми говоримо про економічні реформи, то вони будуть спрацьовувати тільки тоді, коли всі складові вартості тієї чи іншої продукції будуть мати товарну форму і забезпечувати еквівалентний товарний обмін. Товарну форму повинні мати і земля, і робоча сила. Без цього не може бути й мови про розвиток економіки. Дивно, що українські реформатори голосують за реформи, не маючи наявної вартості продукції.

Сучасний рівень економічної науки в Україні тримається лише на підвалинах минулого і багато в чому віддзеркалює досвід старої системи, особливо метод "голого" адміністрування, волюнтаризму. Це проявляється в багатьох рішеннях вищих ешелонів влади, не кажучи про те, що місцеві владні структури змагаються між собою в прийнятті найбільш самостійних рішень, іноді не цілком узгоджених з діючими законами держави та її інтересами.

У цілому в Україні спостерігається тенденція вирішувати складні економічні проблеми вольовими методами, що негативно впливає на розвиток держави. По суті, боротьба ведеться не з мафіозними кланами на всіх рівнях, а шляхом "невода" з густою сіткою, який вбирає в себе все, що попадається, навіть лепеху, а тим часом "акули" вже пристосувалися до стрибків нагору і рятують свою шкуру чи то мандатом недоторканості, чи мундиром держслужбовця.

Нам конче потрібно зрозуміти, що для розвитку

України головним пріоритетом повинна бути економіка, а не сила, чи то поліцейська, чи унсовська. За даними силових структур всі приміщення для примусового виховання вже переповнені. І хто від цього страждає? Держава. Що більше розмах силових дій, то більше коштів іде на фінансування силових структур.

Тож час економити кошти. Всі, хто завдає суспільству економічних збитків, повинні відповідати гривнею через добре відпрацьовану систему штрафів. Для цього слід переглянути всю репресивну систему як таку, що є неефективною. Силові методи треба застосовувати до силових проступків, економічні методи — до економічних. Нехай навіть всі ці штрафні санкції забирають собі силові структури для удосконалення власної матеріально-технічної бази. До речі, такої думки дотримуються керівники СБУ і МВС Леонід Деркач та Юрій Кравченко.

Такий підхід дасть можливість правоохоронцям повести рішучу боротьбу з бандитизмом та мафією. Це найбільша загроза суспільству.

Україна прийняла нову Конституцію, створила Конституційний суд, які на правовій основі повинні захищати життя і свободу людини. Неправова держава не консолідує суспільство.

Всякі дискусії щодо впливу партій на суспільство є черговою агітацією за тих чи інших властолюбців до парламенту або навіть у президенти. Іноді за всіма цими явищами ховаються, відверто кажучи, далеко не демократичні люди.

Діючі партії в багатьох випадках подібні до карликових організацій, які надувають щоки всяк раз, коли з'являється можливість захопити якісь урядові посади. Характер партій однотипний, вони не мають об'єднувальної сили, тому не можуть серйозно впливати на суспільно-політичні та економічні процеси. Не вистачає кваліфікованих економістів, юристів, філософів. Щодо їх національно-політичної свідомості, то деякі з них співають з чужого голосу. Жодна з політичних партій немає проекту суспільно-економічних перетворень в Україні.

В результаті розлому старих структур, що сповідували світле майбутнє, і нестворення нової національної ідеології, люди залишились самі по собі. Одні потяглися за спасінням до бога, другим сняться обрії комунізму, треті створили свою ідеологію — ідеологію жадоби, корупції, розбою і таке інше.

Більшість населення соромиться своєї рідної української мови. Коли людина думає іншою мовою, то вона, звісно, більше сповідує й чужу культуру, й рабське поклоніння перед чужими.

Стало нормою, що деякі люди пишаються тим, що не розуміють української мови. Шановні, це трагедія. В Європі люди знають по декілька мов, і це є мірило рівня культури.

Нам потрібно врятувати культуру, науку. Ці складові суспільства, якщо будуть розвиватись, дадуть Україні величезні здобутки. Приклад: запуск українських супутників, ракет. Ці факти дійсно свідчать, що "ще не вмерла Україна".

Треба шукати кошти. Що менше у нас буде чоловіків в мундирах, то легше буде для суспільства. Не гріх перейти до забезпечення правопорядку цивільними громадянами.

Україна вперто зосереджує молоді сили на військовій муштрі. Замість численної обов'язкової служби слід було б запровадити загальну військову підготовку.

Другим напрямком воєнних реформ повинно бути удосконалення зброї захисту. Україна, що ліквідувала ядерну зброю, повинна створити зброю відсічі агресору. Це її моральне і юридичне право. У нас немає другої Батьківщини, і ми повинні її захистити.

Чітке управління і виважені економічні реформи – головні напрямки, які забезпечать розвиток України. Це група найскладніших питань, оскільки мова йде про відповідальність перед суспільством. Верховна Рада і Президент іноді знаходять якісь компроміси, проте реально система управління не змінилась.

Відсутність певних законів розв'язує руки екстремістам. Отже, треба переглянути всю економічну систему, спрямовану на регулюючу роль товарно-грошових, ринкових важелів. Держава потрапила в тенета монетаризму, вона не взмозі викупити вирощений врожай, паливо для електростанцій, газ, нафту.

Замість того, щоб стояти під прапорами неіснуючої держави, треба створити нові економічні механізми виправлення економічного стану.

Треба бути безвідповідальним, щоб в таких тяжких умовах повернути назад, куди вже дороги немає.

Це призвело б до загибелі нашої державності. Інша справа, що багато реформаторських "хитрощів" можна виправити, виходячи з реальної ситуації на тій чи іншій ділянці суспільства.

Сьогодення потребує перш за все знайти рішення для викупу державою сільськогосподарської продукції, навіть шляхом цільової хлібної емісії. Думаю, що цю ситуацію зрозуміють і в міжнародному валютному фонді.

Друга надто важлива проблема – це інвестиційний процес. Плекаємо великі надії на виведення суднобудування і літакобудування на світовий рівень, і це потрібно робити як в межах загальнодержавних програм, так і шляхом об'єднання інтересів підприємств і банків, виходячи на світовий ринок продукції і кредитних валютних позик.

Треба надати найбільше сприяння вітчизняним банкам у інвестиційній діяльності замість сприяння західним банкам, які будуть займатись вивозом капіталу. В цьому питанні повинна бути чітка національна позиція Центрального банку держави. Не слід також обмежувати інвестиційну діяльність комерційних банків.

Потребують іншого розуміння питання кредитної політики держави, яку проводить Національний банк України в умовах падіння виробництва. Надмірне резервування коштів комерційних банків підриває розвиток виробництва.

Сліпе копіювання західних стандартів шкодить економіці і є тим живильним середовищем, яке ви-

користовують противники економічних реформ в Україні.

Дуже небезпечне в соціальному плані питання діючої практики приватизації. Випущені приватизаційні "папірці" на сотні трильйонів опинились в руках спекулянтів. Замість того, щоб змінити форму власності через трудові колективи був запропонований і прийнятий Верховною Радою Закон про розподіл всієї загальнодержавної власності через приватизаційні чеки. Частина об'єктів продається з аукціонів, доступ до яких має переважно той, кого визначив Фонд державного майна. Такий приватизаційний процес не викликає у людей впевненості щодо його справедливості.

Порушення демократичних принципів приватизації може бути детонатором руйнації всього комплексу ринкових перетворень. Ліві сили виступають взагалі проти приватизації, але мотиви в них інші. Це взагалі несприйняття приватної власності. Щоб не подірвати реформування економіки, конче потрібно внести серйозні поправки до закону про приватизацію, щоб не Фонд держмайна вирішував долю підприємств, а виробничі колективи.

Колись в Англії вівці зганяли людей з землі, а у нас тепер нові господарі разом із скрізь сущим і непереможним Фондом державного майна відстороняють трудові колективи від власності і управління підприємствами.

Якщо взяти всі проблеми, що стоять на шляху розвитку України, то чи найбільшою є грошова проблема. Фінансова криза охопила всі ділянки як матеріального виробництва, так і соціальної сфери. Головна причина не в грошах, а в тому, що до цього часу наші реформатори, причетні до грошової системи, так і не зрозуміли, що гроші повинні працювати на виробництво, на людину. Якщо цього немає, то навіщо тоді її постулати, що їх нам підносять.

На цю тему вже багато написано, але, на жаль, про гроші згадують тільки тоді, коли кишені порожні. І це так. Людині треба гроші та харчі хороші. Але відносно самої актуальності проблеми, то важливо зазначити, що від того, як ми реформуємо грошову систему, так і піде розвиток економіки.

У друкованих засобах масової інформації є різні думки стосовно умов і характеру грошової реформи в Україні. Це і питання зміни масштабу цін, і запровадження плаваючого курсу гривні, і таке інше.

Конфіскаційні заходи через встановлення масштабу карбованця до гривні як 1:100.000 відсікли гроші не тільки у тих, у кого їх було багато, а й у тих, хто в черговий раз повірив у стабільність економічних законів держави. Так, статутні капітали комерційних структур і особливо банків створювались за рахунок коштів великого числа акціонерів фізичних осіб, які впродовж декількох років практично направляли свої дивіденди на розвиток. Тепер їм "спалили" ці кошти, і вони розпочали практично з нуля.

Не торкаючись морально-етичного аспекту таких дій, на це не було юридичного права. Але найголовніше є те, що через конфіскаційний характер

реформи були штучно списані всі збитки в державі, створені безгосподарниками та злодіями, і держава почала працювати з нуля. Як підприємницькі структури, так і банки стали неконкурентоспроможними не тільки з західними країнами, але й з країнами СНД. Гривня теж "попливла" через біржу, і вже в короткий термін з гривнею відбувається те, що ми мали з карбованцем.

Плаваючий курс призвів до падіння курсу гривні, а в поєднанні з очікуваним тотальним дефіцитом вільних коштів для збільшення акціонерного капіталу, спричинив повне згортання статутних фондів українських банків. Українські великі банки в таких умовах можуть перетворитись на розрахункові контори, а малі банки, статутні фонди яких сформовані в національній валюті, взагалі зникнуть з поля банківської діяльності.

Отже, контроль на українському фінансовому ринку перейде до зарубіжних банків, оскільки тільки вони володіють значним валютним капіталом і їм дозволено формувати власний капітал у валюті. Таким чином економічна незалежність перестане існувати, держава перейде до чужих рук.

Для створення вільного курсоутворення національної валюти треба мати всю ринкову інфраструктуру: ринок товарів, капіталу, землі, цінних паперів тощо. Але ж цього всього в Україні немає, то й немає ринкових важелів реального визначення вартості національних грошей. Щоб не допустити нових помилок, треба нарешті визнати, що діюча

практика плаваючого курсу карбованця до долара через біржу є економічним прорахунком.

На етапі становлення ринкової економіки держава повинна жорстко регулювати курсові співвідношення національної та іноземних валют, забезпечуючи, таким чином, пріоритет купівельної спроможності. Зараз ми маємо ситуацію неадекватного рівня зростання внутрішніх цін і падіння курсу гривні.

Оцінюючи грошову систему України, слід відзначити її нерозвиненість. У результаті порушення принципів товарного обігу гроші перестали виконувати свої природні функції. Почався процес натуралізації господарства. Всім відомий "бартер" став головним гальмом економічних відносин між товаровиробниками з усіма негативними його наслідками як для Державного бюджету, так і для кредитної системи, а також в цілому для народного господарства. Через "бартер" держава втратила важелі управління фінансами.

Постійна дефіцитність бюджету, практика вирішення гострих фінансових питань шляхом залучення так званих неемісійних джерел фінансування призвели до систематичного покриття дефіциту бюджету кредитними ресурсами банківської системи, зменшивши, таким чином, наполовину можливості комерційних банків надавати кредити на розвиток виробництва, всієї підприємницької діяльності.

В умовах відсутності широких приватизаційних процесів, ринку цінних паперів та відповідного законодавства щодо механізму функціонування ринкових

важелів економіки Україна не виробила науково-обґрунтовані методи регулювання курсу національної валюти. Через невиправдані обмінні операції на валютній біржі держава втрачає значні кошти. Явна невідповідність вартості національного товару в грошовій формі його натурально-речовому змісту є однією з причин нееквівалентності товарного обміну.

Таке становище пояснюється неврахуванням особливостей перехідного періоду від планово-директивних методів управління до ринкових відносин, відсутністю уваги до цієї ситуації з боку держави.

Зважаючи на це, робота комерційних банків пов'язана з величезними труднощами стосовно забезпечення стабільності та їх належного фінансового стану. Банківське кредитування стало надризикованою діяльністю банків, оскільки провідні галузі промисловості – електроенергетика, вугільна, металургійна промисловість та інші левову частку своєї продукції реалізують по "бартеру". Грошові надходження на рахунки підприємств енергетики майже припинились, особливо після "роздачі" енергетичних комплексів приватним особам.

Бурхливої фінансової кризи не витримали багато банків, навіть такі, що успішно працювали. Тому комерційні банки зацікавлені в загальній економічній стабільності держави, створенні твердих правових підвалин ринкової економіки, сприйнятті суспільством комерційного характеру банків та їх ролі економічних регуляторів товарного виробництва суверенної держави.

Україна визнана в світі, з нею рахуються великі держави. Вона юридично закріпила свою державність, прийнявши Конституцію як основний закон незалежної держави. Проте вирішення економічних проблем виявилось найтяжчим. Завдання, які пов'язані з відтворенням економіки, структурною перебудовою, зі створенням умов для нормальної праці і життя народу, органічно поєднані з діяльністю банків, з функціонуванням всього грошово-кредитного механізму. Аналізуючи економічні процеси, що відбуваються в державі, ми доходимо висновку, що тільки через розв'язання фінансових проблем можна створити поле для розвитку виробництва в умовах ринкових перетворень.

Рівень монетизації в Україні набагато нижчий того, який відповідає країнам з перехідною економікою. Платіжна криза, що утворилася в державі, є загрозою стабільності та суверенності України. Наявна повна неплатоспроможність усіх учасників виробничого процесу, що свідчить про невиконання грошима функцій платежу.

Єдиним шляхом розв'язання цієї проблеми в 1996 р., як стверджував автор, була нагальна необхідність проведення грошової реформи. Для найефективнішого впливу на економіку її потрібно було провести в два етапи.

На першому етапі привести у відповідність до реальної вартості всі складові елементи ціни, тобто матеріальні витрати, заробітну плату, амортизацію та встановити нормальний рівень рентабельності.

Рух і його дії

У політичних перетвореннях в Україні 1991р. велику роль відіграв Рух. Народний Рух України (НРУ) був заснований як громадсько-політичний рух демократичного спрямування. Установчий з'їзд цієї організації відбувся у вересні 1989 р. у Києві. Головою Руху було обрано Івана Драча. Навколо НРУ об'єднуються прихильники самостійного розвитку України[1].

Наприкінці 1990 — початку 1991 рр. політична ситуація в СРСР загострилася. Відцентрові тенденції поставили колись монолітну імперію на грань розвалу. Протягом листопада 1990—1991рр. в Україні створилась ситуація, за якої Комуністична партія України (КПУ) не могла зламати опозицію, але й опозиція не могла усунути КПУ від влади. Це вимагало від опозиції пошуку нових підходів.

[1] *Яблонський В.М.* Сучасні політичні партії України: довідник. – К.: Лексикон, 1996.

Йшов процес формування нових партій. Протягом квітня — грудня 1990 р. поступово заповнюються всі ніші політичного спектра: від лівих до правих. За цей час провели свої установчі з'їзди Українська християнсько-демократична партія (УХДП), Українська республіканська партія (УРП), анархісти, соціал-демократи, селянські демократи, народні демократи, Народна партія України, зелені, ліберальні демократи, Партія демократичного відродження України (ПДВУ), Демократична партія України (ДемПУ). Формально в Україні відтепер був повний, традиційний для розвинутих країн Заходу політичний спектр. Однак проблем у нових партій було чимало. "Небезпека певного вакууму, — зазначав у вересні 1990 р. лідер Руху В'ячеслав Чорновіл, — полягає в тому, що він може бути заповнений дрібними популістськими угрупованнями, які принципово неспроможні на конструктивну роботу, але за допомогою крикливої самореклами в умовах бездіяльності політичних самоутворень здатні перетворитися в певну силу. І деякий тиск з боку цих угруповань ми вже відчуваємо"[1].

Справді, нові партії були нечисленними, в них точилася боротьба за лідерство, що загрожувала розколами; соціальна база, ідеологія залишалися невизначеними. Подібний стан речей обумовлювався тим, що політичний плюралізм насправді ще тільки формувався. Спостерігався лише початок форму-

[1] Літературна Україна. – 1991. – 4 жовтня.

вання нових соціальних прошарків (підприємців, кооператорів, дрібних власників), ринку вільної найманої праці. Невисоким був рівень політичної культури, давалися взнаки взаємна нетолерантність, підозріливість; над партіями, як лівими, так і правими, тяжів вплив тоталітарної свідомості.

Нові партії були ще слабкими в організаційному і матеріальному відношенні, і якщо говорити про контроль над реальними важелями влади, аж до серпневих подій 1991 р. (і навіть пізніше) не могли конкурувати з КПУ, яка мала широкий доступ до засобів масової інформації.

Однією із найважливіших проблем, що постали перед опозиційними силами практично з моменту їх виникнення, була проблема об'єднання зусиль. У липні 1990 р. в Києві створюється Спілка демократичних сил України (СДСУ), яка виступила за "незалежну демократичну без'ядерну Українську Республіку". З новостворених партій заяву СДСУ підписали УРП, Соціал-демократична партія України (СДПУ), Українська народно-демократична партія України (УНДП), Демократичні сили (ДС), Українська селянсько-демократична партія (УСДП), оргкомітет Партії зелених України, а також об'єднання лівих соціалістів, Київська організація Конфедерації анархістів та ряд інших організацій. Однак з осені 1990 р. СДСУ фактично перестала існувати[1].

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

Поступово стало зрозуміло, що і Руху не вдається грати інтегрувальну роль, хоча на II зборах була висунута ідея формування передвиборного блоку "Демократична Україна". Замість цього блоку на початку 1991 р. Рух та інші організації й партії утворили коаліцію "Суверенна демократична Україна", яка невдовзі стала називатися коаліцією "Незалежна демократична Україна". Її першим кроком стало створення (з метою підготовки до референдуму 17 березня) комітету "Референдум — суверенна Україна", який очолив Олександр Ємець. (Однак "потрібен" був серпневий заколот для того, щоб ця коаліція поновила свою діяльність.)[1]

У процесі піднесення суспільно-політичної активності населення дедалі більше наростав конфлікт між суспільством і владою, яка не зважувалась на радикальні зміни в усіх сферах життя. Цей період відзначався народними протестами та страйками.

У ніч з 12 на 13 січня 1991р. військові застосували зброю у Вільнюсі, що призвело до кривавих жертв. У заяві Політбюро ЦК КПРС з приводу цих подій стверджувалося, що воно послідовно виступає "за вирішення будь-яких проблем лише політичними методами" і водночас зазначалося, що "обов'язок справжніх патріотів, усіх громадян — стати на шлях законності та правопорядку, відновити Конституцію СРСР та Литовської РСР на території республіки".

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

В Україні керівництво КПУ розцінило ці події як сигнал для продовження наступу на опозиційні сили. Характерний приклад: Георгій Крючков у статті "Коли порушено права людини"[1] фактично виправдовував дії військових. У тому ж номері газети було вміщено статтю Олександра Коцюби під назвою "Народом не уповноважена", в якій не поділялися погляди Народної Ради.

Ставлення до подій у Литві наочно продемонструвало розбіжність підходів ЦК КПУ і Президії Верховної Ради. У заяві Президії чітко зазначалося, що вона "вважає неприпустимим використання на території будь-якої республіки військової сили для вирішення внутрішньополітичних і міжнаціональних конфліктів без згоди законних органів влади республіки". Для комуністичної більшості Президії це було неприйнятним.

Наприкінці січня стало відомо про спільний наказ Міністра оборони СРСР і Міністра внутрішніх справ СРСР від 29 грудня 1990 р. про спільне патрулювання (з 1 лютого) міст Радянського Союзу. Прийнятий в обстановці секретності він був явно антиконституційним. Щоб "легалізувати" цей наказ, Президент Михайло Горбачов 29 січня 1991 р. видав указ "Про взаємодію міліції і підрозділів Збройних Сил СРСР при забезпеченні правопорядку і боротьбі із злочинністю". Проти цього виступили парламентарії, Комітет громадянської згоди,

[1] Радянська Україна. – 1991. – 15 січня.

а в ухвалі Львівської облради містився пункт: "просити Верховну Раду УРСР терміново розглянути питання про незаконність введення в містах України військового режиму... і дати політичну оцінку цьому акту".

Події в Литві ще раз продемонстрували нагальну потребу координації дій демократичних сил у різних республіках. Наприкінці січня 1991 р. у Харкові відбулася установча конференція Демократичного конгресу – коаліції партій, організацій та рухів соціал-демократичної, ліберальної, загально-демократичної і національно-демократичної орієнтацій. Заяву про створення конгресу підписали представники 31 організації з 9 республік, у тому числі такі впливові, як Демократична Росія, Рух, Білоруський Народний Фронт тощо. В ухваленому конгресом зверненні містився заклик передати всю повноту влади Раді Федерації та парламентам суверенних республік; замість союзного провести республіканські референдуми з питання перетворення СРСР на "добровільну співдружність суверенних держав", а якщо це не вдасться — дати негативну відповідь на питання союзного референдуму про збереження "оновленої федерації". Конгрес виступив за якнайшвидшу підготовку Договору про співдружність суверенних держав, зажадав відставки Горбачова і членів кабінету: Павлова, Крючкова, Пуго, Язова[1].

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

Про розходження позицій ЦК КПУ та Президії Верховної Ради УРСР свідчила й поява різних проектів нової Конституції України. Робоча група ЦК КПУ заявила, що прийняття нової Конституції України на основі проекту робочої групи конституційної комісії Верховної Ради "практично означало б демонтаж у республіці (під гаслом деідеологізації) радянської системи, соціалістичного ладу і водночас — конституювання режиму, характерного для буржуазного суспільства"[1].

Реакційні сили намагались ліквідувати завоювання часів "перебудови". Але їм протидіяли опозиційні сили, та й всередині комуністичної влади вже не було колишньої одностайності. Зокрема, Кравчук і очолювана ним Президія Верховної Ради, де комуністи становили більшість, займала гнучкіші позиції.

Після XXVIII з'їзду КПРС вихід з партії став масовим явищем. "Перший секретар ЦК КПУ Станіслав Гуренко під час другого етапу XXVIII з'їзду Компартії України (грудень 1990 р.) навів такі дані: у 1990 р. КПУ залишили понад 220 тис., а вступили лише 38 тис.чоловік"[2].

Слід зазначити, що з боку деяких членів Народної Ради прозвучали жорсткі, невиважені заяви. Ось, наприклад, фрагмент виступу Володимира Шлемка (Івано-Франківськ):

[1] Радянська Україна. – 1991. – 29 січня.

[2] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

"Ще за часів козаччини отаман Сірко визволив з татарської неволі кілька тисяч "тумів", але на превелике його здивування вони не хотіли повертатися на Україну, бо звикли лизати мурзам чоботи, почали забувати мову, звичаї, обряди. Нагадую, що "тумами" називали українців, які потрапили в татарську неволю. І тоді Сірко наказав козакам знищити всіх "тумів" до ноги". Депутат висловився за те, "щоб у генетичній пам'яті українського народу закарбувалося раз і назавжди — народ Рад не має права на існування"[1]. Проти цієї пропозиції голосували лише 47 депутатів.

Противники самостійності України намагалися використати проблеми, пов'язані із кордонами республіки, формуванням автономних утворень у її складі. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що формування нинішніх кордонів України завершилося напередодні та в перші роки після Великої Вітчизняної війни (у тому числі в результаті подій, що відбулися після підписання "пакту Молотова—Ріббентропа", а територіальні претензії до України висунули Народний фронт Молдови, певні кола в Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії. Можливість таких претензій також використовувалась як аргумент проти виходу України із складу СРСР[2].

[1] Голос України. – 1991. – 19 лютого.

[2] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

Рух, незважаючи на те, що кордони України (у тому числі з Росією) встановлювалися у ряді випадків з відходом від етнічного принципу, виступив за непорушність повоєнних кордонів.

Однією із спроб забезпечити єдність України була ідея В'ячеслава Чорновола про федеративну структуру майбутньої незалежної Української держави, побудову її за земельним принципом, оскільки широка автономія земель дозволила б максимально повно врахувати історико-географічні особливості різних регіонів України. Новими Радами народних депутатів була скликана Галицька асамблея, основою якої стали не тільки спільність, пов'язана з історією, географією, традиціями, а й спільні завдання та проблеми, що стояли перед Радами цих областей, де до влади прийшли представники Руху. Підкреслюючи безпідставність тверджень про те, що ці дії можуть призвести до "відособлення" Галичини, Галицька асамблея ще раз висловилась за "соборність" України[1].

Наприкінці лютого — першій половині березня 1991 р. в політичному житті України та СРСР точилась боротьба навколо референдуму. Президія Верховної Ради УРСР і більшість Народної Ради дійшли компромісу, запропонувавши провести паралельно загальносоюзному референдуму республіканське опитування, на яке виносилось таке питання: "Чи

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

згодні Ви з тим, що Україна повинна бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?" Здійснення на практиці цієї Декларації означало б, що Україна входитиме до співдружності (або ж конфедерації) суверенних держав, а не до "оновленої федерації".

На початку березня 1991 р. Леонід Кравчук перебував на Львівщині, і колишній дисидент В'ячеслав Чорновіл обіймав колишнього партпрацівника, вітаючи його. Щоправда, Кравчук заявив, що додаткове питання, винесене на опитування в Галичині (про самостійність України), посилить конфронтацію в республіці, і тому порадив перенести таке опитування на інший день, як це зробила Прибалтика. Водночас він висловив переконання, що на шляху до реального суверенітету необхідне поступове просування уперед. Відповідаючи на запитання американського журналіста, Леонід Макарович заявив: "У нашій ситуації Україна мусить бути трохи вагітною"[1]. Львівська преса в цілому висловлювала задоволення позицією Кравчука. А голова Львівського облвиконкому Степан Давимука зазначив: "Я особисто підтримую республіканський бюлетень. Ми повинні дати Кравчуку точку опори".

2 березня 1991 р. координаційна Рада НРУ звернулася до проводу Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської організацій Руху "з проханням пе-

[1] За вільну Україну. – 1991. – 6 березня.

реглянути своє рішення щодо позиції в референдумі, яка передбачає негативну відповідь на питання бюлетеня республіканського плебісциту... Ствердна відповідь на бюлетень республіканського опитування — це підтримка Декларації про державний суверенітет України, а отже, і підтримка проекту нової Конституції України, укладеної на засадах Декларації"[1]. Однак галицький Рух своєї точки зору не змінив.

У той час як лідер "групи 239" Олександр Мороз напередодні референдуму заявив, що він відповість "двічі — так", Левко Лук'яненко закликав сказати "двічі — ні". Українська міжпартійна асамблея (УМА) та УХДП взагалі висловилися за бойкот референдуму. З-за океану таку пропозицію підтримала Організація Українських націоналістів (ОУН).

Спілка незалежної української молоді (СНУМ) та "Спадщина" вийшли з Комітету громадянської згоди, оскільки комітет відмовився бойкотувати всесоюзний референдум. (На це Чорновіл зауважив: комітет створювали не для того, щоб усі мали однакову думку.)[2]

Рух не зміг виробити єдиної позиції щодо республіканського опитування 17 березня 1991 р. Республіканський Рух і Народна Рада закликали відповісти "так" на запитання про входження України

[1] Молода Галичина. – 1991. – 9 березня.

[2] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

до складу Союзу суверенних держав на основі Декларації про державний суверенітет України, оскільки питання про повну державну незалежність України не було сформульоване; в той же час УРП і Львівська організація Руху закликали відповісти "ні"[1].

"На питання загальносоюзного референдуму "так" відповіли 70,2 відсотків тих, хто брав участь у голосуванні (лише в Києві, Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях більшість учасників референдуму відповіли "ні"). Під час республіканського опитування "так" відповіли 80,2 відсотків учасників (лише у Львівській та Тернопільській областях більшість висловилася "проти")"[2].

У заяві Центрального проводу НРУ з приводу підсумків союзного референдуму та республіканського опитування справедливо зазначалося, що "всенародне опитування населення УРСР засвідчило прагнення народу України до побудови власної суверенної національної держави, що ускладнило позиції ЦК КПУ". Водночас автори документа заявляли: "Отже підтверджено, що воля народу України спрямована до тієї мети, яку визнав на своїх других всеукраїнських зборах Народний Рух України: досягнення державної незалежності України, створення ненасильницькими засоба-

[1] *Гарань О.В.* Від створення Руху до багатопартійності. – К.: Знання, 1992. – 48 с. – (Сер.1: "Час"; №1).

[2] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

ми демократичної республіки"[1]. Однак із наведених вище результатів зовсім не випливало прагнення більшості до самостійної України поза межами СРСР. Отже, знову бажане видавалося за дійсне?

Навесні 1991р. по Україні прокотилася чергова хвиля шахтарських страйків і заворушень. Проте в цей період національно-демократичним силам в Україні не вдавалося налагодити ефективної взаємодії із страйккомами Донбасу та Подніпров'я. На сході та півдні України національно-визвольний, загальнодемократичний та робітничий рухи розвивалися значною мірою відособлено. Позиції лідерів шахтарського руху змінювались. Якщо в липні 1990 р. один із лідерів шахтарського руху Донбасу Юрій Болдирєв заявив: до Руху "ми дуже насторожено ставимося", то пізніше його поведінка грунтувалась на іншому: "На сьогоднішній день не ми шукаємо союзу з ними, а вони шукають союзу з нами. Економічне становище Донбасу може змусити нас політично підтримати самовизначення України, тому що самостійній Україні буде потрібний Донбас, своє вугілля, яке, хоч би як там не було, є й завжди буде дорожчим за казахське та російське. Економіка може змусити нас обрати ту політику, яка нам не близька"[2].

Під час страйку шахтарів навесні 1991р. відбулися вже суттєві зміни. Так, 17 березня на нараді представників підприємств Донбасу, що страйкували,

[1] Віче (Житомир). – 1991. – №6 (квітень).

[2] Коммерсантъ (Москва). – 1990. – №25.

були вироблені єдині вимоги. Це передусім:

"Відставка Президента СРСР, який не має мандата народного довір'я, обраного Пленумом ЦК КПРС і З'їздом народних депутатів СРСР; надання конституційного характеру Декларації про суверенітет України(!); створення ради конфедерації суверенних держав — повноважного координуючого органу"[1].

"Молода Галичина" з цього приводу зазначала: "Як це не дивно, але сьогодні шахтарські колективи стали головними носіями ідеї нашої незалежності".

Страйк охопив найважливіші вугільнодобувні райони СРСР. "З квітня, під час зустрічі з представниками шахтарів, М.Горбачов заявив: "Ваші запити й вимоги, я певен, обґрунтовані мінімум на 90 або 80 відсотків, але, мабуть, є межі можливого в даній ситуації для уряду". Він навіть дорікнув шахтарям: "Нині ви всі герої, особливо переді мною. А де тоді (до перебудови) ви були?" На засідання Ради Федерації Горбачов виступив за мораторій на страйки та політичні мітинги"[2].

Народна Рада підтримала вимоги шахтарів щодо забезпечення їм "споживчого кошика" хоча б на рівні 1989 р., закликала до дій не тільки уряд, а й парламентську більшість. "Зазначалося, що "дема-

[1] За вільну Україну. – 1991. – 20 березня.

[2] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

гоги від політики хочуть перекласти на шахтарів відповідальність за неможливість провести належну компенсацію при підвищенні цін, за катастрофічне зниження життєвого рівня. Вихід з цього один: в утвердженні державного суверенітету... у звільненні своєї економіки від втручання Центру". Однак 3 квітня під час прес-конференції заступник голови Руху Олександр Лавринович заявив, що хоча Рух підтримує вимоги гірників, однак страйк має й негативний бік: оскільки Верховна Рада України взяла курс на здобуття всіх інститутів державності, подібні дії можуть загальмувати цей процес; тому проблеми слід вирішувати, не припиняючи роботи на підприємствах"[1].

Міжрегіональна депутатська група виступила проти відставки Горбачова як президента. "Заступник Голови Секретаріату Руху Сергій Одарич зазначив: поки що офіційної точки зору Руху з цього питання немає, "але в разі відставки Президента існує небезпека того, що до влади замість Горбачова прийде коаліція правих сил". На засідання київського страйккому йшлося навіть про те, що КПУ нібито має намір "очолити" страйк з тим, щоб на Пленумі ЦК КПРС зняти Горбачова"[2].

У Львові Ю.Шухевич, І.Кандиба, В.Фурманов закликали галичан до участі у страйку, але заступник голови облради Микола Горинь заявив, що Львівщина може взяти участь у страйку лише в тому випадку, якщо він буде всеукраїнським, інакше страйк у межах області стане антиукраїнською акцією.

А ось аргументація голови Львівського облвиконкому Степана Давимуки: "Західна Україна розвивалася в лоні інших держав, тому опозиційність до влади у галичанина в крові. І навіть зараз, коли ця влада обрана народом, проявляється абсолютний непослух. Це можна проілюструвати поведінкою шахтарів (Галичини). У переговорах з ними вони йшли назустріч, але відчувався вплив якихось сил. Яких? Згадайте, коли почався страйк у Донбасі? Коли Верховна Рада України заявила, що бере під свою опіку найтяжчі галузі — металургійну і видобуток. Коментарі, гадаю, зайві. Тим часом у Донецьку страйкує лише чверть шахт, інші працюють, комплекс функціонує. Революційні галичани пішли на безстроковий страйк і гинуть. Бо вже мають 45 мільйонів боргу"[1]. Микола Горинь зі свого боку додав, що газета "За вільну Україну" лише "підлила шахтарям Червонограда масла у згубний вогонь некерованих емоцій".

17 квітня нарада голів осередків Руху Львівщини за участю представників Української республіканської партії, Львівського страйккому, Спілки українського студентства також заявила, що треба готуватися до

[1] Голос України. – 1991. – 4,5 квітня.

[2] Комсомольская правда. – 1991. – 10 апреля.

Вечірній Київ. – 1991. – 11 квітня.

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

загальноукраїнського політичного страйку, а поки що в Галичині "найбільш доцільною формою боротьби" є "ланцюгові почергові страйки"[1].

Не вдалося мобілізувати "на штурм" українське студентство. Хоча Українська студентська спілка та "Студентське братство" об'єдналися в Спілку українських студентів, однак це не ліквідувало суперечності всередині нової організації. "Було поставлено питання про необхідність тиску на владу з метою виконання студентських вимог осені 1990 р., однак заплановане голодування відмінили, вирішили обмежитися страйком. Але й він не став масовим і закінчився невдачею"[2].

Таким чином, з'єднати в один потік різні сили не вдалося. Віце-президент польської "Солідарності" Б.Борусевич (один із давніх соратників Леха Валенси) зазначив "вузькопрофесійний характер нових незалежних профспілок, їх певну ізольованість від інших соціальних груп. Ми часто задавалися, наприклад, таким питанням: чому в Донецьку, де є великі вузи, до страйку гірняків не приєдналися студенти, викладачі, чому їх не підтримали робітники інших галузей?" Він пояснював це тим, що "шахтарі у своїх вимогах зайшли набагато далі, ніж інші". Крім того, на думку Борусевич, вони погано шукали собі союзників"[3].

---

[1] За вільну Україну. – 1991. – 23 квітня.

[2] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

[3] Комсомольская правда. – 1991. – 22 мая.

Отже, ситуація продовжувала залишатися "патовою". За цих умов Народна Рада, котра, як і Рух, не змогла ефективно підтримати страйкарів (що знову-таки ускладнювало перспективи їхньої взаємодії), виступила із компромісним зверненням. У ньому зазначалося, що Народна Рада "підтримує вимоги страйкарів, вважаючи при цьому, що найважливішими з них є:

1. Надання сили конституційного закону "Декларації про державний суверенітет України".

2. Передача всієї союзної власності на території України у власність народу України, прийняття рішення про впровадження власної грошової одиниці.

3. Департизація підприємств, установ, органів державної влади і освіти, правоохоронних органів, радіо і телебачення.

4. Скликання "круглого столу України" і формування уряду національної згоди.

5. Звільнення з-під арешту народного депутата С.Хмари"[1].

Однак 16 квітня Леонід Кравчук виніс на поіменне голосування Верховної Ради УРСР формулювання, яким засуджувалися заклики до страйків. Ця пропозиція дістала підтримку 255 депутатів[2].

---

[1] Вечірній Київ. – 1991. – 18 квітня.

Голос України. – 1991. – 19 квітня.

[2] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

Таким чином, у квітні 1991р. під час шахтарського страйку Народна Рада і Рух виявилися неспроможними ефективно підтримати страйкарів. А спроби УМА підняти на страйк киян також зазнала невдачі. Тоді Народна Рада виступила із закликом до проведення "круглого столу" всіх політичних сил (однак цей заклик завис у повітрі. Гуренкові такий "круглий стіл" був непотрібний, не були готові до цього, очевидно, й деякі націонал-радикали), — пише О.В.Гарань[1].

Влітку 1991 р. криза СРСР ще більше поглибилася. Водночас спостерігалась активізація проімперських сил. 5 липня Верховна Рада прийняла закон про заснування посади Президента УРСР і внесення змін та доповнень до Конституції УРСР.

Майже одразу Рада УРП висунула кандидатом у Президенти Левка Лук'яненка, а центральний провід Руху 20 липня — В'ячеслава Чорновола (хоча остаточне рішення мали прийняти 1 вересня Велика Рада Руху, але на першій сторінці часопису "За вільну Україну" вже 23 липня з'явився заголовок: "В'ячеслав Чорновіл — кандидат у президенти від Руху"). Невдовзі Координаційна Рада трьох облрад Галичини за підписами голів трьох Рад (Миколи Яковини, Володимира Олійника і В'ячеслава Чорновола) рекомендувала спільній сесії висунути кандидатом у Президенти В'ячеслава Чорновола[2].

[1] *ГараньО.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

[2] Там же.

Було ясно, що основним суперником опозиції на виборах може стати Леонід Кравчук, позиція якого викликала неоднозначну реакцію як зліва, так і справа.

"Кравчук діяв тоді досить обережно. До цих часів складно однозначно охарактеризувати його позицію. У грудні 1988 р. він заявить: "Щодо ставлення творчих союзів до народного руху, котрі розпочалися зараз, то позиція абсолютно зрозуміла: підтримати народну ініціативу, все, що працює на перебудову. Бо ж потрібен контроль з боку народу...". У тому ж грудні він скаже прямо протилежне: "Навіщо нам народний рух? Що, хіба в Україні хтонебудь гальмує перебудову? Ми плани виконуємо та перевиконуємо, а бачите, до чого призвів народний фронт у Естонії?".

З одного боку Кравчук обіцяв, що скоріше у нього виросте волосся на долоні, аніж буде зареєстровано Рух. З іншого, як пише автор книги "Народний Рух України. Історія" Григорій Гончарук, посилаючись на Івана Драча, багато в чому завдячуючи Кравчуку проект програми НРУ був у лютому 1989 р. надрукований у "Літературній Україні". Він же, за чутками, дав добро ректору КПІ Таланчуку, який надав актову залу політеху для проведення установчих зборів Руху"[1].

Таким чином, почалась запекла боротьба. З одного боку, поповзли провокаційні чутки, що рухівці

[1] Зеркало недели. – 1991. – 11 сентября.

переконують селян не засівати землю, бо, мовляв, все одно вони не зможуть зібрати врожай; Центральний провід Руху змушений був спростовувати ці чутки. Мали місце спроби підірвати пам'ятник Леніну у Кам'янці-Бузькій: "опозиція розцінила це як провокацію"[1]

Не "виправдав надій" опозиції американський президент Джордж Буш, який під час візиту в Україну в липні 1991р. більше схилявся до аргументації "центру", ніж "самостійників" (у його виступах прозвучали й типові для американської політики месіанські нотки, коли він стверджував, що "демократія" — це "американське (?) слово"[2]. Виступаючи в українському парламенті, він розчарував багатьох із слухачів, прочитавши лекцію про небезпеку націоналізму і сепаратизму.

З другого боку, зростала поляризація сил і в центрі. 3 липня "Известия" надрукували звернення із закликом до створенням Руху демократичних реформ (РДР), а 6 липня — лист Едуарда Шеварднадзе до ЦК КПРС, у якому заявлялося про його вихід з КПРС. Заяву РДР підписали такі відомі діячі, як Аркадій Вольський, Гавриїл Попов, Олександр Руцькой, Анатолій Собчак, Станіслав Шаталін, Едуард Шеварднадзе, Олександр Яковлєв, Іван Силаєв, Микола Пе-

[1] За вільну Україну. – 1991. – 23 липня.

Галичина. – 1991. – 25 липня.

[2] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

траков. Вони висловились за перетворення СРСР на "Союз суверенних народів", підтримали ново-огарьовський процес як можливість врятування нашого багатонаціонального співтовариства.

Хоча цей самий указ засвідчив, що в Росії, так само як і в Україні, конкурувати на підприємствах з КПРС новим організаціям важко. "І не тільки через атмосферу тиску, конформізм і страх перед тим, що старе може повернутися. Справді, коли був ентузіазм з приводу ідеї Руху, все це можна було здолати, створювалися великі рухівські осередки. Однак, згодом рухівці втратили динамізм, не кажучи вже про нові партії, у яких цього динамізму й не було"[1].

Отже, ситуація виявилася справді "патовою". Причини такого становища крилися не тільки у відповідному рівні свідомості мас, не тільки в тому, що реальні важелі влади були в руках КПУ, а й у політиці опозиції. Ось лише стислий перелік проблем, що стояли перед нею: "проблема" демократичності демократичних сил, негнучкості їхньої тактики; спроби механічно перенести ті гасла, з якими Рух виходив у Галичині, на Східну Україну; неадекватні оцінки демократами ситуації, а звідси й помилки в політичному прогнозуванні; недостатня увага до проблем національних меншин (хоча на рівні гасел все було гаразд); відсутність сильного демократичного центру належної координації дій опозиції.

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

Таким чином, втрата ініціативи демократами наприкінці 1990 р. не в останню чергу була викликана діями самих демократів"[1]. Усе це разом з іншими факторами сприяло створенню та досить тривалому існуванню "патової ситуації".

Після того як штурм не вдався, демократи мусили розпочати якщо не облогу (для цього сил також виявилося замало), то копітку повсякденну роботу, іти на компроміси з правлячою більшістю, намагаючись розколоти її.

Та ось одним ударом "ГКЧП" ("Государственный комитет по чрезвычайному положению") остаточно розвалює Союз і "забезпечує" декомунізацію (щоправда, значною мірою формально). Те, про що мріяли українські демократи, начебто здійснюється. Не можна, звичайно, сказати, що вони не доклали до цього зусиль. Так, опозиція зробила багато. Але вирішальним фактором став крах заколоту.

Справді, провал заколоту 19—21 серпня 1991 р. створив принципово нову ситуацію в Радянському Союзі. Дії заколотників (а вони входили до керівного ешелону ЦК КПРС) та партійного апарату, який не тільки не відмежувався від заколоту, але в ряді місць відверто підтримав путчистів, призвели до остаточної дискредитації партії. Посилились позиції республік: стало зрозуміло, що подальшу долю Союзу вирішить не центр, а саме республіки.

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

"Дії Леоніда Кравчука та комуністичної більшості Президії Верховної Ради УРСР під час заколоту засвідчили їхню очікувальну позицію. Керівництво ЦК КПУ, — як пише О.В.Гарань у книзі "Убити дракона (З історії Руху та нових партій України)", — попри словесну завісу, фактично опинилося на боці заколотників, про що свідчила його діяльність у дні путчу. Далі автор наголошує, що тільки опозиція послідовно і рішуче виступила проти заколотників, швидко виробила єдину позицію"[1].

Переважна більшість населення України не підтримувала дії заколотників. Однак на відміну від Москви та Санкт-Петербурга кількість людей, які зібралися в Києві на центральній площі, була порівняно невеликою[2].

У заяві Руху містився заклик "створювати організаційні структури активного опору, які будуть координувати всеукраїнський страйк". Однак якщо демократи передбачали можливість перевороту, то такі структури (у тому числі й дублюючі) треба було готувати заздалегідь, передбачити можливість негайного початку загального страйку (а якби заколотники діяли енергійніше і їм вдалося перервати телефонний і телеграфний зв'язок, заарештувати лідерів опозиції?)[3].

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

[2] Там же.

[3] Там же.

Чи вдалося опозиції достатньо чітко скоординувати свої дії? 20 серпня республіканський страйкком закликав розпочати страйк з 0.00 годин 21 серпня 1991р. У той самий день Народна Рада та демократичні організації України закликали розпочати страйк з 12-ї години 21 серпня. А в заяві семи членів Президії Верховної Ради УРСР, очевидно, через певну неузгодженість дій містився лише заклик: "В разі виникнення спроб захоплення влади в республіці групами, які діятимуть проти державного суверенітету України, закликаємо народ до громадської непокори"[1].

Скориставшись новою ситуацією, повною деморалізацією КПУ, Народна Рада перейшла в контрнаступ. 24 серпня Верховна Рада проголосила Україну незалежною державою, а також проголосувала за департизацію армії, правоохоронних органів (щоправда, питання про департизацію на підприємствах було вирішено залишити на розсуд трудових колективів). За ці рішення голосували навіть представники комуністичною більшості. Буквально навздогін — 26 серпня — той самий склад президії Верховної Ради (де комуністи становили більшість) прийняв рішення про тимчасове припинення діяльності КПУ (до розслідування її участі в заколоті), а 30 серпня, виходячи з того, що "керівництво компартії України с оїми діями

[1] Хроніка опору. Документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного перевороту, вчиненого так званим ГКЧП у серпні 1991 року / Упоряд. Л.С.Танюк. – К., 1991.

підтримало державний переворот", взагалі заборонив КПУ. (Отже, як бачимо, тактика опозиції по використанню суперечностей всередині правлячої більшості виявилася правильною.)[1]

Більшість рядових комуністів спокійно розпрощалась з компартією, оскільки з високої трибуни було заявлено про неприпустимість переслідування і морального тиску на рядових комуністів. Йшлося навіть про певні компенсації звільненим апаратникам.

1 грудня 1991р. відбувся Всеукраїнський референдум. Понад 90% громадян проголосували за незалежність України. Того ж дня Президентом України було обрано Леоніда Кравчука.

Так почався новий етап в історії України.

Рух зробив свій внесок у новітню історію України, але й досі у пресі з'являться цілком протилежні думки стосовно його ролі у процесі отримання Україною незалежності.

"Найбільш поширений міф: саме Рух забезпечив тріумф 1991р., подарувавши Україні жадану самостійність. Міф, котрий в одному з інтерв'ю розвіяв В'ячеслав Чорновіл, він відверто визнав, що пам'ятне голосування за незалежність "вдалось" завдячуючи депутатам-комуністам, у яких вісім років тому були свої резони голосувати "за".

У 1991 р. Україна була просто приречена на незалежність"[2].

[1] *Гарань О.В.* Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К: Либідь, 1993.

[2] Зеркало недели. – 1991. – 11 сентября.

Купон

Незважаючи на проголошену політичну незалежність, на кінець 1991 р. Україна продовжувала перебувати у глибокій економічній і перш за все фінансово-кредитній залежності від Центру (який поступово зміщувався від загальносоюзних структур до структур РРФСР).

За тієї фінансової політики, яку проводила Москва, така залежність спричиняла стрімке погіршення економічної ситуації в Україні. Дефіцити союзного і місцевих бюджетів покривались за рахунок неконтрольованої кредитної та готівкової емісії, що призводило до значного росту цін. Разом з тим через поганий технічний стан Московська і Пермська друкарні не забезпечували виготовлення банкнот, необхідних для підтримання нормального функціонування грошового обігу України.[1]

[1] З листа Голови Правління НБУ Матвієнка В.П. Голові Президії ВР Української РСР Кравчуку Л.М. від 16.08.91.

До того ж у 1991 р. замість радикальних економічних законів Верховна Рада прийняла ряд популістських соціальних програм, у тому числі щодо відміни контролю за заробітною платою (проти чого активно виступали банки). Це призвело до того, що за 1991 р. установи банків видали із своїх кас готівки для населення в два рази більше, ніж за весь 1990 р., а за тих обставин, що з Росії готівки надходило недостатньо, резервні запаси грошей швидко зменшувались, і "станом на 13 серпня 1991 року складали лише 32,1% від потреби, що представляло реальну загрозу для цілого ряду областей"[1].

Грошова криза, у якій знаходились усі колишні республіки СРСР, включаючи Україну, дедалі поглиблювалась. Дефіцит готівки призводив до посиленого вивозу товарів за кордон, спустошення споживчого ринку, подальшого зубожіння населення. Припинити інфляцію, захистити споживчий ринок неможливо було без проведення грошової реформи і створення власної грошової системи, яка б включала в себе національну валюту, механізм емісії і систему організації та регулювання внутрішнього грошового обігу і зовнішніх валютних відносин країни.

Створення власної кредитно-грошової системи розглядалося як одне з найгостріших питань виведення економіки України з кризового стану. Систе-

[1] З листа Голови Правління НБУ Матвієнка В.П. Голові Президії ВР Української РСР Кравчуку Л.М. від 16.08.91.

ма продажу товарів за картками споживача з купонами, яка була введена в 1990 р., поступово втрачала свої властивості щодо захисту ринку.

У лексиконі депутатів Верховної Ради з'явилося нове словосполучення "купони багаторазового використання". Вони мали докорінно відрізнятись від своїх попередників: виглядом, подібним до грошей; значно надійнішим захистом від підробки; знаходженням в обігу нарівні з рублями (як самостійні грошові знаки).

Шляхом їх запровадження планувалося здійснити перший етап грошової реформи в Україні. В липні 1991 р. у Парламенті почалися дебати з приводу того, чи друкувати спершу купони, чи одразу гроші. Противники купонів доводили, що це недешево обійдеться країні і відтягне введення власної грошової одиниці.

Прихильники ж казали, що на друкування грошей потрібно значно більше валюти, ніж на друкування купонів, і що такої суми Україна не має (вся валюта була зосереджена в Зовнішекономбанку в Росії).

Окрім того, стабілізувати нові гроші і впорядкувати їх обіг можливо було лише за умов: бездефіцитності бюджету; наявності золото-валютного запасу; насиченості споживчого ринку товарами.

Жоден з цих пунктів на той час не виконувався. У 1991 р. Україна вперше спланувала бюджет з дефіцитом 40 млрд рублів (додаткові витрати були

пов'язані з боргами колишнього Союзу, які покривалися з бюджету країни, а також із створенням нових державних структур – армії, митниці та ін., збільшенням пенсій тощо). Золотий запас залишався в Росії (там він і донині), достатньо валюти країна не мала. Дефіцит багатьох споживчих товарів був нормальним явищем (до того ж відбувався загальний спад виробництва).

Трохи згодом Голова Правління Національного банку України Володимир Матвієнко прокоментував ситуацію так: "Складність питання про гроші не тільки у їх виготовленні. Якщо ми вводимо власну грошову одиницю (а після проголошення незалежності України це — звичайна необхідність), то потрібно розробити і прийняти певні законодавчі акти. Концепцію грошової реформи, масштаб цін, новий курс грошової одиниці до валют іноземних держав. Інакше нас заблокують… На все це потрібен час, і його нам дадуть купони багаторазового використання"[1].

Тим часом суперечки тривали, друкарський верстат ледь встигав за емісійними процесами, а становище в Україні дедалі погіршувалось. Врешті-решт Кабінет Міністрів 23 серпня 1991 р. видав розпорядження, яким створив комісію для проведення переговорів із французькою фірмою "Імпрімері Спесіаль де Банк" на друкування купонів багаторазового використання.

---

[1] Урядовий кур'єр. – 1991. – №27 (вересень).

Такий поворот справи викликав опір у Верховній Раді, про що свідчить лист Голови комісії ВРУ з питань економічної реформи і управління народним господарством Володимира Пилипчука Голові Верховної Ради України Леоніду Кравчуку від 27.08.91, у якому, зокрема, зазначається: "Вважаю, що ця акція (введення купонів – *авт.*) відтягне термін впровадження власних грошей і обійдеться недешево казні України, в зв'язку з чим названа постанова (Постанова КМ від 23 серпня – *авт.*) повинна бути відмінена, а зусилля Уряду слід направити на виконання Постанови Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року в частині виготовлення власних грошових знаків"[1].

Але не пройшло й двох тижнів, як 9 вересня Президія ВРУ прийняла постанову "Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового використання". Цим документом "з метою посилення захисту споживчого ринку республіки" Президія, зокрема, постановила "ввести на території України купони багаторазового використання для розрахунків населення за товари із роздрібної торговельної мережі з 1 січня 1992 року", а також зобов'язала Нацбанк "укласти контракт на виготовлення купонів"[2].

[1] Лист Голови комісії ВРУ з питань економічної реформи і управління народним господарством В.Пилипчука Голові ВРУ Л.Кравчуку від 27.01.91.

[2] Постанова Президії ВРУ "Про введення на території республіки купонів багаторазового використання" від 09.09.91.

Введення купонів в Україні ускладнювалося тим, що потрібно було враховувати не тільки економічні, а й політичні умови "гри".

По-перше, якщо ввести купони на повний обсяг готівкового обігу на товари та послуги, то можна стримати пряму грошову емісію з Росії, що сприятиме стабілізації нової валюти, захистить ринок споживчих товарів, знизить у суспільстві напругу, обумовлену переходом від однієї валюти до іншої. Але при цьому порушилась би домовленість держав — членів СНД про рублеву зону. Росія навіть попередила про те, що в разі повного введення Україною купонів обсяг грошей, які знаходяться в обігу в Україні (близько 35 млрд карбованців), вона зарахує як борг перед нею. На таку погрозу можна було б не реагувати, якби перед цим був проведений розподіл золота, алмазних та інших цінних металів і Україна отримала свою частку, а також розподіл валютних фондів та боргів.

Оскільки ця робота урядами не була проведена, а розрахунки між банками держав — членів СНД проводяться в формі кореспондентських рахунків, Росія дійсно могла зробити такі фінансові операції, при яких Україна не одержала б своєї частки загальних активів і пасивів колишнього Держбанку СРСР.

Росія могла також перевести Україну на розрахунки по світових цінах, взявши за розрахункову грошову одиницю долар США і значно підвищивши ціни на експорт в Україну. Це могло призвести до

згортання економічних відносин, а також підриву стабільності української валюти.

По-друге, при введенні в дію купоно-карбованців у готівковому і безготівковому обігу і цілковитому вилученні з грошового обігу рублів Росія могла зробити повну економічну блокаду, а до розриву економічних відносин між товаровиробниками здійснити заходи по знеціненню купоно-карбованців шляхом різкого підвищення курсу рубля по відношенню до купоно-карбованця. Необхідно мати на увазі, що Україна не мала необхідного запасу золота, діамантів, вільноконвертованої валюти і забезпечення хоча б її внутрішньої конвертованості. Могло статися, що іноземні держави просто не визнали б купоно-карбованця.

По-третє, якщо в готівковому обігу залишити на рівних правах і рублі, і купони багаторазового використання, подібно тому, як це було із одноразовими, інфляція зростатиме відповідно до її темпу в інших країнах рублевої зони, виникнуть значні технічні труднощі і збільшиться трудомісткість такої системи.

Тому на той час найбільш прийнятним та ефективним було збереження в готівковому обігу частки рублів поряд із впровадженням купоно-карбованців на промислові товари і продукти, включаючи громадське харчування.

Цей захід міг захистити споживчий ринок і забезпечити повною мірою населення готівкою та, крім

того, деякою мірою зберегти нормальні відносини з Росією. Введення в обіг купонів можна було б мотивувати відсутністю достатньої кількості готівки. Завдяки цьому заходу населення забезпечувалося необхідною кількістю готівки і мало можливість вільного проїзду по території колишнього Радянського Союзу. Не створювалось перешкод для проведення розрахунків із країнами Співдружності Незалежних Держав. Проте навіть і в цьому, майже ідеальному, варіанті проглядались недоліки, зокрема можливість швидкого знецінення купоно-карбованців через скуповування їх громадянами за рублі, тобто різко послаблювалась можливість контролю за інкасацією купоно-карбованців, що зменшувало захист споживчого ринку[1].

Але час не чекав і терміново необхідно було діяти. Тому йдучи на певний ризик, згідно постанови Президії ВРУ від 27 грудня 1991 р. "Про соціальний захист населення і внутрішнього ринку України", Кабінет Міністрів України і Національний банк України постановили: запровадити з 10 січня 1992 р. купони багаторазового використання для розрахунків населення за продовольчі і промислові товари. Було встановлено, що купони багаторазового використання виконуватимуть функції готівки і будуть еквівалентними відповідним купюрам грошей.

---

[1] *Матвієнко В.П.* Концепція першого етапу грошової реформи в Україні шляхом введення в обіг купонів багаторазового використання.

Крім того, робота цим не обмежилась, вона йшла в напрямку як забезпечення обігу купонів, так і створення власної валюти та бази для її поповнення в майбутньому. Як Голова Правління Національного банку України я неодноразово підкреслював, що випуск в обіг купонів багаторазового використання не є першим етапом або початком грошової реформи. Навіть при повному витісненні рубля купоном із готівкового обігу Україна не вийде з єдиної рублевої зони, не захиститься повністю від емісійного податку іззовні, не відірветься від цінової, кредитної і процентної політики, а також політики в оплаті праці економічно сильнішого партнера по рублевій зоні — Росії. Тому випуск купонів може розглядатися лише як підготовчий до грошової реформи захід.

Тож з 10 січня 1992 р. в обігу з'явилась так звана перехідна українська валюта, яка на першому етапі виплачувалась населенню не менше одного разу на місяць з розрахунку 25% місячної суми доходів після їх оподаткування та інших обов'язкових виплат, але не більше 400 карбованців. Решта грошей виплачувалась у карбованцях, за які все ще можна було придбати продукти на підприємствах громадського харчування; кондитерські і борошняні вироби, напої у кафетеріях, на підприємствах роздрібної торговельної мережі, товари у художніх салонах Спілки художників України; газети, журнали, книжкову та іншу друковану продукцію; товари у скупних і комісійних непродовольчих магазинах; зоомагазинах; протезо-ортопедичну продукцію та деякі інші товари.

Але введення купонів як платіжного засобу було розцінене Росією скоріше як політичний виклик, а не економічний розрахунок. "З економічної точки зору цей захід не зможе захистити національні ринки від вимивання товарів та здатний лише нашкодити економічним реформам" — заявив економічний радник російського уряду А.Улюкаєв[1]. На його думку, спроба витіснити карбованець з обігу на території України остаточно зруйнує інтеграційні зв'язки з Росією та сильно вдарить перш за все по українській економіці, яка меншою мірою захищена від монополізму. І якщо керівництво України буде продовжувати політику самоізоляції та карбованцевої інтервенції в Росію, остання повинна буде форсувати підготовку власної валюти з тим, щоб забезпечити стійкість своєї грошової системи.

Такі дії Росії виявились глибокопродуманою та цілеспрямованою політикою, що базується на її ресурсних експортно-валютних можливостях, повній залежності України від сталої інтеграції економік двох держав, узурпованні Росією правоприємницьких функцій союзної фінансової, банківської та інших систем, а також володінням друкарським верстатом всього карбованцевого простору.

Купони критикували з усіх боків, їх звинувачу-

[1] Известия. – 1992. – 16 січня.

ЗРАЗКИ УКРАЇНСЬКИХ КУПОНІВ*

Українські купони, підписані до друку

Купон, номінальною вартістю **1 карбованець**
(1991 р.)

*Дійсний розмір купюр зменшено відповідно до формату книги

Купон, номінальною вартістю **3 карбованця**
(1991 р.)

Купон, номінальною вартістю **5 карбованців**
(1991 р.)

Купон, номінальною вартістю **10 карбованців**
(1991 р.)

Купон, номінальною вартістю **25 карбованців**
(1991 р.)

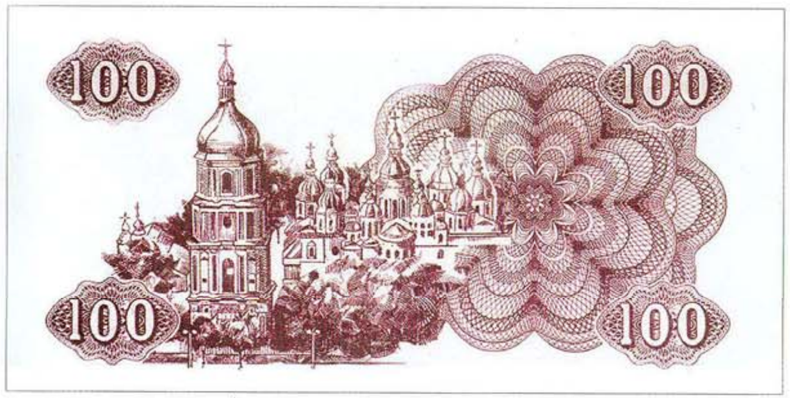
Купон, номінальною вартістю **50 карбованців**
(1991 р.)

Купон, номінальною вартістю **100 карбованців**
(1991 р.)

Купон, номінальною вартістю **100 карбованців**
(1992 р.)

Купон, номінальною вартістю **200 карбованців**
(1992 р.)

Купон, номінальною вартістю **500 карбованців**
(1992 р.)

Купон, номінальною вартістю **1000 карбованців**
(1992 р.)

Купон, номінальною вартістю **2000 карбованців**
(1993 р.)

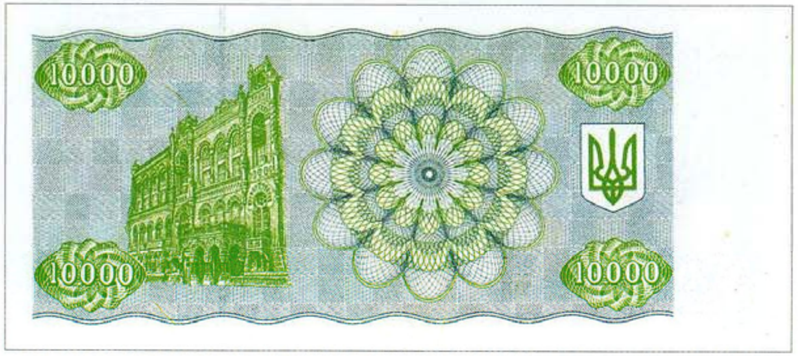
Купон, номінальною вартістю **5000 карбованців**
(1995 р.)

Купон, номінальною вартістю **10000 карбованців**
(1993 р.)

Купон, номінальною вартістю **20000 карбованців**
(1993 р.)

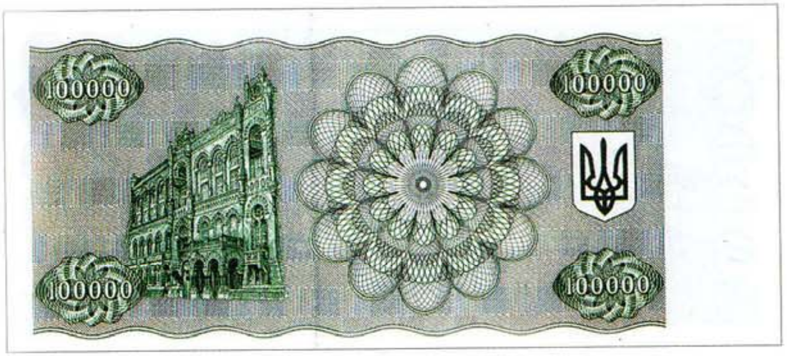
Купон, номінальною вартістю **50000 карбованців**
(1993 р.)

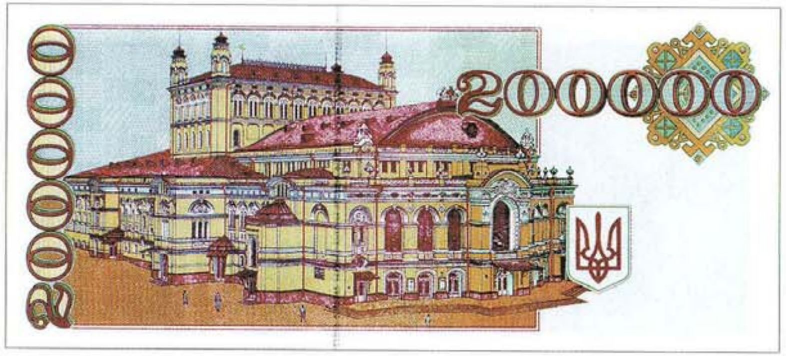
Купон, номінальною вартістю **100000 карбованців**
(1993 р.)

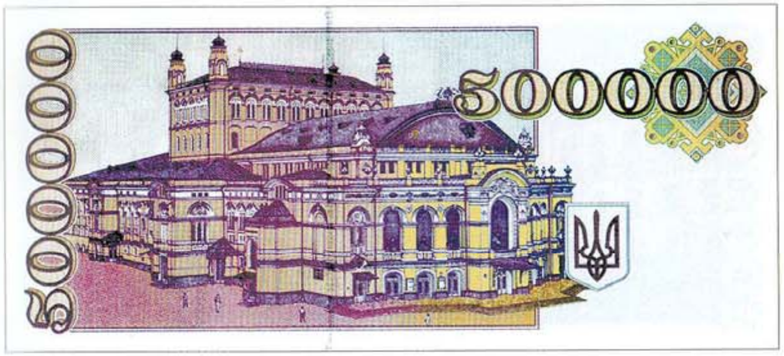
Купон, номінальною вартістю **200000 карбованців**
(1994 р.)

Купон, номінальною вартістю **500000 карбованців**
(1994 р.)

ЗРАЗКИ УКРАЇНСЬКИХ КУПОНІВ

Купон, номінальною вартістю **1000000 карбованців**
(1995 р.)

ТЕХНОЛОГІЧНІ ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ ДО ДРУКУ БАНКНОТ

Зразок гривневої банкноти,
виготовленої "Томас Де Ла Рю"

БАНКНОТИ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПІДПИСАНІ ДО ДРУКУ ВОЛОДИМИРОМ МАТВІЄНКОМ

Банкнота, номінальною вартістю **1 гривня**

БАНКНОТИ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПІДПИСАНІ ДО ДРУКУ ВОЛОДИМИРОМ МАТВІЄНКОМ

Банкнота, номінальною вартістю **2 гривні**

БАНКНОТИ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПІДПИСАНІ ДО ДРУКУ ВОЛОДИМИРОМ МАТВІЄНКОМ

Банкнота, номінальною вартістю **5 гривень**

БАНКНОТИ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПІДПИСАНІ ДО ДРУКУ ВОЛОДИМИРОМ МАТВІЄНКОМ

Банкнота, номінальною вартістю **10 гривень**

БАНКНОТИ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПІДПИСАНІ ДО ДРУКУ ВОЛОДИМИРОМ МАТВІЄНКОМ

Банкнота, номінальною вартістю **20 гривень**

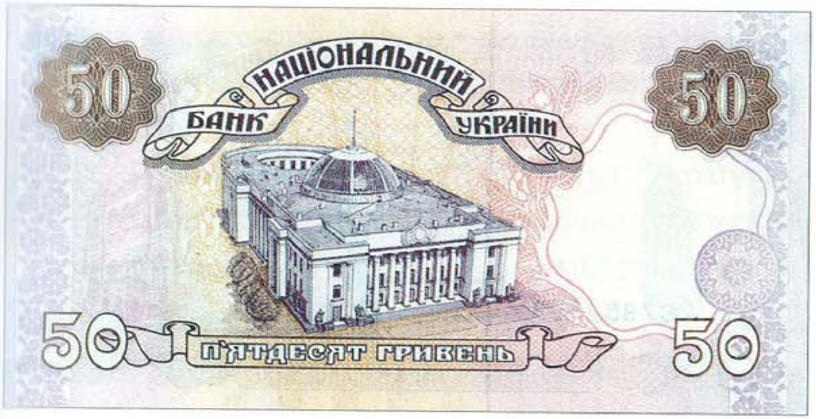

БАНКНОТИ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПІДПИСАНІ ДО ДРУКУ ВОЛОДИМИРОМ МАТВІЄНКОМ

Банкнота, номінальною вартістю **50 гривень**

БАНКНОТИ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПІДПИСАНІ ДО ДРУКУ ВОЛОДИМИРОМ МАТВІЄНКОМ

Банкнота, номінальною вартістю **100 гривень**

Гривня

Робота над створенням гривні розпочалася задовго до того як Україна отримала свою власну валюту. Вже в першому документі, який "започаткував" незалежність нашої держави, — Декларації про державний суверенітет — говориться про власну грошову одиницю: "Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю"[1].

Менше ніж через місяць на основі цієї декларації було прийнято ще один важливий документ, яким передбачалося введення національної валюти, — закон "Про економічну самостійність Української РСР". В ньому, зокрема, зазначалось: "Українська РСР самостійно здійснює фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, цінову, інвестиційну, науково-

[1] Декларація про державний суверенітет України від 16.07.90.

технічну і зовнішньоекономічну політику"[1], а також «Українська РСР на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг"[2].

Впроваджувати ці положення в життя був покликаний Національний банк України, на який було покладено функції вищої кредитної та емісійної установи. Детальніше права та обов'язки НБУ були розписані у законі "Про банки і банківську діяльність": Національний банк є центральним банком республіки, її емісійним центром, проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці відносно валют інших країн. Йому належить монопольне право на випуск грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків за рішенням Верховної Ради України"[3].

Основна робота над створенням і впровадженням національної грошової одиниці була покладена на Національний банк. І зробити в цьому напрямку йому потрібно було чимало, адже Україна не мала ані потужностей для друкування грошей, ані валюти для того, щоб робити замовлення за кордоном, ані досвіду у таких справах.

У книзі "Гроші в Україні: факти і документи", яка вийшла сімома роками пізніше — у 1998 р., про

[1] Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 03.08.90, стаття 1.

[2] Там же, стаття 6.

[3] Закон України «Про банки і банківську діяльність від 20.03.91, розділ 2 «Національний банк України», стаття 6.

це сказано так: "Створення власної грошової системи — комплексна економічна проблема, яка навіть у економічно стабільних державах проходила надзвичайно складно. Щодо України, то ця проблема попервах здавалася неймовірно важкою і майже нездійсненною. Вона мала вирішуватися в умовах глибокої фінансової кризи, зростання інфляційних процесів, прогресуючого спаду виробництва, розриву традиційних економічних зв'язків між регіонами не тільки СРСР, а й у межах самої України.

Всі ці, а також інші проблеми соціально-економічного розвитку потребували термінових заходів щодо реформування економіки, орієнтованої на ринкові умови, введення національної валюти, захисту споживчого ринку, формування власних банківської і фінансової системи". Окрім цього проблема мала ще й політичні аспекти.

Ситуацію, яка склалася навколо гривні у 1991 р. можна досить точно охарактеризувати словами гарвардського професора Білла Хогана, які він сказав у червні того самого року: "Майже одностайно українські лідери вважають за необхідне створити нову грошову одиницю і запроваджувати незалежну фінансову політику. Так само всі плани економічних реформ і пропозиції Центру не дають альтернативи збереженню загальносоюзної грошової одиниці і фінансової політики. Перелік мінімальної кількості функцій, що мають залишитись під контролем центру (представлений Едуардом Шеварнадзе два тижні тому) включає єдину грошову одиницю. Явлінський в своїй

програмі "Гранд Бегейн", як і Шаталін до нього, вважає за необхідне функціонування єдиної грошової одиниці. Отже, визначити шляхи розв'язання проблеми дуже важко..."[1].

Але незважаючи на все, Нацбанк активно працював над розробкою гривні, проводячи переговори з різними фірмами щодо створення потужностей по виготовленню грошових знаків та розміщення замовлення на друкування гривень.

Так, на початок літа 1991 р. відбулися переговори з канадською фірмою "Кенедіен Банкнот Компані", про результати яких можна судити з протоколу, складеного заступником голови НБУ Анатолієм Станковим 28 червня.

У ньому йшлося про те, що для України на першому етапі "необхідно мінімум 4—4,5 мільярди штук банкнот"[2]. Також "уповноважені представники Канадської сторони запевнили представників України, що у випадку розміщення в них замовлення фабрика перегляне свої контракти і зможе забезпечити виробництво необхідної кількості банкнотів (4—4,5 млрд штук) з урахуванням укладання контракту на проектування і їх виробництво за 1—1,3 роки.

Плата за виробництво грошових знаків буде становити 25 млн доларів за 1 млрд банкнотів, повністю

[1] Лист Білла Хогана, професора з Гарварда, від 22.06.91 (у листі Б.Гаврилишина голові НБУ В.П.Матвієнку від 01.07.91).

[2] Протокол попередніх переговорів представників України і Канадської сторони з питання виробництва української національної валюти від 28.06.91.

замовлення буде коштувати 100—112 млн доларів... Вартість обладнання для фабрики буде становити 35—40 млн доларів"[1].

Друкування банкнотів і поставки обладнання для фабрики фірма обіцяла проводити одночасно. Плату за виробництво першої партії грошових знаків і за обладнання для фабрики Канадська сторона погоджувалась одразу не брати, а натомість хотіла стати акціонером фабрики з тим, щоб потім отримати свій борг дивідендами. Сторони домовились продовжити переговори з 2 липня 1991 р.

Практично в цей самий час (з 30 червня по 5 липня 1991 р.) делегація України, яку очолювали Голова НБУ Володимир Матвієнко та Голова Постійної комісії ВРУ з питань економічної реформи Володимир Пилипчук, "провела переговори про можливість виконання замовлення України на виготовлення власних грошей і створення матеріально-технічної бази для їх друкування у майбутньому з швейцарською фірмою "Де Ла Рю Джорі С.А." (Лозанна)"[2].

У результаті цих переговорів 6 липня було підписано лист про наміри. В цьому документі сторони висловлювали намір підписати генеральний контракт з наступними положеннями: "Компанія (Де Ла Рю Джорі – *авт.*) буде виконувати обов'язки гене-

[1] Протокол попередніх переговорів представників України і Канадської сторони з питання виробництва української національної валюти від 28.06.91.

[2] Лист Голови правління НБУ Матвієнка В.П. та члена Президії ВРУ Пилипчука В.М. Голові ВРУ Кравчуку Л.М. від 08.07.91.

рального виконавця по виробництву, поставці, монтажу, пусконалагоджуванню і випробовуванню:

а) підприємства по виробництву банкнотів і цінних паперів з щорічною проектною потужністю близько 900 мільйонів банкнотів;

б) паперової фабрики;

в) фабрики по виробництву фарб для цінних паперів;

г) початкового запасу імпортованих банкнот, маючи на увазі можливість в найкоротший термін виробництво таких банкнот на Україні"[1].

Мінімальна проектна виробнича потужність паперової фабрики передбачалась на рівні "близько 900 тонн сформованого паперу з водяними знаками щорічно"[2]. Також компанія мала запропонувати "для Національного банку України інші конфігурації з проектною потужністю до 2000 тонн паперу щорічно"[3]

Фабрика з виробництва фарб повинна була мати проектну потужність "близько 250 тонн спеціальної захищеної друкарської фарби для банкнот і цінних паперів на рік"[4].

Початковий запас імпортованих банкнот, необхідних для України, був оцінений в 1,5 млрд штук.

[1] Лист про наміри між Україною та швейцарською фірмою Де Ла Рю Джорі С.А. від 06.07.91.

[2] Там же.

[3] Там же.

[4] Там же.

Щодо умов поставки, то сторони дійшли згоди на таких умовах:

"а) з дати підписання контракту підприємство по виробництву банкнот буде вироблено, поставлено, змонтовано, налагоджено і перевірено за період 18 місяців максимально при умові, що відповідні будівлі і інфраструктура, які забезпечуються Україною, будуть готові;

б) паперова фабрика і фабрика по виробництву фарб будуть поставлені, змонтовані, налагоджені і перевірені за період 15 місяців з дати підписання контракту за умови, що необхідні будівлі і місцева інфраструктура, що забезпечуються Україною, будуть завчасно готові;

в) початковий запас банкнот, які має поставити Компанія буде доставлено за період 15 місяців після підписання контракту і згідно з наступним графіком: 600 000 000 банкнотів перших шести номіналів по семи місяцях після підписання контракту і решту протягом наступних восьми місяців у спосіб, взаємно узгоджений Сторонами"[1].

Україна запропонувала "загальний бюджет у 80 мільйонів американських доларів для цього проекту"[2]. Компанія зобов'язалась докласти "усіх зусиль для задоволення пропозиції замовника по бюджету"[3] і

[1] Лист про наміри між Україною та швейцарською фірмою Де Ла Рю Джорі С.А. від 06.07.91.

[2] Там же.

[3] Там же.

надати "деталізовану бюджетну пропозицію з розбивкою по всіх підрозділах, що надасть можливість Національному банку України кінцево визначитись з бюджетом для цього проекту"[1]

Думки стосовно того, який варіант найбільш прийнятний, розійшлись. Заступник Голови НБУ Н.В.Туманов у листі Міністерству економіки від 24 липня 1991 р. писав: "Найбільш прийнятними з усіх проведених переговорів (в т.ч. з Де Ла Рю Джорі – *авт.*) виявились результати переговорів з "КБК"[2]

А от в листі Голови НБУ Володимира Матвієнка Голові Президії Верховної Ради України Л.М.Кравчуку, написаному кількома тижнями пізніше, висловлена зовсім інша точка зору: "Найбільшої уваги заслуговують переговори, проведені з Швейцарською фірмою Де Ла Рю Джорі, яка погодилась взяти на себе обов'язки генерального виконавця по виготовленню, постачанню, монтажу, пусконалагодженню та випробовуванню обладнання для паперової і друкарської фабрик, а також по друкуванню 1,5 млрд банкнот..."[3].

Також довго не могли дійти згоди у Парламенті, Уряді та НБУ стосовно того, чи варто взагалі друкувати першу партію грошей за кордоном.

---

[1] Лист про наміри між Україною та швейцарською фірмою Де Ла Рю Джорі С.А. від 06.07.91.

[2] Лист заступника Голови Правління НБУ Туманова Н.В. Міністерству економіки України від 24.07.91.

[3] Лист Голови Правління НБУ Матвієнка В.П. Голові Президії ВР Української РСР Кравчуку Л.М. від 16.08.91.

У вищезгаданому листі Володимира Матвієнка йдеться й про це: "Значно прискорює введення національної грошової одиниці виготовлення першої партії грошей за кордоном з одночасним проведенням робіт по створенню власної бази по їх друкуванню. Можливе наближення строку початку функціонування грошової системи в цьому випадку становитиме майже один рік.

Разом з тим Національний банк України, дотримуючись саме такого підходу до створення власної валюти, не знаходить підтримки у Кабінеті Міністрів УРСР, котрий стурбований тим, що впроваджувана система захисту банкнот від підробки у випадку їх друкування за кордоном буде відома не тільки нашим фахівцям, а й фахівцям фірми-виготовлювача.

Як свідчить світова практика, власне виробництво грошей має лише незначна частина держав, решта свою валюту друкує за кордоном і фірми-виготовлювачі суворо зберігають таємницю про принципи та методи застосовуваного захисту грошей від підробки".[1]

Окрім цих розходжень існували й інші — влітку 1991 р. з деяких причин (зокрема через нестачу валюти) з'явився варіант введення на деякий час купонів багаторазового використання, які були б подібні до грошей (виглядом та рівнем захисту від підробки) і виконували б функції грошей.

---

[1] Лист Голови Правління НБУ Матвієнка В.П. Голові Президії ВР Української РСР Кравчуку Л.М. від 16.08.91.

Прокоментувати цю ситуацію можна словами Володимира Матвієнка зі статті в "Урядовому кур'єрі" за вересень того року: "...після проголошення Україною незалежності, права на впровадження власної кредитно-грошової системи, виникло питання про випуск українських грошей. На жаль, республіка не має власних потужностей для випуску цінних паперів — облігацій, акцій, банкнотів. Я мав нагоду з депутатами Пилипчуком, Швайкою побувати в таких західних країнах, як Швейцарія, Німеччина, Польща, Австрія, Угорщина, і подивитися їхні фабрики по виробництву грошей. Тоді ж стояло і питання про замовлення 1,5 мільярда українських банкнотів. На жаль, на кілька місяців його вирішення зависло в уряді, а потім дійшли висновку, що потрібно створювати фабрику по виготовленню грошей і замовляти паралельно купони багаторазового використання.

Це розумне рішення, хоч я і наполягав спочатку на виготовленні лише грошей. Але час втрачено. Нам потрібно вже не 1,5 мільярда, а цілих п'ять мільярдів українських грошей"[1].

Врешті-решт 23 серпня Кабінет Міністрів прийняв розпорядження, яким створив комісію для проведення переговорів з французькою фірмою "Імпрімері Спеціаль де Банк" на друкування купонів багаторазового використання, а 9 вересня Президія Верховної Ради України прийняла Постанову "Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового

[1] Урядовий кур'єр. – 1991. – №27 (вересень).

використання", якою, зокрема, постановила "ввести на території України купони багаторазового використання для розрахунків населення за товари із роздрібної торговельної мережі з 1 січня 1992 року", а також зобов'язала Нацбанк "заключити контракт на виготовлення купонів".

Таким чином, робота Нацбанку над створенням гривні ускладнювалась ще й тим, що одночасно потрібно було в дуже короткий термін впроваджувати купон.

Окрім НБУ переговори з іноземними фірмами стосовно виготовлення національних грошей вів також Кабінет Міністрів України. У листопаді 1991 р. між ним та італійською фірмою "Vitali European Group SpA" була навіть підписана генеральна угода. У ній, зокрема, йшлося про таке: "1. Італійська сторона передає у дарунок Українській стороні комплект обладнання по друкуванню банкнот і цінних паперів, що був в експлуатації та перебуває в робочому стані, продуктивністю 1,5 млрд. одиниць умовної продукції на рік, а також папір у кількості 640 тонн і фарбу у кількості 160 тонн, необхідні для початкового випуску українських грошей у кількості приблизно 800 мільйонів банкнот вартістю одна, три, п'ять десять, двадцять п'ять, п'ятдесят і сто українських грошових одиниць... Транспортні витрати по доставці обладнання, паперу і фарби, вказаних у цьому пункті, несе Українська сторона"[1].

[1] Генеральна Угода між Кабінетом Міністрів України та "Vitali European Group SpA" (Італійська республіка) від 16.11.91, п.2.

Також Україна брала на себе зобов'язання "підготувати необхідні виробничі площі, включаючи інженерне забезпечення, і передати малюнки зразків банкнот або цінних паперів Італійській стороні до початку здійснення проекту"[1], а Італійська сторона за рахунок Української сторони мала організовувати і брати участь "у навчанні персоналу, проектуванні, монтажі та налагодженні обладнання, зазначеного в пункті 1 та постачанні до нього запасних частин, а також у розробці технології виробництва паперових грошей і цінних паперів, систем їх захисту від підробки" а також повинна була забезпечувати "постачання паперу у кількості 3,5 тис. тонн і фарби у кількості 900 тонн протягом трьох років роботи цього обладнання"[2].

Строк реалізації цього проекту мав бути "6—7 місяців за умови виконання Українською стороною зобов'язань, зазначених у пункті 2 (підготовка необхідних виробничих площ, включаючи інженерне забезпечення, і передача малюнків зразків банкнот або цінних паперів Італійській стороні до початку здійснення проекту — *авт.*)"[3].

У четвертому пункті Угоди розглядався проект про підготовку італійською фірмою в Україні

а) папероробної фабрики потужністю 5—6 тис. т паперу на рік;

[1] Генеральна Угода між Кабінетом Міністрів України та "Vitali European Group SpA" (Італійська республіка) від 16.11.91, п.3.

[2] Там же, п.3.

[3] Там же, п.2.

б) фабрики з друкування банкнот і цінних паперів потужністю 5—5,5 млрд на рік;

в) фабрики з виготовлення фарб потужністю 300—350 т фарби на рік.

Орієнтовна вартість цього проекту становила 120—150 млн доларів, строк виконання — 3 роки.

Але ця угода, як і домовленості з фірмою "Томас Де Ла Рю", викладені у вищенаведеному листі про наміри, не була реалізована — симпатії Парламенту були повністю на боці канадської компанії "Кенедієн Банкнот Компані". На початку 1992 р. газета "Мегаполис-Экспресс" висловилась з приводу цієї прихильності так:

"О разногласиях, где лучше печатать гривну, слухи ходили давно. Правительство недвусмысленно склонялось в пользу итальянских партнёров, которые наряду с льготным кредитом предлагали безвозмездно поставить под Киевом фабрику ценных бумаг. Однако коса нашла на камень. Парламент сделал ставку на Канаду, где, как известно, наиболее разветвлённая и многочисленная украинская диаспора. Это был больше политический выбор, чем экономический расчет, как выясняется сейчас"[1].

Проте, якщо Верховна Рада активно радила НБУ працювати "в напрямку" канадської компанії, то Голова Нацбанку сприймав можливість цієї співпраці не так захоплено. Що ж змушувало його піддавати сумніву такі блискучі перспективи, обіцяні представниками "Кенедієн Банкнот Компані"?

[1] Мегаполис-Экспресс. – 1992. – 26 февраля.

Все стає зрозуміло, варто лише ознайомитись з деякими документами, зокрема з двома інформаційними довідками про компанію “Кенедіен Банкнот Компані”. У першій з них зазначається:

“Основними відомостями є:

Загальна потужність КБК становить близько 600 мільйонів банкнотів на рік, надрукованих друком інтагліо з одного боку. З цієї потужності близько 500 мільйонів замовляється їх найважливішим клієнтом — Банком Канади. Тому, навіть, якщо припинити випуск банкнотів для Канади, що зовсім нереально, друкування 1,5 мільярдів банкнотів для України займе в кращому разі близько трьох років...

Як альтернативу вони могли б:

а) Використовувати суб-контракт, але навряд чи це прийнятно для України...

б) Купити нове обладнання. Це привело б до значного погіршення фінансового стану КБК і це займе, як мінімум, дев’ять місяців для поставки і встановлення обладнання. Їх нинішнє обладнання для друку інтагліо через застарілість не може виробляти більше, тому вони будуть змушені купити нове і не місцеве обладнання, що збільшить термін підготовки персоналу і т.ін.

3. Розробка.

Якість розробки в КБК загалом не відповідає рівню більшості світових валют, не відповідає престижній конвертованій валюті, вони використовують грубе пофарбування, а не ручне гравірування штампів. Банкноти Канади, які знаходяться в обігу,

розроблені компанією “Томас Де Ла Рю” (*авт.*).

4. Виробництво.

КБК не робила ніяких серйозних інвестицій у виробниче обладнання останніми роками, тому вона не може зараз відповідати рівню сучасного обладнання по виробництву банкнот навіть на основі найпоширеніших характеристик:

а) вона не може забезпечити офсетні преси, здатні друкувати лицьові добре видні риси. Ці риси стандартні в сучасних валютах;

б) КБК має лише один багатокольоровий інтагліо прес, який є прототипом невдалого дизайну. Вона має дуже невеликий досвід друкування багатокольорових банкнотів друком інтагліо; цей друк — найбільш важливий захист від найпоширенішого способу підробки за допомогою процесних камер. Карбованець має багатокольоровий друк інтагліо і друкується на прогресивніших пресах, ніж ті, що має КБК;

в) вона не використовує сучасних нумерувальних банкнотних пресів з комп’ютерним моніторним електронним контролем за нумерацією... Компанія не інвестує суттєвих сум в дослідження і розвиток і тому не має необхідного досвіду в останніх технологіях, які створюються для забезпечення захисту від сучасних засобів підробки, таких як кольорові копіри і електронні сканери.

5. Висновки.

КБК — дуже маленька приватна компанія зі слабкими потужностями розробки, застарілим друкувальним обладнанням, обмеженим досвідом у роз-

робці навіть стандартних захисних характеристик, вона не брала участі у великих, термінових, політично-важливих роботах. Вона не зможе створити інше друкарське виробництво як в Канаді так і за її межами. Її досвід у даній ситуації обмежений".

У другій довідці наводиться ще й така інформація: "КБК є по суті "домашньою" канадською компанією по друкуванню цінних паперів. Спільно з іншим канадським партнером вона друкує валюту для Національного Банку Канади. У неї дуже мало зарубіжних клієнтів, а саме: Нікарагуа, Домініканська Республіка і Гватемала...

КБК є приватною компанією, офіційна кількість власників — 2. Компанія не надає офіційних фінансових звітів, необхідних для перевірки її фінансового стану.

Загалом КБК на даний час не спроможна забезпечити рівень надійності і оперативності, який мають інші фірми, що спеціалізуються в даній області...

КБК була придбана нинішніми власниками як невелика компанія по друкуванню цінних паперів. Завод і обладнання спрацьовані, немає ніяких відомостей, які б говорили про досвід у будівництві і налагоджуванні цих виробництв".

Незрозуміло, чому нікого з прибічників "канадського контракту" не насторожила ні потужність КБК, ні інформація про її технічний стан, ні перелік її зарубіжних замовників, ні навіть те, що "банкноти Канади, які знаходяться в обігу, розроблені компанією "Томас Де Ла Рю". Незважаючи на ці обставини, прихильники КБК твердо стояли на своєму.

Тут треба віддати належне продуманій політиці представника канадської фірми в Україні Ореста Новаківського. Добре розуміючи важливість контракту як для "Кенедіен Банкнот Компані", так і для себе (в плані значної матеріальної винагороди), і одразу оцінивши ситуацію, він почав активний "наступ".

Перш за все Новаківський зайнявся справжньою рекламною "розкруткою" власної персони. Чого варта лише одна стаття в газеті "Комсомольское знамя" (і її назва, набрана на півсторінки великим жирним шрифтом): "Орест Новаківський: "Візьміть ваші гроші"." На двох сторінках бравий канадець українського походження майстерно будував золоті гори з майбутніх українських гривень, видрукуваних компанією "Кенедіен Банкнот Компані". Ну як можна не повірити усміхненому (фотографія в газеті) закордонному благодійнику, ще й після того, як дізнаєшся від журналістки, що він "Типовий українець. Любить сало й тістечка..."[1], — і далі в такому самому стилі.

Завершується стаття звинуваченнями і чималою долею сарказму на адресу Голови НБУ Володимира Матвієнка: "Коли верстався номер нам стало відомо, що під тиском депутатів парламенту (*авт.*) України Голова Національного банку України Володимир Матвієнко погодився розглянути протокол про наміри по проведенню переговорів з "Кенедіен Банк-

[1] Комсомольское знамя. – 1991. – 21 сентября.

нот Компані" про створення спільного підприємства по організації друкування цінних паперів і грошових знаків. Переговори запропоновано розпочати 1 жовтня в Канаді. Однак... підписати його відмовився. Пропозиція компанії про негайний початок друкування українських грошей в Канаді поки що теж не викликала ентузіазму. Як офіційний аргумент голова Національного банку висунув сумнів у технічних можливостях "Кенедіен Банкнот Компані", яка вже 56 років друкує канадський долар, а також у тому, чи достатньо сильна служба забезпечення безпеки її продукції і доставки клієнту (адже гроші будуть доставлятись літаком — раптом його зіб'ють)..."[1]

А після того, як була сформована громадська думка, Новаківському вже значно легше було створювати лоббі серед депутатів і таким чином "переконувати" незгодних.

Крім того, як зазначив у своїй статті у "Віснику НБУ" Олександр Шаров: "Іншою причиною, яка заважала успішному проведенню грошової реформи, був статус центрального банку, який не відповідав новим вимогам...

Думка Національного банку України часто-густо просто ігнорувалася..."[2].

Тож 23 жовтня 1991 р. контракт з "Кенедіен Банкнот Компані" було укладено.

Здавалося б, після цього все має втихомиритись.

[1] Комсомольское знамя. – 1991. – 21 сентября.

[2] *Шаров О.М.* Гривня – донька карбованця // Вісник НБУ. – 1996. – №4.

Але ні — однієї думки щодо підписаного контракту не було навіть в самому Правлінні НБУ. Ось що написала про це газета "Мегаполис-Экспресс": "Правление Национального банка, таким образом, тоже раскололось. Станков и председатель правления Владимир Матвиенко до сих пор доказывают кабальность условий канадской фирмы, низкое качество новых банкнот, плохую их защиту от подделки..."[1].

У своєму листі Голові Нацбанку Володимиру Матвієнку у грудні 1991 р. Заступник Голови СНБ Г.Федяєв зазначав: "Питання забезпечення безпеки друкування, захисних властивостей гривень, доставки банкнотів, страхування і можливі технічні ризики в даному контракті компетентними спеціалістами оцінюються як низькоефективні порівняно з альтернативними пропозиціями, що надходили від швейцарської фірми "Де Ла Рю Джорі" та її дочірньої англійської фірми "Томас Де Ла Рю"[2].

Незважаючи на це, Володимир Пилипчук пише НБУ: "...Вам разом з Кабінетом Міністрів України необхідно терміново підписати угоди з Канадською фірмою "Кенедіен Банкнот" і швейцарською фірмою "Де Ла Рю Джорі" на умовах, які нами обговорені під час зустрічей з представниками цих фірм"[3] та вимагає введення гривні з 1 січня 1992 р.

[1] Мегаполис-Экспресс. – 1992. – 26 февраля.

[2] Лист Заступника Голови СНБ України Г.А.Федяєва В.П.Матвієнку від 16.12.91.

[3] Лист Голови Постійної комісії ВРУ з питань економічної реформи В.Пилипчука Голові Національного банку України В.Матвієнку від 12.09.91.

У додатку до листа наводяться рішення комісії "Про виготовлення національних грошових знаків", де у другому пункті зазначається: "Для термінового захисту народного господарства України доручити Кабінету Міністрів і Національному банку України замовити виготовлення першої частини грошових знаків фірмі "Кенедіен Банкнот".

Більш за всіх при цьому "старалися" Володимир Пилипчук, Дмитро Павличко, Лесь Танюк, Іван Заєць, Дмитро Захарук, Степан Волковецький, Олександр Барабаш та інші.

"Незважаючи на ці старання, Уряд грошей не давав. Тоді я звернувся за кредитом в 5 млн дол. США у Комітет по нафтопродуктах і перевів гроші з великими труднощами через Зовнішекономбанк (Москва), потім в Нью-Йорк, а далі в Канаду.

В цей період пан Пилипчук організовує всілякі перевірки банку людьми, які абсолютно не компетентні в банківській справі..."[1].

Але повернімося до гривні. 14 листопада 1991 р. Президія Верховної Ради України прийняла постанову "Про національну валюту на Україні". Цим документом, зокрема, передбачалося:

"1. Визначити термін готовності до введення в обіг на території України власної національної валюти — перше півріччя 1992 року"[2].

[1] Лист Голови Нацбанку В.П.Матвієнка Заступнику Голови тимчасової депутатської комісії ВРУ С.І.Дорогунцову від 02.03.92.

[2] Постанова Президії Верховної Ради України "Про національну валюту на Україні" від 14.11.91.

Тобто друкування гривні повинно було проходити, м'яко кажучи, дуже швидкими темпами. Зрозуміло, що такий "проблемний" контракт з "Кенедіен Банкнот Компані" не міг забезпечити нормального процесу виготовлення українських грошей, що підтвердила й Служба національної безпеки України. Треба було шукати інший вихід.

За згодою Леоніда Кравчука 18 січня 1992 р. в Києві було укладено контракт з фірмою "Томас Де Ла Рю". Від Національного банку його підписав Голова Правління Володимир Матвієнко. Він же і затвердив до друку купюри номіналом 50 і 100 гривень.

Дизайн гривень, які друкувались в Канаді, був розроблений українськими художниками Василем Лопатою і Борисом Максимовим: "...свою працю по виготовленню зразків нових грошей, — пише Василь Лопата, — я робив спільно з Борисом Максимовим. Він спеціаліст з технічного дизайну, я виконував мистецьку частину, тобто зовнішній вигляд банкнотів"[1].

Дизайн гривень номіналом 50 і 100 розробили спеціалісти "Томас Де Ла Рю".

Окрім цих були виготовлені також купюри номіналом 200 гривень, але в обіг вони не були введені: "Купюри достоїнством 200 гривень були надруковані ще в 1992 році, коли я був головою правління Національного банку України... Казначейські білети, про які йде мова, зберігаються в банках як резервна грошова маса"[2].

[1] Українська газета. – 1994. – №6 (березень).

[2] Всеукраинские ведомости. – 1996. – 13 сентября.

Рішення, чиї портрети розміщувати на банкнотах, приймала Верховна Рада. У вже згаданому листі Володимира Пилипчука Володимиру Матвієнку містилися рішення Комісії Верховної Ради України з питань економічної реформи "Про зразки українських національних грошових знаків". Там, зокрема, зазначалося:

"Схвалити такі номінали і ряди зображень на грошових знаках України:

1 гривня: образ Володимира Великого, панорама стародавнього Києва; *3 гривні:* образ Ярослава Мудрого, Софія Київська; *5 гривень:* образ Богдана Хмельницького, церква в с.Суботові; *10 гривень:* образ І.Мазепи, Києво-Печерська лавра; *25 гривень:* образ Івана Франка, Львівський оперний театр; *50 гривень:* образ М.Грушевського, Будинок вчителя (м.Київ, колишнє приміщення Центральної Ради); *100 гривень:* образ Т.Шевченка, будинок Верховної Ради України; *200 гривень:* образ Л.Українки, панорама Луцького замку (замок Любарта)" (резерв)[1].

Пізніше були затверджені дещо інші номінали: замість трьох гривень — дві, а замість двадцяти п'яти — двадцять.

Також відрізнялись номінали введених розмінних монет від тих, які були затверджені Постановою Президії Верховної Ради України "Про розмінну монету України". Цим документом Президія, зокрема, постановляла:

---

[1] Лист Голови Постійної комісії ВРУ з питань економічної реформи В.Пилипчука Голові Національного банку України В.Матвієнку від 12.09.91

1. Затвердити назву однієї сотої частини гривні — "копійка".

2. Національному банку України випустити в обіг розмінну монету номіналом 1, 2, 3, 5, 10, 15, 20, 25, 50 копійок та одну гривню[1].

Як відомо, монети номіналом 3, 15 і 20 копійок в обіг випущені не були.

У своєму інтерв'ю в "Українській газеті" художник Василь Лопата наводить цікаві факти, пов'язані зі створенням гривні: "Кожний ескіз вимагав копіткої праці. Скажімо, тільки портретів Т.Шевченка я зробив 8 варіантів. Довелося переглянути безліч літератури, консультуватися з багатьма спеціалістами. От хоча б така проблема: чи Володимир Великий та Ярослав Мудрий мали бороди, як їх зображувати — з бородою чи без? Думки істориків розділилися. Все ж таки найбільш авторитетним було твердження відомого дослідника М.Брайчевського, що наші перші князі були без борід, а лише з вусами. Так вони й виглядають на банкнотах...

А скільки часу пішло на затвердження портретів. Скільки київських можновладців були проти того, щоб на грошах були портрети Мазепи і Грушевського. Лише після московського путчу справа зрушила з місця.

...серед багатьох тоді панувала думка, щоб нові гроші назвати українськими доларами. Ну а як долар, то й бажаним було розміщення портретів посе-

---

[1] Постанова Президії ВРУ "Про розмінну монету України" від 02.03.92.

редині банкнота, як на справжніх американських доларах. Власне, ми й пішли цим шляхом, зберігаючи подібність і у тому, що на зворотному боці подали зображення архітектурних пам'яток. Тобто певна тотожність з американським доларом є. Водночас наші гроші відрізняються своїми розмірами, вони більш нагадують так звані "середньоєвропейські", чимось подібні до формату німецької марки"[1].

Паралельно з розробкою гривні велась робота над створенням потужностей для її друкування. Почалося все з Постанови Кабінету Міністрів України від 18 вересня 1991 р. "Про створення потужностей по виготовленню національної валюти і цінних паперів". Цим документом Кабмін, зокрема, постановив:

"1. Міністерству економіки і Міністерству фінансів разом з Національним банком України вирішити до 1 листопада 1991 р. питання про будівництво нових або використання споруджуваних в республіці промислових об'єктів, які мають високу будівельну готовність, для створення потужностей по випуску цінних паперів.

2. Створити дирекцію по будівництву підприємства по випуску цінних паперів, поклавши на неї функції замовника. Генеральним підрядчиком визначити корпорацію "Укрбуд".[2]

Також цією Постановою доручалось Міністерству економіки, Міністерству фінансів і Міністерству

[1] Українська газета. – 1994. – №6 (березень).

[2] Постанова Кабінету Міністрів України "Про створення потужностей по виготовленню національної валюти і цінних паперів" від 18.09.91.

зовнішньоекономічних зв'язків разом з Національним банком України внести до Кабінету Міністрів України "пропозиції про закупівлю по імпорту обладнання для випуску цінних паперів, строки його поставки та монтажу".[1]

Про хід роботи по виконанню цієї постанови йдеться у листі Голови НБУ Володимира Матвієнка Прем'єр-міністру України Вітольду Фокіну: "Для створення власного виробництва банкнотів та цінного паперу Національний банк України створив дирекцію по будівництву необхідних об'єктів, на яку буде покладено функції замовника. Роботу дирекції передбачається зорієнтувати на тісну співпрацю з генеральним підрядчиком — корпорацією Укрбуд, іншими проектними та будівельними організаціями з метою якнайшвидшого та якісного завершення будівництва виробничих приміщень...

Відносно закупки по імпорту обладнання для виготовлення національної валюти та цінних паперів, то проведені переговори показали, що реальним постачальником його може виступити швейцарська фірма Де Ла Рю Джорі. Ця робота проводиться разом з Державним міністром тов. Борисовським В.З."[2].

У 1996 р. генеральний директор Банкнотно-монетного двору Національного банку України Ана-

[1] Постанова Кабінету Міністрів України "Про створення потужностей по виготовленню національної валюти і цінних паперів" від 18.09.91.

[2] Лист Голови НБУ В.П.Матвієнка Прем'єр-міністру України В.П.Фокіну від 30.09.91.

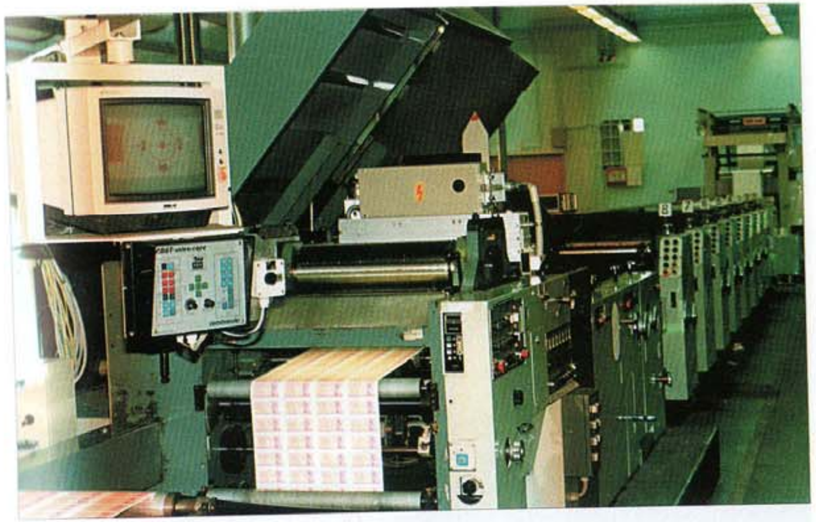
толій Кришань розповів про роботу Банкнотно-монетного двору і, в тому числі, про історію його створення:

"У 1992 році Національний банк України розпочав проектування і будівництво у Києві власного виробництва із друкування грошей, яке з часом отримало назву — Банкнотно-монетний двір.

У травні 1993 року НБУ уклав контракт із всесвітньовідомим лідером у галузі друкування грошей — англійською фірмою "Томас Де Ла Рю енд Компані ЛТД" на поставку обладнання, технології, ноу-хау та навчання спеціалістів. Через рік усі будівельно-монтажні роботи були закінчені, і вже у березні 1994 року розпочалося друкування гривень. Із цього часу всі українські банкноти виготовляються на Банкнотно-монетному дворі Національного банку України, друкування їх за кордоном припинено.

Найсучасніше обладнання провідних фірм Швейцарії, Німеччини, Австрії, Італії, нові технології, професіоналізм власних кадрів дають змогу виготовляти банкноти, які не лише не поступаються за якістю, дизайном, захищеністю від підробки основним вільноконвертованим валютам провідних країн світу, але й перевершують їх"[1].

[1] *Кришань А.Д.* Фабрика XXI століття // Вісник НБУ. – 1996. – №5.

Париж. Купони друкуються. 1991 р.

Париж, 1991 р. Після підписання купонів до друку. За вечерею. Володимир Матвієнко - другий справа

Виступ на Міжнародній конференції
в Гарвардському університеті. США, 1991 р.

Ватикан. Папа Римський вручає нагороду

Відень, 1991 р. У колі німецьких банкірів

Нагородження орденом князя
Ярослава Мудрого V ступеня. 1997 р.

Вручення головної нагороди рейтингу “Колесо Фортуни” - срібної статуетки “Золота Фортуна”. 1999 р.

Володимир Матвієнко - Фінансист 1999 року

БАНКНОТИ, ЯКІ ЗНАХОДЯТЬСЯ В ОБІГУ

Банкнота, номінальною вартістю **1 гривня** (1992 р.)

Банкнота, номінальною вартістю **10 гривень**
(1992 р.)

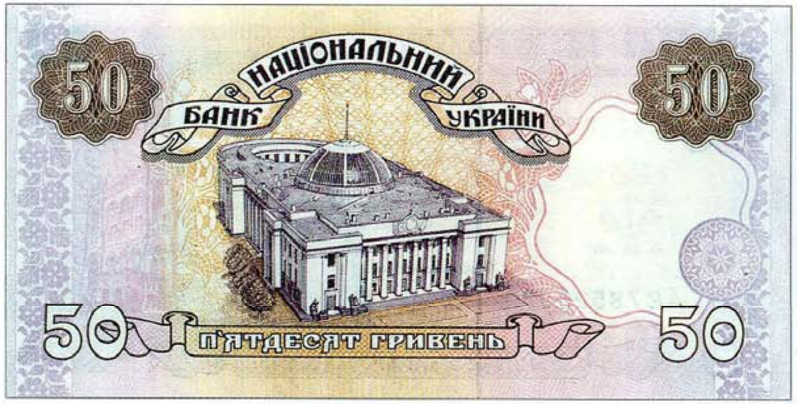
Банкнота, номінальною вартістю **20 гривень**
(1992 р.)

Банкнота, номінальною вартістю **50 гривень**
(1994 р.)

Банкнота, номінальною вартістю **100 гривень**
(1994 р.)

Банкнота, номінальною вартістю **1 гривня**
(1995 р.)

Банкнота, номінальною вартістю **2 гривні**
(1995 р.)

Банкнота, номінальною вартістю **5 гривень**
(1994 р.)

Банкнота, номінальною вартістю **10 гривень**
(1994 р.)

Банкнота, номінальною вартістю **20 гривень**
(1995 р.)

Грошова реформа

Сила держави визначається міцністю її грошової валюти та банківської системи. Україна політично визнана в світі, з нею рахуються великі держави. Вона юридично закріпила свою державність, прийнявши Конституцію як основний закон незалежної держави, уклала Договір з Росією, що скріпило її державність з боку Росії. Проте вирішення економічних проблем виявилось найтяжчим — про свої гроші ми вели розмову шість років.

Завдання, які пов'язані з відтворенням економіки, структурною перебудовою, із створенням умов для нормальної праці й життя народу, органічно поєднані з діяльністю банків, функціонуванням всього грошово-кредитного механізму. Аналізуючи економічні процеси, що відбуваються в державі, ми доходимо висновку, що тільки через розв'язання фінансових проблем можна створити поле для розвитку виробництва в умовах ринкових перетворень.

Платіжна криза, яка створилася в державі, є за-

грозою стабільності та суверенності України. Наявна повна неплатоспроможність всіх учасників виробничого процесу, що свідчить про невиконання грошима функцій платежу.

Єдиним шляхом розв'язання цієї проблеми в даний період була нагальна необхідність проведення грошової реформи.

Без грошової реформи неможливо стабілізувати економіку. Можна тільки досягти нетривких і химерних симптомів фінансової стабілізації.

Існує кілька видів грошових реформ. Є грошові реформи, які означають просту деномінацію, тобто зміну масштабу цін. Є такі, що означають зміну самої грошової одиниці. А є грошові реформи, в результаті яких створюється нова національна грошова система. Україні потрібна була саме така реформа.

"Необхідність грошової реформи визначалася двома головними причинами:

1. Проголошення України самостійною, незалежною державою.

Економічна незалежність України може стати реальною лише при створенні власної валюти, емісія якої буде знаходитись в розпорядженні української держави. Інакше народ України приречений постійно сплачувати іншій державі неконтрольований і нерегульований власною державою емісійний податок, а уряд України буде позбавлений головних важелів (грошово-кредитних) самостійного регулювання економічного розвитку своєї

держави, обмежений в можливостях проводити самостійну економічну політику.

2. Україна, як і всі суб'єкти колишнього СРСР, перебувала в глибокій грошовій кризі, яка проявляється в значному обезціненні рубля, розладнанні грошового обігу, падінні ролі грошей і натуралізації господарських зв'язків.

Ці процеси посилюють падіння суспільного виробництва, зниження життєвого рівня народу, гальмують перехід до ринкової економіки, формування ринкової інфраструктури. До тих глибинних факторів, які викликали інфляцію в колишньому СРСР, додалися нові, пов'язані з загостренням політичних, соціальних, міжнародних, господарських та інших протиріч на території єдиної рубльової зони в умовах розпаду СРСР на ряд самостійних держав".[1]

Свої наміри запровадити в обіг гривню Україна проголосила ще влітку 1990 р. у доленосних для нашого народу документах — "Декларації про державний суверенітет України" та у Законі "Про економічну самостійність України". Ще тоді, в листопаді 1990 р., Верховна Рада схвалила "Концепцію переходу до ринкової економіки", у якій запровадження в обіг національної грошової одиниці розглядалося як першооснова реформ.

Вперше поняття "гривня" як національна грошова одиниця в Україні було застосоване в Основ-

[1] Лист Голови НБУ В.Матвієнка Президенту Л.М.Кравчуку від 04.02.92.

них напрямках національної економічної політики в умовах незалежності. Цей документ був прийнятий у жовтні 1991 р., вже після проголошення незалежності. Згідно з цим були розроблені відповідні заходи Кабінету Міністрів. Відзначалося, що проведення грошової реформи — це термінове завдання.

Ще у січні 1992 р. купони багаторазового використання відкрили цей шлях, а в березні того ж року Верховна Рада України ухвалила "Основи національної економічної політики України", якими передбачалося негайне введення власної валюти, що свідчило про намір зробити життя купонів коротким. Однак цього не сталося.

"У травні 1993 року на сесії Верховної Ради України Леонід Кучма ще в бутність його Прем'єром стверджував: "Я не маю сумнівів у тому, що реальну стабілізаційну програму зможе реалізувати до кінця лише уряд, який... запровадить в обіг повноцінну національну грошову одиницю — гривню. Урядом порятунку буде не уряд Кучми чи Іванова, Петрова. Це буде уряд твердої гривні як основи економіки"[1].

Леонід Кучма — Прем'єр-міністр України на той час — не зміг реалізувати сказане. В жовтні 1993 р. його уряд пішов у відставку.

Серйозні наміри ввести в обіг гривню були і в

[1] З виступу Гальчинського А.С. Грошові реформи в зарубіжних країнах: досвід та уроки для України // Матеріали міжнар. науково-практ. конференції. – Київ, 1996.

жовтні 1995 р. Для реалізації цього було створено основні передумови як економічного, так і суто технічного (з точки зору механізмів обміну) характеру. Не вистачило впевненості, розуміння того, що лише на цій основі можлива реалізація намічених планів ринкової трансформації економіки, її санації. Однак і цього разу реформу було знову відкладено.

Реалізувати намічене, як це згодом зробили Прибалтійські країни — Литва, Естонія, Латвія, у нас просто не вистачило пороху.

Чому так трапилось? Причин багато. По-перше, з самого початку спостерігався якийсь кволий, млявий підхід до проведення грошової реформи. Власні митну, податкову, бюджетну, цінову та валютну системи ми створили в 1991—1992 рр. А що стосується грошової системи, розтягли у часі.

Навіть у самій Декларації про державний суверенітет України була якась невпевненість у проведенні грошової реформи і створенні власної грошової системи. "Українська РСР самостійно створює банківську, включаючи зовнішньо-економічний банк, цінову, митну, податкову системи, формує Державний бюджет, а при необхідності впроваджує грошову одиницю"[1]. В останніх словах закладено сумнів. Те саме знаходимо в Законі "Про економічну самостійність Української РСР". Там згадується, що ми маємо власну самостійну банківську, фінансову, митну системи, а далі: "за умов запровадження вла-

[1] Декларація про державний суверенітет України від 16.07.90.

сної грошової одиниці Національний банк виконує функцію емісійного центру"[1].

По-друге, у вищих ешелонах влади не розібралися у суті рублевої зони, яка продовжувала функціонувати і після розпаду колишнього СРСР в економічних кордонах країн СНД. Вважалося, що за умов збереження розподілу праці це — об'єктивна необхідність.

Ціни у Росії в 1992 р. росли швидше, ніж в Україні. У 1991 р. емісія готівки на одного жителя в Україні становила 269, а в Росії — 603 руб. У Росії інфляція була у 1,3 раза вище. Висновок тут є очевидним: спільна грошова система, що продовжувала тривалий час функціонувати після розпаду СРСР, була, по суті, тією структурою, через яку економічний суверенітет країн СНД, у тому числі й України, зберігав багато в чому декоративний характер.

"Це зобов'язало керівництво країни діяти у питаннях проведення грошової реформи сміливо й рішуче. Та все, на що ми виявились здатними на старті реформ, це запровадити у готівковий обіг з 10 січня 1992 року квазі-грошову одиницю — купон багаторазового використання. Це був виправданий, однак занадто обережний крок. Його позитивне значення полягало у тому, що Україна змогла уникнути небезпечного для суверенітету держави удару платіжної кризи.

[1] Закон УРСР "Про економічну самостійність Української РСР" від 03.08.90.

Одночасно цей крок не означав виходу України з рубльової зони. Це був півзахід, який ще більшою мірою посилив диспропорції у грошовій сфері. Весь безготівковий обіг, а це основа економіки, продовжував обслуговуватися грошовою одиницею іншої держави — російським рублем. Як наслідок, ми отримали надзвичайно занепалу грошову систему, при якій готівковий та безготівковий обіг виявилися різними емісійними центрами"[1].

Це розуміли й у вищих ешелонах влади України, однак на рішучіші кроки на той час ніхто не наважився. Щоб переконатися у цьому, звернемося до такого. 24 березня 1992 р. Верховна Рада конституційною більшістю схвалила запропоновані Президентом України "Основи національної економічної політики України", або, як їх називали, "Український НЕП", у якому радикальне реформування сфери грошових відносин розглядалося як основна і невід'ємна ланка економічних перетворень.

Єдиною реальною можливістю забезпечення незалежного розвитку України, підкреслювалося у цьому документі, є "повний вихід із карбованцевого простору і негайне запровадження власної валюти. Спочатку цю роль повинні виконувати купони. При цьому вони мають запровадитися у весь обіг як готівковий, так і безготівковий. Все це необхідно здійснити без затрим-

[1] З виступу Гальчинського А.С. Грошові реформи в зарубіжних країнах: досвід та уроки для України // Матеріали міжнар. науково-практ. конференції. – Київ, 1996.

ки. Лише у такому разі російський виток цін не затягне Україну до своєї орбіти. У протилежному випадку схема національної катастрофи невідворотна. Проведення в життя цих заходів стане вирішальною передумовою здійснення грошової реформи одночасно з введенням в обіг гривні"[1].

Незважаючи на установки президентської програми з приводу негайного виходу з рублевої зони, ситуація продовжувала залишатися незмінною протягом тривалого періоду — майже вісім місяців 1992 р. Це був період повного колапсу сфери грошових відносин та втратою Україною конкурентних переваг, що існували до проголошення незалежності.

Критична ситуація поглибилася, коли 1 липня 1992 р. Росія в ініціативному порядку запровадила нову систему взаєморозрахунків через кореспондентські рахунки розрахункового центру Центрального банку РФ. За цих умов можна було б запровадити купон у безготівковий обіг та встановити його офіційний курс до російського рубля і, таким чином, повністю вийти із рублевої зони (саме так вчинили Прибалтійські держави – Латвія, Литва та Естонія). Однак цього не сталося. В результаті створились умови для здійснення масових фінансових спекуляцій, пов'язаних з переводом грошей з однієї форми обігу в іншу, їх осідання у російських банках.

Практично повністю зупинилися проплати українських товарних поставок Росії. Лише протягом

[1] "Основи національної економічної політики України" від 24.03.92.

вересня—жовтня 1992 р. переведення грошей в Росію склали 530 млрд руб., тоді як зворотні проплати — лише 80 млрд. На початку листопада ЦБ РФ затримав проплату рублів українським постачальникам товарів на суму 330 млрд. Та здійснювати контроль за цією ситуацією НБУ не міг, бо, фактично, цю функцію реалізував ЦБ РФ.

Результати відомі. Економіка України з врахуванням виключно питомої ваги російського ринку виявилась повністю підірваною.

7 листопада 1992 р. відбулася нарада, в якій брали участь: Л.М.Кравчук, Л.Д.Кучма (на той час щойно призначений Прем'єр-міністр), Г.О.П'ятаченко (міністр фінансів), його заступник М.І.Сивульський, тодішній віце-прем'єр В.М.Пинзеник та Голова Правління НБУ В.П.Гетьман. Леонід Кравчук зробив коротке вступне слово, обґрунтовуючи необхідність негайного введення карбованців. Фактично всі учасники зустрічі підтримали його, окрім Вадима Гетьмана. Особливо наполягав на негайному виході із рублевої зони Віктор Пинзеник.

Вадим Гетьман висловив своє розчарування такою "одностайністю", зауваживши, що доки не розподілено баланс Держбанку СРСР, не звірено розрахунки, не одержано згоду Москви на розподіл золотовалютного запасу, активів і пасивів, вихід із рублевої зони означатиме самопокарання. Карбованець знеціниться відносно рубля і через рік коштуватиме копійок 5. (Як потім з'ясувалося, через рік після введення карбованець коштував 3,8 копійки.)

Незважаючи на це, учасники наради остаточно вирішили запровадити в обіг карбованець 16 листопада 1992 р., тобто реформу провести протягом 10 днів[1]. Таким чином, Президент України підписав Указ "Про реформу грошової системи України", згідно з яким з 12 листопада 1992 р. купоно-карбованець було запроваджено і в безготівкову сферу. Функції рубля в грошовому обігу припинились. Із запровадженням у безготівковий обіг український купоно-карбованець отримав статус тимчасової національної банкноти. Він був проголошений єдиним засобом платежу на території країни.

Було встановлено офіційний курс відносно російського карбованця: 1,45 купоно-карбованців за 1 рубль. Український карбованець, "отримавши статус" національної валюти, успадкував від рубля тенденцію до неухильного падіння курсу. 12 листопада 1992 р. обмінний курс карбованця до долара становив 403 крб. за долар, 3 лютого 1995 р. — 116900 крб. за долар (за цей проміжок часу курс карбованця відносно долара впав у 290 разів!). Тимчасовий статус українського карбованця знецінив результати грошової реформи — всі ресурси, що мала Україна, були спрямовані на підтримку функціонування неефективної економіки. Це і стало причиною швидкого падіння обмінного курсу карбованця.

Сумну долю цього заходу ще задовго до цього передбачав тодішній Голова Правління НБУ Володимир Матвієнко і навіть намагався врятувати ситуацію. Він попереджав:"В урядовій комісії з питань обігу купонів багаторазового використання розглядався проект негайного витіснення купонами рубльової валюти з готівкового і безготівкового обігу в Україні. Незважаючи на заперечення Голови Правління Національного банку, цей проект одержав підтримку членів урядової комісії. Реалізація цього проекту не тільки не дасть позитивних наслідків, а й може завдати економіці України значної шкоди.

[1] *Гетьман В.* Маловідома передісторія реформи // Вісник НБУ. – 1997. – №9.

По-перше, після лібералізації цін в Україні рівень їх нижчий, а наповнення ринку не краще, ніж в Росії. Тому загроза для України рубльової інтервенції з Росії значно ослабла і захисна роль загальної "купонізації" обігу втратила свою актуальність. Якщо згодом ситуація на ринках зміниться на користь України і загроза рубльової інтервенції посилиться, то загальна "купонізація" не відверне її, оскільки неорганізований ринок буде обслуговуватися рубльовою валютою і через нього буде здійснюватись відтік товарів з України.

По-друге, загальне витіснення рублів купонами буде означати вихід України з рубльової зони. Це підштовхне Росію до негайного випуску власних грошей, як про це неодноразово заявляли представники її Уряду. Внаслідок такої реформи Росія може відносно стабілізувати свої гроші, чому будуть сприяти певні успіхи її в проведенні економічної реформи. Україна ж залишиться з грошовими сурогатами — купонами, які під тиском

більш сильної російської валюти будуть швидко знецінюватись. Це не тільки погіршить становище нашого внутрішнього ринку і становище економіки в цілому, а й ускладнить підготовку і проведення грошової реформи в Україні.

По-третє, запровадження купонного карбованця в безготівковий обіг значно ускладнить банківське обслуговування українських підприємств, внесе багато суб'єктивного у їх зв'язки з комерційними банками, оскільки останні будуть визначати курс купона до рубля перш за все у своїх інтересах. Виникнуть додаткові перешкоди на шляху розвитку зв'язків наших підприємств з підприємствами країн-членів СНД. Адже буде встановлена банківська монополія на рубльову валюту в Україні.

Більше того, об'єктивно немає потреби запроваджувати купони в безготівковий обіг. Нам не загрожує інтервенція безготівкових рублів з Росії. З нею Україна має дефіцитний платіжний баланс і отже наші платежі Росії в рублях більші, ніж надходження від неї. Для підприємств України більш реальна загроза дефіциту рубльової валюти, ніж її надмірність. Ця загроза ще більше посилиться після подальшої лібералізації цін на енерго-сировинні ресурси...

Лише після повної підготовки до випуску гривні можна буде замінити в безготівковому обігу рубльову валюту на купонний карбованець"[1]

[1] Доповідна записка Голови Правління НБУ Матвієнка В.П. Президенту України Кравчуку Л.М. від 02.03.92.

Здавалося б, чітка аргументація (яка, як показав час, була абсолютно правильною) повинна була змусити задуматись, — може й справді треба діяти якось інакше. Але ні.

Припускалося, що карбованець "візьме на себе весь удар" від того, що може трапитись з грошима, і тоді буде запроваджена гривня. На думку керівництва, на момент стабілізації економіки купон повинен повністю себе вичерпати і у ролі грошей у "стабілізованій" економіці повинна виступити гривня.

Темп інфляції в Україні з липня 1992 р. почав зростати внаслідок інфляційної монетарної політики, що проводилась урядом Вітольда Фокіна. Результатом цих заходів виявились спад виробництва та грошова емісія, що призвели до росту цін та девальвації карбованця. Очевидно, що падіння обмінного курсу карбованця зумовлене виключно грошовою емісією.

У 1993 р. уряд Леоніда Кучми ставив завдання запровадити гривню. Відповідно прогнозам уряду очікувалось зниження темпів інфляції до кінця 1993 р. до 3—5% щомісяця. На прес-конференції 8 липня 1993 р. Леонід Кучма говорив, що вводити гривню треба не пізніше 1993 р. Із введенням гривні пов'язувалось поняття зовнішньої конвертованості національної валюти.

З березня по липень 1993 р. внутрішня конвертованість карбованця фактично існувала. Проте на початку липня почалось істотне зростання курсу долара як наслідок проведеної кредитної емісії. Перший досвід становлення режиму внутрішньої кон-

вертованості карбованця (березень—липень 1993 р.) показав, що за відсутності реформ ніщо не зможе "врятувати" карбованець від катастрофічного знецінювання. Девальвація гривні в цій ситуації була такою самою неминучою, як і девальвація карбованця. Уряд вживає рішучі заходи і з 12 серпня 1993 р. вводиться офіційний (фіксований) та ринковий (біржовий) курси долара. Валютний ринок України був помітно звужений.

Протягом листопада 1993 р. ситуація погіршилась. Найбільш сумною виявилась втрата останнього об'єктивного орієнтира стану економіки України: зміна законодавства у сфері валютного регулювання, крах фінансово-кредитної системи, стрибок цін в 2,5 раза, штучний дефіцит готівки та ін. не дозволяє валютному курсу та попиту на валюту оперативно віддзеркалювати зміни в сфері економіки. На кінець другого тижня листопада громадян було ознайомлено з рекомендацією Президента України Національному банку України тимчасово призупинити торги на Міжбанківській валютній біржі та заборонити операції з купівлі-продажу валюти на інших біржах і кредитно-фінансових установах. НБУ встановив курс на валюти: 5970 крб. — за долар США та 5,61 — за російський рубль. За вказівкою Леоніда Кравчука, комісія на чолі з віце-прем'єром Валентином Ландиком перевіряє суму боргу України Росії. Починається час чергових реформ.

22 листопада всім відділенням НБУ надіслано інструктивний лист, в якому встановлені: курс долара

— 6980 крб. за 1 долар і курс рубля — 5,84 крб. за 1 рубль. Верховна Рада України 25 листопада ухвалила закон про внесення змін до декрету Кабінету Міністрів України про валютне регулювання, згідно з яким курс українського карбованця встановлюється НБУ за узгодженням з урядом через крос-курси на підставі даних Міністерства економіки та Міністерства статистики про цінове співвідношення продукції. Обов'язкові 50% надходження в іноземній валюті виконуються за офіційним курсом. Торгівля валютою, що не належить обов'язковому продажу, здійснюється за курсом з відхиленням від офіційного не більше ніж в 2 рази.

НБУ видав документ "Про порядок встановлення та використання курсу українського карбованця", згідно з яким з грудня встановлюється офіційний курс карбованця до долара США на рівні 12600 крб. та 10,24 крб. до російського рубля (в комерційних банках Сімферополя на початку грудня курс долара становив 28800/33000 крб. (купівля/продаж), рубля — 20,2/22). Курс, відповідно до документа, коректується щоденно, проте зберігається тривалий час. 40% від суми валютних надходжень здійснюється через Міжбанківську валютну біржу. Курс готівкової купівлі-продажу валюти встановлюється банками самостійно, за умови маржі, встановленої НБУ не більше 2,5% Урядова телеграма від 2 грудня 1993 р. за підписом Юхима Звягильського та Віктора Ющенка забороняє у зв'язку з надзвичайно тяжким фінансовим станом в Україні ви-

дачу установами банків будь-яких кредитів. Окрім того централізовані кредити НБУ підприємствам, що мають заборгованість, підлягають достроковому поверненню. Вказується, що цей захід буде діяти до кінця поточного року (в 20-х числах грудня заборону було знято). Цей захід викликаний надзвичайно тяжкою ситуацією, яка склалась у фінансовій системі держави. Інакше неминуча нова грошова емісія.

В Україні починає діяти тендерний комітет з використання валютних ресурсів, який фактично виконує функції валютно-клірингової палати та визначає, для яких саме цілей має бути використана валюта, що виставлена експортерами на продаж. Очолив комітет віце-прем'єр Валентин Ландик. 12 грудня НБУ вперше в Україні провів валютний аукціон з продажу доларів США. Стартовий курс долара становив 30 тис. крб.

Машина адміністративного регулювання уповільнила негативні процеси, проте не вирішила проблеми. Через емісію гроші знецінились. З 17 листопада 1993 р. НБУ запровадив в обіг купюри номіналом 100 тис. карбованців. Долар, який практично не зазнає інфляції, став ще привабливішим. На кінець 1993 р., за словами Віктора Ющенка, в банку залишилась критична готівкова маса. Тема відновлення роботи валютної біржі стає дедалі актуальнішою. Враховуючи критичне становище валютного ринку з 29 грудня проводиться купівля валюти до офіційного валютного резерву за курсом 25 тис.крб.

На думку Голови Правління НБУ, постійне емісійне кредитування, що проводилось урядом у 1993 р., призвело до вибуху цін та поставило державу на межу банкрутства. За 12 місяців було видано кредитів на загальну суму 57 трлн крб., 4/5 кредитів отримав держсектор економіки, валовий національний продукт України за 1993 р. склав 100 трлн крб. Інфляція переросла в гіперінфляцію і введення гривні в 1993 р. виявилось недоцільним.

Але розмови про гривню не припинялись. Знову-таки вирують твердження, що доки у нас нема національної валюти, необхідно терміново запроваджувати гривню або доки нема стабільної ринкової економіки, гривню вводити категорично заборонено.

Це крайні точки зору і тому неідеальні. Купоно-карбованець після скасування наприкінці 1992 р. безготівкового рубля за визначенням став національною валютою. Інша справа, що з вадами та надто нестабільним курсом через інфляцію, але те саме спіткало б і гривню, бо грошові знаки самі по собі не зумовлюють реформи в економіці.

У 1994 р. очікування введення гривні були дуже значними. Ще з серпня 1992 р. в Україну продовжували надходити партії майбутньої валюти, яка друкувалась в Канаді та Англії. Сховищ в банку не вистачало для зберігання гривні. Але можлива реформа за існуючих темпів інфляції була недоцільна. Більше того, НБУ отримав дозвіл Міністерства фінансів України на проведення у першому кварталі 1994 р. кредитної емісії в розмірі 29,4 трлн крб. Дефіцит, за

словами заступника Голови Правління НБУ Олександра Веселовського, перевищує цю цифру на 2,5 трлн крб.

Уряд України наполягав на визначенні фіксованого курсу національної валюти та заперечував відновлення торгів з вільноконвертованої валюти на Українській міжбанківській валютній біржі, які були призупинені указом Президента в листопаді 1993 р. У той самий час Правління НБУ не наполягало на відновленні торгів "твердими валютами". На думку експертів НБУ, фіксований курс карбованця може визначатися керівництвом на підставі об'єму експортно-імпортних операцій, а потім коректуватися НБУ з урахуванням кредитної емісії. Офіційний курс становив 12610 крб. за долар США (через п'ять місяців виконуючий обов'язки Прем'єр-міністра України Юхим Звягильський повідомив, що прийнято рішення про збільшення регульованого курсу карбованця до 13100 крб. за один долар США).

Позиція жорсткого регулювання валютного ринку запроваджується урядом в життя. Штучно обмежена кількість учасників валютних торгів, а питання про розподіл ресурсів розглядає комітет по пріоритетах використання валюти. Фінансова політика, що проводиться, звужує валютний ринок та спотворює реальне співвідношення карбованця до долара. Якщо на першому валютному аукціоні, який було проведено 12 грудня 1993 р., курс продажу долара становив 32 тис.крб., то на аукціоні 25 березня 1994 р. долари було реалізовано за курсом 30210 крб.,

у той самий час курс готівкового долара у Сімферополі за цей самий проміжок часу зріс на 25%.

Урядом проводилась політика адміністративного регулювання по зміцненню національної валюти. У квітні 1994 р. НБУ та уряд України заявили про наміри провести грошову емісію в розмірі не менше 4 трлн крб. У лютому-березні 1994 р. Міністерство фінансів України через відповідні банки надало визначеним міністерствам урядовий кредит фінансової стабілізації економіки. В свою чергу міністерства визначили підприємства, яким перераховані кредитні кошти з метою найбільш доцільних розрахунків: за електроенергію, паливно-енергетичні ресурси та інше. З метою найбільш ефективного використання вищевказаних заходів Кабінетом Міністрів України та НБУ листом від 21 квітня 1994 р. продовжено строк використання до 15 червня 1994 р. замість раніше встановленого — до 21 квітня 1994 р.

У першому кварталі 1994 р., за рішенням українського уряду, підприємствам промисловості та сільського господарства було виділено кредити обсягом понад 11 трлн крб. під 120% річних, строк повернення яких припадав на кінець другого кварталу. Емісія грошей за перший квартал 1994 р. збільшилась порівняно з відповідним періодом попереднього року більш ніж у 36 разів.

Протягом першого півріччя 1994 р. з обігу було вилучено купони номіналом 1, 3, 5 крб., а до 1 серпня — купони номіналом 10 та 25 крб., а з 16 травня 1994 р. Національний банк запроваджує в обіг купо-

ни багаторазового використання номіналом 200 тис. українських карбованців зразка 1994 р.

У травні 1994 р. НБУ почав проводити регулярні аукціони по валютах країн СНД та аукціони по карбованцю. (Середня процентна ставка по кредитах, що були куплені на кредитному аукціоні, склала 287%. На продаж виставлено 100 млрд крб. Згідно положенню про проведення кредитних аукціонів НБУ в закритому кредитному аукціоні мають право брати участь українські комерційні банки, які внесені до книги реєстрації НБУ.) В середині травня відбувся централізований розподіл валюти у вигляді одного тендера (13100 крб. за долар США ($11427318)) та двох аукціонів на рублі та марки.

Політика ведення двох курсів, жорсткий контроль ринку валюти НБУ, падіння рівня життя, чутки про введення гривні послаблювали позиції карбованця.

Економіка України потребувала чергових грошових вливань. Крім того, збирання врожаю 1994 р. вимагало додаткових коштів. Назрівав черговий виток інфляції. Кредитна емісія, скерована в аграрний сектор економіки, призвела до падіння офіційного курсу карбованця до долара з середини серпня до кінця 1994 р. в 2,82 раза.

Вже в 1991 р. здійснювалась лібералізація цін та зроблено це було до проведення демонополізації. У 1994 р. ціни були відпущені для створення ринкової конкуренції, яка повинна була взяти на себе функції планово-нормативної системи щодо утримування цін.

З початку жовтня до кінця грудня 1994 р. ціни на продукти харчування в містах України зросли майже в три рази на фоні зниження купівельної спроможності долара в Україні.

Наслідком цієї політики став перехід валюти в тінь, підрив національного експорту, розлад єдиної курсової політики та мозаїчність курсів, розбалансованість наявного безготівкового грошового обігу, штучне зниження цін. Це призвело до підриву довіри з боку міжнародних фінансових установ західних інвесторів, а також занапастило подальший розвиток процесу інфляції.

На курс готівкової валюти діяв ажіотажний попит. Необхідно 2—3 місяці для того, щоб валютна біржа стабілізувала свою роботу, тоді курс буде стабілізуватися природним шляхом. Саме в цей момент уряд планує ввести 100% викуп валюти у підприємств. На кінець листопада 1994 р. на біржі попит на валюту впав на 40%, а обсяг добровільного продажу зріс у 14 разів.

За словами радника Президента України з питань макроекономіки Анатолія Гальчинського, за дев'ять місяців 1994 р. дефіцит бюджету сягнув 22% і майже в 4 рази перевищив межу, за якою настає гіперінфляція. У третьому кварталі, за його словами, обсяг грошей в обігу зріс на 225%, а валовий національний продукт — на 15%. Дотації в економіці становили 12,5% валового національного продукту, або більше половини дефіциту бюджету. За такої ситуації уряд взяв курс на проведення радикальних реформ.

"Необхідно чітко собі уявити, що ми будемо жити в умовах, коли внутрішні ціни будуть вище світових. У нас залишилась техніка та технологія, а енергоресурси нам продають за світовими цінами, і нікуди ми від цього не дінемось", — заявив Віктор Пинзеник.

5 грудня НБУ випустив в обіг купон багаторазового використання номінальною вартістю 500 тис. крб.

2 грудня Верховна Рада України прийняла за основу постанову про внесення змін до держбюджету на 1994 р., згідно з якої крайній розмір дефіциту держбюджету на цей рік встановлюється у розмірі 117,3 трлн крб. (який буде покритий Національним банком за рахунок емісійного кредиту). За словами міністра фінансів України Петра Германчука, дефіцит відповідає 10% валового внутрішнього продукту, хоча "це не реальна цифра, оскільки лише за 10 місяців поточного року дефіцит бюджету від валового внутрішнього продукту склав більше 17%". Проведена у 1994 р. емісія у 5 разів перевершує емісію 1993 р. Оскільки банківські кредити та депозити мають тенденцію до мультиплікативного розширення, представлений обсяг зростає у декілька разів.

НБУ провів ряд заходів по втриманню розширення грошової маси: було затверджено обсяг чистого внутрішнього кредиту НБУ на 1 січня 1995 р. в розмірі 154 трлн крб., Національний банк заморожує обсяги рефінансування та кредитів комерційним банкам, встановлює ставку рефінансування на рівні 25% на місяць, обмежує строк видавання кредиту строком залучення коштів на внески та депозити, запроваджує

обов'язкове резервування валютних депозитів комерційних банків, передбачає додавати до суми обов'язкових резервів не менше 20% від суми простроченої та пролонгованої заборгованості.

Заходи, що вживаються урядом, все-таки не можуть зупинити інфляцію до допустимих меж. За даними Міністерства статистики України, індекс інфляції у 1994 р. становив: у січні — 119,2%, у лютому — 112,6%, у березні — 105,1%, у квітні — 106%, у травні — 105,2%, у червні — 103,9%, у липні — 102,1% , у серпні — 102,6%, у вересні — 107,3%, у жовтні — 122,6%, у листопаді — 172,3%, у грудні — 128,4%. У січні 1995 р. — 40%. Різкий спад виробництва у першому півріччі призвів до того, що у третьому кварталі держава стала повним фінансовим банкрутом, а ціна — основний інструмент регулювання через зростаючі дотації (у ряді товарів та послуг — 90%), — практично втратила свою економічну функцію, — заявив Леонід Кучма.

На фоні існуючого рівня інфляції курс долара до купона практично стабілізований. Почала збільшуватися частка довгострокових кредитів банків. Завдяки отриманню міжнародної допомоги за 4-й квартал повністю оплачені всі поставки енергоносіїв. Карбованець став найтвердішою валютою серед грошових одиниць країн СНД. Для стабілізації купона НБУ проводить валютні інтервенції на торгах ММВБ, аукціони з продажу готівкового долара за готівковий купон.

Тим часом розмови про реформу продовжувались як серед звичайних громадян України, так і се-

ред державної "еліти". Але вони так і залишались розмовами. "Проаналізувавши документи, які стосувалися питань утворення грошової системи, я вимушений сказати, що в законах, Декларації, в програмах діяльності Кабінету Міністрів, затверджених Верховною Радою, в щорічних доповідях Президента України Верховній Раді України завдання проведення грошової реформи ставилися десять раз за ці шість років!"[1] — влучно зазначив заступник директора Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України Василь Кравченко.

І лише посилення стабілізаційних процесів в економіці України у першій половині 1996 р. дозволило більш впевнено говорити про проведення реформи. "Звичайно, саме вересень 1996-го для проведення реформи вибрано не випадково. В останні два місяці, які передували прийняттю цього важливого політичного рішення, — червні і липні — рівень інфляції не перевищував 0,1 відсотка, в країні було практично зупинено зростання споживчих цін. Отже з монетарної точки зору сприятливішого моменту Україна не мала давно"[2].

Таким чином, розпочалась активна підготовка. "Було розроблено Концепцію проведення грошової

[1] З виступу Кравченка В.І. Грошові реформи в зарубіжних країнах: досвід та уроки для України // Матеріали міжнар. науково-практ. конференції. – Київ, 1996.

[2] *Гетьман В.* За стабільністю гривні – майбутнє України // Вісник НБУ. – 1996. – №5.

реформи в Україні. Робота над нею та проектами нормативних актів з проведення грошової реформи була розпочата ще влітку 1995 р. робочою групою під керівництвом радника Президента України з питань макроекономіки Анатолія Гальчинського. До складу цієї групи увійшли заступник голови Правління НБУ Валентин Терпило, директор департаменту готівково-грошового обігу Н.Дорофєєва, заступник міністра економіки Н.Даниленко, начальник відділу СБУ В.Корнієнко, завідуючий кафедрою банківської справи Київського державного економічного університету А.Мороз, професор цього університету М.Савлук.

У результаті проведеної підготовчої роботи і заходів щодо макроекономічної стабілізації економіка України вже в жовтні 1995 р. була готова до грошової реформи, але внаслідок політичних обставин ця подія відбулася майже через рік, у вересні 1996 р.

У процесі розробки Концепції були використані матеріали чотирьох міжнародних науково-практичних конференцій, присвячених вивченню досвіду проведення грошових реформ у зарубіжних країнах, які були організовані НБУ, Науково-дослідним фінансовим інститутом при Мінфіні України та Асоціацією українських банків"[1].

Метою підготовки Концепції були розробка основних положень проведення грошової реформи, визна-

[1] *Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлєва Л.* Гроші в Україні: факти і документи. – К.: ARC-Ukraine, 1998.

чення її завдань, характеру, основних етапів, порядку обміну тимчасової валюти на гривню, зміни масштабу цін та курсу деномінації українського карбованця.

Одне з найважливіших положень Концепції полягало у реалізації прозорого варіанта і безконфіскаційного типу проведення реформи. "Вибір прозорого варіанту та безконфіскаційного типу грошової реформи був зумовлений необхідністю:

• забезпечення повної довіри населення до нової національної валюти і як результат — довіри до політики уряду та економічних реформ, які він проводить;

• утримання стабільності на грошовому, споживчому і валютних ринках України, недопущення інфляційного сплеску та порушення стабільності валютного курсу, що могло б вплинути на зниження життєвого рівня населення;

• запобігання спекулятивним операціям при обміні карбованців на гривні;

• створення позитивного соціального клімату недопущення великої психологічної і соціальної напруги у суспільстві у зв'язку з проведенням грошової реформи.

При цьому уряд і Національний банк України виходили з того, що напередодні реформи у готівковому обігу знаходилася значна маса грошей, — за станом на 25 серпня 1996 р. — 366 трлн крб., яка при одночасному пред'явленні населенням не мала повного реального покриття у вигляді товарних запасів (і було лише на 157 трлн крб.) і не могла бути підтрим

на за рахунок резервів іноземної валюти, обсяги якої були недостатніми. За розрахунками спеціалістів, конфіскаційний варіант реформи мав би негативні наслідки, а саме: зростання інфляції до 50% на місяць при повному спустошенні прилавків магазинів, а відтак і відчутне знецінення заощаджень населення. Це мало б руйнівний вплив не лише на стабільність національної валюти, а й на економіку в цілому.

Таким чином, уперше за всю історію існування України передбачалося проведення цивілізованої неконфіскаційної грошової реформи і забезпечення недоторканості наявних перед реформою грошових заощаджень населення"[1].

Підготовчі роботи до проведення грошової реформи складали комплекс взаємопов'язаних заходів технічного, методичного та організаційного характеру. Безпосередню організацію підготовки та проведення грошової реформи здійснювала оновлена Державна комісія з проведення в Україні грошової реформи, на різних етапах діяльності якої участь в її роботі брали голови комісії — Прем'єр-міністри України Євген Марчук, Павло Лазаренко, незмінний заступник голови комісії — Голова Правління НБУ Віктор Ющенко, віце-прем'єр-міністри України Віктор Пинзеник та Роман Шпек, радник Президента України Анатолій Гальчинський, міністр фінансів України Петро Германчук і міністр економіки Ук-

[1] *Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлєва Л.* Гроші в Україні: факти і документи. – К.: ARC-Ukraine, 1998.

раїни Василь Гурєєв, міністр Кабінету Міністрів України Валерій Пустовойтенко, голова Комісії Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності Віктор Суслов та інші.

У ході реалізації заходів з підготовки до грошової реформи НБУ, виходячи з Концепції її проведення, розробив проекти законодавчих актів та пакет нормативних документів. Вони визначали порядок проведення грошової реформи, механізм запровадження у грошовий обіг гривні та вилучення з обігу карбованців, організаційні заходи щодо обміну карбованців на гривні, обґрунтування і розрахунки рівня деномінації, потреби в банкнотах і монетах для обміну грошей.

"Відповідно до Указу Президента України "Про грошову реформу в Україні", рішень Державної комісії з проведення грошової реформи та з метою своєчасної підготовки до проведення грошової реформи Національним банком України були здійснені відповідні заходи, а саме:

1. Розроблено пакет нормативних актів з проведення грошової реформи.

2. Створено розгалужену мережу обмінних пунктів комерційних банків у кількості понад 10 тис., у тому числі 1,8 тис. — на залізничних станціях, в аеропортах та інших багатолюдних місцях. Для обслуговування пенсіонерів було залучено понад 14 тис. підприємств зв'язку, в тому числі в сільській місцевості — понад 11 тис. Створено близько 92 тис. комісій з обміну на підприємствах, в установах і організаціях.

3. Усі установи банків та підприємства зв'язку в ніч на 2 вересня були забезпечені готівкою необхідних номіналів (банкнот і монет) для проведення обміну карбованців на гривню, а також нормативними, інструктивними та наочними матеріалами (буклетами та плакатами із зображенням банкнот і розмінної монети). В особливому режимі працювало центральне сховище (директор П.Дейнега) та служба інкасації НБУ (начальник управління В.Міщенко).

4. Проводилася широка роз'яснювальна робота через засоби масової інформації щодо характеру та механізму здійснення грошової реформи. В усіх регіонах України були проведені наради-семінари, куди виїжджали відповідальні працівники НБУ.

5. В центральному апараті, регіональних управліннях НБУ та у комерційних банках були створені спеціальні комісії, які очолювали всю роботу щодо методологічного, технічного і організаційного забезпечення проведення грошової реформи.

6. Переведено на цілодобовий режим роботи електронну пошту НБУ (директор департаменту А.Савченко), яка забезпечувала постійний зв'язок НБУ з комерційними банками та обласними управліннями НБУ"[1].

25 серпня 1996 р. Леонід Кучма підписав Указ "Про грошову реформу в Україні", згідно з яким всі

[1] *Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлєва Л.* Гроші в Україні: факти і документи. – К.: ARC-Ukraine, 1998.

гроші, що потраплятимуть до рук українських громадян, — заробітні плати, пенсії, стипендії, грошові допомоги та навіть здача в магазинах — обчислюватимуться у гривнях. Кожна людина, яка час від часу отримує гроші, зможе знайти гривні там, де вона звичайно знаходила карбованці. З 2 вересня всі виплати будуть здійснюватися виключно у гривнях. На всіх підприємствах та у навчальних закладах, що мають штат понад 100 осіб, будуть створені комісії з обміну грошей, куди кожний зможе здати надлишки своїх карбованців та отримати за них гривні. Пенсіонери зможуть обміняти гроші у тих самих поштових відділеннях, де вони завжди отримують пенсії. Таким чином, для більшості активного населення України перехід до нової валюти повинен був стати абсолютно безболісним та вимагати мінімуму зусиль і бюрократичних формальностей.

Крім того, Указ Президента передбачав, що перехід до нової валюти буде здійснюватись не одномоментно, а поступово. Протягом двох тижнів — з 2 по 16 вересня — в обігу знаходитимуться паралельно два платіжні засоби— карбованець та гривня. Таким чином, "для людей, що живуть від зарплати до зарплати (а таких в Україні поки що переважна більшість), проблема обміну грошей взагалі не виникне: вони зможуть просто за два тижні витратити всі свої гроші в магазинах, купуючи товари, які необхідні ним повсякденно. При цьому здача з купонів буде видаватись гривнями. Ці заходи дозволять забезпечити прискорене вимивання карбованців з обігу без будь-яких зусиль з боку населення"[1].

Ті ж, хто працює на підприємствах, чисельністю менше 100 чоловік, непрацюючі, іноземні громадяни та просто люди, які, наприклад, не захочуть афішувати розміри своїх справжніх доходів, зможуть звернутись для обміну до пунктів, які будуть відкриті при всіх комерційних банках. У кожному з таких пунктів без будь-яких пояснень та документів вони зможуть обміняти ще 100 млн крб. Якщо сума, що належить обміну, буде більшою, то можна буде піти двома шляхами: перейти до сусіднього кіоску та обміняти там ще 100 млн крб. або погодитись на те, що залишок грошей буде зачислений на рахунок у банку, звідки, за словами Віктора Ющенка, його можна буде у будь-який момент зняти.

Останнє, очевидно, було зроблено з метою привчити громадян, які мають заощадження, тримати свої гроші в банках. Адже, як відомо, величезні суми грошей у нашій країні знаходяться у тіньовому обороті, обминаючи банківську систему і тим самим послаблюючи її кредитоспроможність.

Реакція широких верств українського населення на цей указ виявилась цілком такою, якою вона була завжди, коли поширювались чутки про те, що наближається реформа: різкий стрибок курсу долара та цін на ринках, юрби народу, які бажають терміново позбутися готівкових карбованців, паніка на біржі та спад ділової активності.

[1] Всеукраїнські відомості. – 1996. – 31 серпня.

"Проте, навчені великою кількістю фальстартів керівники Кабінету Міністрів та Національного бан- ку цього разу поводились більш грамотно, чим вони діяли, наприклад, рік тому, коли також у вересн очікувалась грошова реформа. Про майбутні пере- творення не оголошували за три місяці, щоб не вик- ликати паніку передчасно. Навпаки, увагу народу намагались відвернути посиленою підготовкою до святкування 5-річчя незалежності України. Так що коли ввечері у п'ятницю, 23 серпня, "таємна" інформація стала надбанням широких верств гро- мадськості, панікувати було вже пізно: біржу було закрито на три дні. Щоправда, готівковий курс про- дажу американського долару все ж таки різко зріс Але Національний банк в цій ситуації досить гра- мотно став на захист грошової одиниці.

Поєднавши батіг адміністративного контролю за додержанням правил валютних операцій та пря- ник валютних інтервенцій на біржі, він зміг ще до початку реформи збити панічну хвилю та поверну- ти "гулящий" курс в розумні межі. Придушенню панічних настроїв чимало сприяла і потужна кам- панія у засобах масової інформації по роз'ясненню механізмів реформи"[1].

Результати проведення грошової реформи дають підстави стверджувати, що з "технічного" боку все було детально продумано, і реформа проходила спо-

[1] Всеукраїнські відомості. – 1996. – 31 серпня.

кійно, без ажіотажу, відповідно до визначеного по- рядку і визначених термінів.

У перший день реформи за встановленим курсом — 100 тис. карбованців за гривню — було перерахо- вано у гривні ціни, тарифи, оклади заробітної плати, стипендії, пенсії, кошти на рахунках підприємств, ус- танов та організацій, а також вклади громадян. Кар- бованцеві вклади населення були перераховані у гривні за цим самим курсом, без будь-яких обмежень і конфіскацій, із вільним використанням їх у гривнях.

У період проведення грошової реформи населен- ня та гості України могли вільно розпоряджатися наявними карбованцями — розміщувати на вклади в банки, купувати товари, сплачувати всі види послуг, здійснювати інші платежі та обмінювати карбованці на гривні за курсом 100 тис. крб. за 1 гривню.

З 2 вересня 1996 р. НБУ випустив в обіг банкно- ти гривні номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень та розмінну монету номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок і припинив емісію українських карбованців.

Протягом 15 днів — з 2 по 16 вересня — в готівковому обігу одночасно вільно використовува- лися як гривні, так і карбованці із поступовим вилу- ченням останніх. Після 16 вересня приймання карбо- ванців в усі види платежів було припинено і єдиним законним засобом платежу на території України ста- ла гривня.

Деякі труднощі з обміном карбованців на гривні, які мали місце в перші дні реформи у зв'язку з недо-

статньою кількістю безготівкових коштів на рахунках окремих банків і підприємств зв'язку, були оперативно вирішені шляхом надання їм авансових підкріплень гривневою готівкою. У подальшому обмін карбованців на гривню проходив у встановленому порядку, без будь-яких затримок і обмежень.

"За балансовими даними, емісія карбованцевої готівки напередодні грошової реформи, тобто за станом на 2 вересня 1996 р., становила 338,1 трлн карбованців, із них 19,1 трлн карбованців залишалось в касах банків, а 319,0 трлн карбованців знаходилося поза банками, тобто в обігу.

За період з 2 по 16 вересня 1996 р. банківською системою вилучено з обігу, кас банків у резервні фонди Національного банку готівки на загальну суму 327,9 трлн карбованців, або 97,3% карбованців готівки, емітованої Національним банком України, в тому числі 309,5 трлн з обігу та 18,4 трлн — з кас банків.

Після закінчення реформи залишилися невилученими 10,2 трлн карбованців, в тому числі з обігу — 9,5 трлн карбованців та з кас комерційних банків 0,7 трлн карбованців.

Понад 64% вилучених з обігу карбованців — 199,2 трлн крб. — обміняно пунктами обміну банків, підприємствами зв'язку та комісіями підприємств. За період реформи (з 2 по 16 вересня) для обміну звернулося 11,3 млн чоловік, що становить понад 28% від загальної кількості працюючого населення та пенсіонерів, у тому числі понад 2 млн пенсіонерів.

Основні обсяги обміну проходили через пункти обміну банків — 74%, з них найбільше грошей обміняли установи Ощадного банку — 36%, банку "Україна" — 19%, банку "Аваль" (разом із відділеннями зв'язку) — 14%, Промінвестбанку — 13%. Найбільші обсяги обміну карбованців здійснено в Донецькій (11,6% від загальної по всій Україні суми), Київській, у тому числі м. Київ (10,8%), Дніпропетровській (8,6%), Харківській (7,3%) областях та в автономній Республіці Крим (6,1%).

Середня сума обміняних на гривні карбованців у розрахунку на 1 людину становить 17,6 млн карбованців (у перші дні реформи 25—27 млн карбованців), тобто вона зменшувалась з кожним днем. У Дніпропетровській області у розрахунку на 1 людину обміняно 26,6 млн карбованців, Київській, разом з Києвом — 24,7 млн крб., Одеській — 23,3 млн, Запорізькій — 20,4 млн. У Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській та Чернівецькій областях ці суми становили від 9,6 до 13,8 млн крб."[1]

Поряд з обміном карбованців на гривні вилучення карбованців з готівкового обігу здійснювалося також іншими шляхами: використання їх населенням на купівлю товарів, оплату послуг та внесення на вклади в банки, надходження заактованих залишків кас підприємств, від підприємств зв'язку та

[1] *Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлєва Л.* Гроші в Україні: факти і документи. – К.: ARC-Ukraine, 1998.

інші надходження і платежі, в тому числі комунальні.

"Аналіз ситуації на готівковому грошовому ринку в період реформи свідчить про те, що найбільші обсяги карбованців вилучено в перші 5 днів реформи, коли щоденно вилучалося 31 — 38,6 трлн крб. Найвищий темп спостерігався 4 вересня — 27,8 трлн карбованців. Протягом перших п'яти днів грошової реформи з обігу було вилучено 55,5% карбованцевої готівки. Починаючи з 7 вересня активність зменшилася"[1].

17 вересня 1996 року функціонування у готівковому обігу карбованців було припинено, і єдиним засобом платежу на території України стала гривня та її розмінна монета — копійка.

Щодо думок про якість проведення грошової реформи, то вони були досить різноманітними. З одного боку — позитивні оцінки.

"Грошова реформа в Україні — це надзвичайна подія для нашої держави, в результаті якої створено один з невід'ємних атрибутів державності. Такий широкомасштабний захід, який передбачав би повну заміну у готівковому обігу за короткий строк (два тижні) грошових знаків, зміну масштабу цін і переведення всієї грошової системи, в тому числі безготівкові розрахунки, на нову грошову одиницю — гривню, в історії України проводився вперше.

Відкритий безконфіскаційний характер реформи показав усьому світові, що Україна не пішла шля-

[1] *Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлєва Л.* Гроші в Україні: факти і документи. – К.: ARC-Ukraine, 1998.

хом зрівнялівки як засобу регулювання відносин держави і народу. Тим самим створено умови для прискорення широкого спектра позитивних соціально-економічних змін.

Особливо позитивне значення цей факт мав для посилення довіри іноземних інвесторів до України.

Головним досягненням реформи є те, що вдалося утримати стабільність на грошовому, споживчому і валютному ринках. Прогнози щодо наслідків реформи, які були розроблені урядом і Національним банком України, повністю виправдалися.

По-перше, вдалося утримати інфляцію у прогнозованих параметрах.

По-друге, з перших днів реформи НБУ підтримував стабільний курс гривні до іноземних валют, зокрема 176 гривень за 100 доларів США, що відповідало курсу, який склався у карбованцях напередодні грошової реформи. Фактично у період реформи та протягом перших 20 днів після її завершення зберігався стабільний валютний курс гривні. Деяке падіння курсу гривні, яке почалося 7 жовтня, є підтвердженням відновлення раніше діючого плаваючого курсу і виведення його на реальне значення з метою підтримки вітчизняного виробника і стимулювання експорту. До кінця 1996 року і протягом 7 місяців 1997 року спостерігалося зростання реального рівня обмінного курсу гривні щодо долара США.

Готівковий курс гривні до іноземних валют в комерційних банках та пунктах обміну іноземних валют в період реформи відповідав офіційному, а в

деяких банківських установах був навіть нижчим від офіційного.

По-третє, проведення реформи прискорило рух грошей і сприяло поліпшенню стану грошово-кредитного ринку України. Це, насамперед, позначилося на зменшенні обсягів готівки в обігу на фоні деякого зростання цін та на відчутному збільшенні ліквідності комерційних банків.

Напередодні, під час проведення грошової реформи та після її закінчення прискореними темпами відбувалося залучення коштів населення на депозити в комерційних банках. За період з 1 серпня 1996 р. по 1 серпня 1997 р. обсяг вкладів населення зріс на 84%, в тому числі строкові депозити — в 2,2 рази. Кошти на розрахункових рахунках і поточних депозитах суб'єктів господарювання за цей період зросли на 31%, а строкові та валютні депозити — на 45%. Ці факти свідчать про підвищення довіри до національної валюти та банківської системи.

Відповідно до зниження темпів інфляції НБУ 5 разів зменшував облікову ставку (40% у серпні 1996 р. до 16%, починаючи з 5 серпня 1997 р.), яка постійно залишалась на позитивному рівні відносно рівня інфляції.

Необхідно відмітити також поступове, але стабільне зниження процентних ставок банківської системи.

Це сприяло зростанню обсягів банківських кредитів в економіку. Зростання обсягів довгострокового кредитування за цей період становило 25%.

Проведення реформи сприяло більш активному

надходженню платежів від населення за комунальні та інші послуги, збільшенню обсягів реалізації товарів"[1].

"Вдалася чи ні грошова реформа в Україні?

Якщо оцінювати організаційно-технічний бік справи, то вона пройшла цілком успішно, стала рубежем у новій біографії Української держави.

Дві ключові акції, що супроводжували реформування попередньої грошової системи і розбудову нової, — переконливий доказ тому. Маю перш за все на увазі заміну тимчасового карбованця на постійну національну валюту. По-друге, — здійснено тоді деномінацію та відповідну нуліфікацію, тобто одночасне зменшення однаковою мірою (масштаб 1:100000) усіх грошових вимірів, вартісних і цінових показників та параметрів функціонування економічної системи. Все це, безумовно, позитивно вплинуло на фінансову ситуацію в Україні. В результаті різко скоротилася кількість банкнот в обігу, що суттєво полегшило бухгалтерський облік, роботу касирів, банківських установ, торговельної мережі, всіх суб'єктів господарювання.

Національним банком реформу було ретельно підготовлено та організовано проведено у масштабах усієї країни. Важливо й те, що при цьому не завдано матеріальних втрат жодному соціальному прошарку населення.

Та, безперечно, запровадження в обіг визначе-

[1] *Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлєва Л.* Гроші в Україні: факти і документи. – К.: ARC-Ukraine, 1998.

ної Конституцією України національної грошової одиниці — гривні — стало не тільки фінансово-економічним, а й політичним фактором. Для України ознакою державної самостійності є сам факт карбування власних грошей, випуск банкнот і монет.

Грошова реформа повинна обов'язково доповнитися системою практичних заходів, які б гарантували її повномірний характер"[1].

"Перш за все треба відзначити, що нова національна валюта, впровадження якої мало велике політичне значення, існує не лише номінально. Її стабільність визнана у світі, про що свідчить приєднання України до статті 8 Статуту МВФ.

За весь період від початку реформи зберігається сталий курс української гривні щодо іноземних валют.

Дуже важливим є те, що реформа була здійснена на справді демократичних засадах, завдяки чому під час її здійснення ніхто не зазнав матеріальних втрат. Ця реформа проведена професіонально і морально чисто!"[2].

А з другого боку: "Гривня — донька карбованця, її стабільність базуватиметься на підвалинах, які закладені ще за часів функціонування карбованця. Власне, в цьому і полягає проблема — ті підвалини були не дуже надійні: постійні позапланові "екстраординарні" емісії, значний бюджетний дефіцит, не-

[1] *Кравець В.* Гривня — жіночого роду // Вісник НБУ. – 1997. – №9.

[2] *Сугоняко О.* Нереалізований потенціал // Вісник НБУ. – 1997. – №9.

сприятливий інвестиційний клімат, важкий податковий тиск..."[1].

"На жаль, один з головних недоліків реформи — її некомплексність. Бо як були, в тому ж вигляді й залишаються податкова система, механізм витрат бюджету, валютне регулювання.

Відверто сумнівним є досягнення доморощених монетаристів у стримуванні інфляції, яке намагаються видати за вагому передумову здійснюваної реформи. Адже стримання інфляції досягнуте шляхом елементарних невиплат заробітної плати.

Крім некомплексності, вразливим місцем у проведенні реформи є її запізнення. Унікальну можливість, яка була приблизно чотири роки тому, нормалізувати грошовий обіг шляхом конфіскаційної реформи втрачено"[2].

"Виходячи з офіційної концепції реформи, вона базувалася на декларуванні "повної прозорості та неконфіскаційності". Якщо абстрагуватися від того, що купон є тимчасовою, неконституційною і всім набридлою одиницею, то йдеться про введення в обіг купонів нового зразка, що мають іншу назву (гривня) і меншу кількість нулів. За своєю суттю в державі було проведено деномінацію (скорочення кількості нулів) зі зміною назви грошової одиниці.

Зараз очевидним є те, що введення гривні має здебільшого загальнополітичне, а не економічне за-

[1] *Шаров О.* Якість грошей – у їх кількості // Вісник НБУ. – 1997. – №9.

[2] Сільські вісті. – 1996. – 6 вересня.

барвлення і покликане посилити моральний бік справи — почуття гордості населення, яке отримало свою постійну валюту. Тому здійснюваний захід більшою мірою є досить рутинною технічною операцією, ніж грошовою реформою у загальноекономічному розумінні слова. Хоча, безперечно, буде простіше після скорочення нулів, а в разі негативного розгортання подій відкриються перспективи для їх нарощування в результаті інфляцій.

Вразливим місцем у проведенні реформи є її запізнілість. Скажімо, чотири роки тому існувала унікальна можливість нормалізувати грошовий обмін шляхом проведення конфіскаційної реформи. Ще 2—3 роки тому тіньова економіка тісно перепліталася з офіційною. Саме тоді конфіскаційне навантаження реформи могло б упорядкувати грошовий обіг, у тому числі і за рахунок тіньового сектора. Однак зараз і та й інша економіка існують практично автономно і незалежно одна від одної. Уже зараз 60% ВВП держави виробляється у тіньовому секторі. І чим більше минає часу, тим відчутнішим стає таке розмежування. Тому абсолютно не витримують критики заклики окремих політичних сил щодо надання конфіскаційності саме даній реформі. Така конфіскаційність ударить переважно по малозабезпечених і соціально незахищених верствах. Звідси, без сумніву, позитивно слід оцінити розуміння ідеологами нинішнього заходу невиправданості проведення конфіскаційної реформи.

Що ж стосується перспектив нової грошової одиниці, то, на мій погляд, скоріше може йтися все-таки про долю купона. Причому як в аспекті формування валютного курсу та інфляції, так і довгострокових перспектив проведення ще однієї грошової реформи. Десь починаючи з пізньої осені, гривня впаде у стан в'яло протікаючої інфляції на рівні, що значно перевищує країни з розвинутою економікою. А тривалість, ступінь серйозності і всю сукупність супутніх подій визначати складно. Залежно від обґрунтованості кроків держави ступінь інфляції гривні буде більшим чи меншим. Але те, що гривні буде дуже далеко до твердої валюти, сказати можна впевнено уже зараз"[1].

Час — найкращий лікар. Він розставляє все на свої місця, і гривню також. На жаль, зараз вона переживає не кращі часи свого існування. Та будемо сподіватись, що згодом наша національна валюта займатиме гідне місце серед "твердих" грошових одиниць світу.

[1] Закон і бізнес. – 1996. – 9 жовтня.

Монетаризм

"Монетаризм, економическая теория, рассматривает денежную массу, находящуюся в обращении, как определяющий фактор в формировании хозяйственной культуры. Монетаризм устанавливает причинную связь между изменениями количества денег и величиной ВВП (внутреннего валового продукта — *авт.*). Монетаризм возник в США в 50-х годах 20 века как антипод кейнсианства. Ведущий предст авитель монетаризма — американский экономист М.Фридмен."[1]

З 1993 р. Україна взяла на озброєння політику монетаризму. Ні Матвієнко, ні Гетьман у своїх практичних діях не сповідували принципи монетаризму. Проте Вадим Гетьман, звільнившись від обов'язків голови НБУ, став на бік монетаристів.

Розглядаючи це питання, потрібно враховувати, що основи теорії монетаризму було започатковано декілька століть тому. Однак її основні постулати

[1] Большой энциклопедический словарь – М.: Большая Российская энциклопедия; Санкт-Петербург: Норинт, 1998. – С.752.

почали застосовуватись в економічній політиці Заходу лише в середині 70-х років. Добре відомо, що капіталізм зумів ефективно й швидко подолати наслідки "великої депресії" (1929—1933 рр.), керуючись постулатами не теорії монетаризму, а спираючись на глибоко реформаторську кейнсіанську теорію економічного розвитку. Сучасне соціально спрямоване ринкове господарство країн Заходу сформувалося не стихійно. Воно розбудовувалось державою на основі ідей кейнсіанства, які були панівними в економічній теорії понад 40 років.

Посилення в середині 70-х років ідеології монетаризму, яка сповідує необхідність максимального обмеження ролі держави у розвитку економічних процесів, стало можливим лише після формування у країнах Заходу базових структур громадянського суспільства та економічної демократії. Йдеться про системні зв'язки, які стали логічним продовженням ринкових саморегуляторів.

Щоб зрозуміти зазначену еволюцію, потрібно враховувати, що ринок сам по собі (мається на увазі "чистий ринок") не в усьому є досконалий механізм. У своєму автономному розвитку він породжує глибоке (небезпечне для суспільства) диференціювання прибутків та монополізацію економіки, що й створює її підвалини. Цю обмеженість ринку було подолано застосуванням системи активного державного регулювання ринкових відносин, яка потім трансформувалась у регулятивні сегменти громадянського суспільства. Найбільшої ефективності ринок досяг за наявності механізмів свого економічного ре-

гулювання інструментами саме такої системи суспільного розвитку.

У цьому контексті стає очевидним, що монетаризм як економічна теорія, яка відстоює необхідність демонтажу державних регуляторів, може мати практичне застосування лише на високому етапі ринкових відносин, тобто в умовах утвердження регулятивних механізмів сучасного високоцивілізованого, глибоко демократичного за своєю суттю громадянського суспільства. Для перехідної економіки, яка покликана забезпечити глибоко осмислені, по-сучасному цивілізовані трансформаційні процеси, широке запровадження принципів монетаризму є повною недоречністю. Це — економічний нонсенс.

Джоан Робінсон — одна з визначних економістів нинішнього століття, яка очолювала багато років найвідомішу в світі Кембриджську школу економістів, що дала світові таких відомих учених, як Альфред Маршал та Джон Кейнс, писала: "Смисл вивчення економічної теорії полягає в тому, щоб навчитися не потрапляти на гачок учених-економістів". Правляча еліта не лише України, а й інших пострадянських країн ніколи не була знайома з світовою економічною думкою, теорією ринкової економіки. У колишньому СРСР вивчали теорію антиринкової, так званої соціалістичної, економіки, або економіки без економіки. Напевне, саме цим феноменом пояснюється те, що ми відразу потрапили в тенета монетаризму, в полон його теоретичних постулатів.

До речі, ще у 1992 р. один із засновників сучасного монетаризму, глава Чиказької школи монетаристів, Нобелівський лауреат Мілтон Фрідмен попереджував, що для економічних перетворень у Росії принципи монетаризму непридатні. Але на це застереження не зважили. У 1995 та 1996 рр. усі прибічники реформаторського курсу як у нас, так і в Росії безмежно вірили у безальтернативність для перехідної економіки принципів монетаризму. Дійшло до абсурду: прибічники ринкової ідеології повсюдно ототожнювалися з речниками ідеології монетаризму.

Світова фінансова криза 1997—1998 рр. розвіяла багато з ілюзорних уявлень. В економічній політиці постсоціалістичних держав почав формуватися більш комплексний підхід до вирішення питань економічних перетворень. Особливо важливим у цьому стало переосмислення ролі держави у здійсненні трансформаційних процесів. У 1997 р. побачило світ фундаментальне дослідження Світового банку "Держава у світі, що змінюється", визначальна ідея якого полягає в тому, що без ефективної держави стійкий розвиток, як економічний, так і соціальний, неможливий. Це, по суті, нове слово в позиції міжнародних фінансових організацій, коли ставиться під сумнів один із визначальних постулатів монетаризму, про який сказано вище.

Дещо інші акценти почали виникати і в питаннях монетарної політики[1]. Світова фінансова криза показала неприпустимість її невиваженої абсолютизації. "Однобічні акценти в боротьбі з інфляцією, —

[1] *Гальчинський А.С.* Україна: поступ у майбутнє. – К.: Основи, 1999. – С.136–138.

зазначив головний спеціаліст Світового банку професор Дж. Стігліц, — можуть не лише внести викривлення в економічну політику, не дозволяючи країні повністю реалізувати свій потенціал зростання та промислового виробництва, але й сприяти інституційним змінам, що зменшують економічну гнучкість господарства і не забезпечують у той же час очікуваних вигод, які могли б сприяти економічному зростанню"[1]. Ці слова, сказані відомим ученим-економістом у 1998 р., повністю співвідносяться з логікою корекційної політики реформ, яку ми прагнули реалізувати наприкінці 1995 — початку 1996 рр. і яка, на жаль, не знайшла відповідної підтримки.

"Когда обесценение денег длится достаточно долго, так что общество приспособляется к их новой стоимости, дефляция представляется даже более вредной, чем инфляция. Обе "несправедливы" и обманывают законные ожидания. Но если инфляция в силу того, что она облегчает бремя национальной задолженности и поощряет предпринимательский дух, может что-то выдвинуть в свое оправдание, то в пользу дефляции сказать нечего"[2].

"Для внутрішнього добробуту країни не має значення буде грошей більше чи менше. Правильна політика державних діячів зводиться лише до того, щоб підтримувати наскільки це можливо кількість грошей постійно зростаючою, тому що цим вони зберігають дух підприємництва нації та збільшують

[1] Вопросы экономики. – 1998. – № 8. – С.11.

[2] *Кейнс Дж.М.* Избранные произведения. – М.: Экономика, 1993. – С.172.

кількість праці... Нація, кількість грошей якої скорочується, в цей час фактично слабша та бідніша іншої нації, у якої грошей хоча й не більше, але вона має тенденцію до розвитку"[1].

Ці слова Д.Юма, видатного представника меркантилізму, проголошені це наприкінці XVIII ст., якнайкраще характеризують сучасні проблеми монетарної політики нашої держави.

Рівень монетизації ВВП (процентне відношення "широких грошей" М3 до ВВП) вже давно став предметом гострих теоретичних дискусій. Саме низький його рівень — 15,1% — порівняно з 40% ВВП та більше в інших країнах висувається сьогодні як аргумент проти жорсткої монетарної політики НБУ, яка веде, на думку прихильників підвищення рівня монетизації, не стільки до зниження інфляції, скільки до "грошового голоду" в країні з усіма негативними наслідками, що його супроводжують, як то: платіжна криза, дорожнеча кредитних ресурсів, бартеризація економіки, падіння обсягів виробництва, надліквідність платіжних засобів та ін.

На нашу думку, динаміку відношення М3 до ВВП не можна однозначно тлумачити як факт нестачі грошей в економіці. Зміни рівня монетизації зумовлені не тільки зміною кількості грошей, так що з їх збільшенням рівень монетизації підвищується, а із зменшенням — знижується. Значною мірою рівень монетизації залежить від поведінки цін. У тому випадку, коли вартість товарів у грошовому виразі

[1] HUME. On Money. 1752.

падає (тобто знижується рівень цін), відношення кількості грошей до ВВП зростає, і, навпаки, у разі збільшення вартості товарів у грошах (рівня цін), відношення загальної кількості грошей до ВВП, тобто рівень монетизації, знижується. Залежність темпів інфляції та рівня монетизації ВВП у країнах Східної та Центральної Європи характеризує табл.1[1].

Таблиця 1

Залежність темпів інфляції та рівня монетизації ВВП у країнах Східної та Центральної Європи у 1990—1996 рр., %

Показник	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Румунія							
Рівень інфляції	5,1	174,5	210,9	256,0	131,0	32,3	38,8
Рівень монетизації	54,1	35,5	24,1	16,8	15,2	19,9	19,6
Польща							
Рівень інфляції	586,0	70,3	43,0	35,3	32,2	27,8	20,2
Рівень монетизації	23,5	28,0	29,2	31,2	31,7	31,8	41,8
Угорщина							
Рівень інфляції	29,0	34,2	22,9	22,2	19,0	28,2	23,5
Рівень монетизації	38,8	42,1	45,8	46,1	43,1	39,0	45,0
Словенія							
Рівень інфляції	549,7	117,7	201,0	32,0	19,8	12,6	9,7
Рівень монетизації	х*	х	18,9	24,4	29,3	32,5	34,8

*х - немає даних.

[1] *Сіденко В.* Економічне трансформування у країнах Центральної Східної Європи // Економіка України. – 1998. – № 12. – С.60–68.

Поступове падіння середньорічних темпів інфляції корелюється з підвищенням рівня монетизації ВВП, а їх високе значення стримує зріст цього показника.

Звідси можна зробити висновок, що рівень монетизації ВВП характеризує не стільки нестачу грошей, скільки знецінення грошової одиниці. Процеси падіння рівня цін призводять до зростання купівельної спроможності грошової одиниці і, як правило, обумовлюють підвищення рівня монетизації ВВП, і, навпаки, збільшення інфляції призводить до знецінення грошової одиниці і зниження рівня монетизації.

Оперуючи тільки даними рівня монетизації ВВП, не можна з точністю сказати, достатньо чи недостатньо грошей для розвитку економіки. Величина цього показника визначається багатьма чинниками, головні серед яких: рівень інфляції, динаміка реального ВВП, швидкість обігу грошей, динаміка норми процента, курсова політика центрального банку, ступінь розвитку фінансових ринків та інші. Одна й та сама кількість грошей за незмінності інших чинників в умовах росту цін спричинить падіння їх кількості відносно ВВП, а в умовах зниження інфляції здатна збільшити їх відношення до ВВП.

Недарма Дж.М.Кейнс в своєму "Трактаті про грошову реформу", торкаючись питання визначення необхідної кількості грошей, зазначав, що "...в сучасних умовах нормальне відношення грошового обігу до національного добутку знаходиться між однією де-

сятою та п'ятидесятою"[1]. І це сказано в 1923 р., коли ще не стала практикою державна стимуляція ефективного попиту.

І дійсно, оцінюючи рівень монетизації розвинутих країн Заходу, бачимо значне його варіювання. Так відношення грошової маси до ВВП у США — більше 100%, у розвинутих країнах Заходу — на рівні 70%, в країнах, що розвиваються, — 40% та менше[2]. Така розбіжність — свідчення того, що ступінь розвитку кредитної сфери, що визначає пропозицію грошей, та динаміка інфляційних процесів в різних країнах неодинакові. Закономірності рівня монетизації ВВП в Україні характеризують показники табл.2[3].

Таблиця 2

Рівень монетизації ВВП в Україні у 1991—1998 рр., %

Показник	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Індекс споживчих цін	390	2100	10256	501	282	140	110	120
Динаміка реального ВВП	-8,7	-9,9	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,2	-1,7
Рівень монетизації	66,7	50,0	32,4	26,7	12,7	11,5	13,4	15,1

[1] *Кейнс Дж.М.* Избранные произведения. – М.: Экономика, 1993. – С.128.

[2] Бизнес и банки. – 1998. – № 26. Бизнес и банки. – 1997 – № 1-2.

[3] Бюлетень НБУ. – 1998. – Грудень. – С.34.

У міру нарощування темпів інфляції рівень монетизації ВВП знижувався (1991—1993 рр.), і, навпаки, поступове падіння рівня інфляції в 1996—1998 рр. сприяло незначному підвищенню цього показника. Винятком з цієї динаміки були 1994, 1995 та 1996 роки, коли зниження темпів інфляції не супроводжувалося поступовим підвищенням рівня монетизації. Навпаки, в ці роки рівень монетизації ВВП знизився з 26,7 до 11,5%, і це при тому, що рівень інфляції скоротився з 501 до 140% річних.

На наш погляд, основна причина знецінення грошей за період 1994—1996 рр. була пов'язана не з інфляцією, а з нарощуванням альтернативи офіційному доларовому та сурогатному обігу. За нашими розрахунками, перший у 4, а з урахуванням купівельної спроможності — у 16—20 разів, а другий у 15 разів перевищує офіційний гривневий обіг.

Аналіз структури грошової маси України свідчить про те, що кількість готівки та депозитів до запитання в Україні порівняно з іншими країнами (Росія, Польща, Греція, Туреччина, Таїланд) знаходиться приблизно на одному рівні — 5–7% ВВП[1]. Стосовно строкових депозитів, то в Україні питома вага цього компонента наявної грошової маси в 8,7 раза менша, ніж у групі порівнюваних країн.

Варто задатися питанням, чому в 3,6 раза менший рівень монетизації "широких грошей" — 11,4% ВВП,

[1] *Грос Д., Штайнхерр А.* Реформи банківської системи у Східній Європі. Особливості України // Фондовий ринок. – 1999. – № 15. – С.41.

питома вага готівкових грошей не поступається середньому рівню групи країн, а частка строкових депозитів виявляється в 8,7 раза меншою, ніж у країнах, взятих для порівняння?

На наш погляд, причини цього явища криються в політиці "дорогих грошей", що втілюється в життя НБУ, і викликала небачені процеси переваги ліквідності з боку населення та різке падіння процесів нарощування пропозиції грошей з боку банківських структур.

Складові політики "дорогих грошей":

1) підтримання високої процентної ставки, тобто високої ціни грошей;

2) штучне підвищення курсу гривні до долара.

Норма процента в Україні непомірно висока. Порівняно із США вартість грошей у нас у 7 разів вища[1].

"Дорогі гроші", тобто високі процентні ставки, подвійно впливають на пропозицію грошей.

По-перше, відбувається скорочення обсягів надаваємого банками кредиту. Частка кредитів, наданих комерційними банками України суб'єктам господарювання, у ВВП зменшилася з 53,4% (1992 р.) до 8,5% ВВП (1998 р.). Таке скорочення не викликано гіперінфляцією і тому не може позитивно впливати на економічний розвиток. В умовах зниження цін ця політика призводить до спаду виробництва, відсутності відповідного грошового забезпечення реального сектора економіки.

[1] Власні розрахунки на базі МЕ і МО. – 1998. – № 11. – С.40.

По-друге, гроші "тікають" з дешевшої сфери (промисловість) у дорожчу (фінансові ринки). Рентабельність промисловості в 1998 р. становила 6,3%, тоді як середньозважена доходність по ОВДП — 54,83%. Саме на 1995 та 1996 роки, коли рівень монетизації ВВП впав до найнижчих показників — 12,7 та 11,5% відповідно, припадає переорієнтація грошових потоків з переважного значення кредитування суб'єктів господарчої діяльності 52,4% (1994 р.) загальної кількості кредитів до 48,1% (1995 р.) та 48,4% (1996 р.) на кредитування Уряду з 47,5% (1994 р.) до 51,9% (1995 р.) та 51,6% (1996 р.). Втеча грошей з реального сектора економіки, що виявляється в нестачі обігових коштів, мізерності кредитних ресурсів, нарощуванні кредиторської та дебіторської заборгованості, призводить до того, що офіційна грошова система витісняється системою сурогатного обігу, яка, за нашими оцінками, перевищує офіційну систему в 15 разів, нормою товаровідносин стають бартерні схеми.

Такі тенденції, по суті, підривають процес генерації депозитів (нарощування пропозиції грошей) банківською системою. Співвідношення сукупних депозитів до готівки (М2 — М0) : М0 впало з 4:1 у 1992 р. до 1,2:1 в 1998 р., що практично не дає змогу банкам впливати на пропозицію грошей. Щодо грошового мультиплікатора, то за 1996—1998 рр. він не змінився і становив 1,8, тобто кожна гривня грошової бази мала здатність створювати гроші лише на 1 гривню 80 копійок, що можна розцінювати як обме-

жений процес нарощування грошей. (Для порівняння, в 1992 р. грошовий мультиплікатор дорівнював 4,2.)

Втеча грошей з кредитного на валютний та ринок держоблігацій, з одного боку, та практика масових неплатежів, з другого, виявилися тими факторами, що стримують нарощування грошової маси М2.

Не менш руйнівні наслідки має штучне підтримання високого обмінного курсу гривні, на що скеровані величезні фінансові ресурси, валютні надходження та кредити МВФ.

Штучна стабільність гривні забезпечувалася: по-перше, збільшенням дохідності по облігаціях внутрішньої державної позики (ОВДП) і відповідним зростанням коштів нерезидентів; по-друге, використанням валютних резервів; по-третє, жорстким обмеженням гривневої маси, що мала місце в умовах масштабних затримок заробітної плати та виплат на соціальні потреби. Витрачання фінансових ресурсів на підтримання штучно завищеного курсу не могло справити позитивного впливу на розвиток економіки України, а лише поглибило фінансові диспропорції, стало підґрунтям для девальвації гривні під час серпнево-вересневої кризи 1998 р. Історія знає приклади подібного штучного підтримання курсу валюти. В 1922 р. урядом Чехо-Словаккії за допомогою іноземних позик курс крони був доведений до рівня, який в 3 рази перевищував рівень попереднього року. Ця політика коштувала країні промислової кризи та безробіття, але так і не забезпечила подальшої стабільності вартості грошової одиниці.

За оцінками фахівців, внутрішній валютний обіг в Україні становить 12 млрд дол. США, що в 4 рази перевищує грошову масу М2, а враховуючи вищу, порядка 4—5 разів купівельну спроможність, наявна доларова маса значно, в 16—20 разів, перевищує гривневу. Таке перевищення доларової маси над гривневою призводить до того, що держава не здатна ефективно регулювати загальну кількість грошей в обігу, вдаючись, як правило, лише до однобічного стиснення грошової маси.

Крім того, уже протягом 7 років значні фінансові ресурси відтікають за межі України, що еквівалентно їх тезаврації. За підрахунками фахівців, щорічно більше 5 млрд дол. США від продажу товарів та послуг залишається за кордоном[1].

Долар витісняє гривню не тільки в тіньовому обігу. Питома вага іноземних депозитів у загальній сумі термінових, ощадних та іноземних депозитів у 1998 р. становила 62% проти 46,7% у 1992 р.

Оцінюючи ці процеси в цілому можемо констатувати:

1) основним наслідком існуючої грошово-кредитної політики "дорогих грошей" стало знецінення національної валюти, що відбилося в падінні рівня монетизації ВВП, незважаючи на значні зусилля по підтриманню курсу гривні. Проблеми знецінення національної грошової одиниці виявилися значно глиб-

[1] *Швайка М.* Платіжна криза в Україні: причина виникнення і шляхи подолання // Банківська справа. – 1999. – № 2. – С.48–53.

шими, ніж передбачалося, і негативно відреагували на антиінфляційну та курсову політику НБУ. Реальна купівельна спроможність гривні виявилася залежною не тільки від рівня цін, але й від масштабів доларизації економіки, нарощуванню якої сприяв штучно високий курс гривні. Значні масштаби доларової маси, купівельна спроможність якої вища гривневої, звели нанівець антиінфляційні зусилля і не забезпечили підняття купівельної спроможності гривні.

Грошові потоки не переорієнтовані на кредитування реального сектора економіки. Відрив монетарної сфери від потреб реального сектора економіки — один із найбільш руйнівних наслідків політики "дорогих грошей";

2) спроби за умов значного знецінення гривні здійснити значну інфляційну накачку економіки грошима здатні не тільки знизити і без того низький рівень монетизації ВВП, але й підірвати грошове господарство в цілому;

3) політика підтримання високих процентних ставок підриває процес генерування банківською системою депозитів, тобто нарощування грошей Проблема нарощування так званого чистого компонента грошової маси М2, що включає в себе строкові депозити і є монетарною базою для довгострокових вкладень — одне з найгостріших питань сучасної монетарної політики. Великого значення набуває проблема здійснення дієвих заходів зі зменшення частки грошей поза банками та збільшення банківських резервів, нарощування грошового мультиплікатора. Нарощування кредитних грошей здатне справити позитивний вплив на зниження процентної ставки та інвестиційну активність;

4) штучно високий курс гривні призводить до руйнації виробництва, виснаження фінансових ресурсів держави і породжує неконтрольовані процеси переваг ліквідності, за яких невпинно зростає доларизація економіки;

5) девальвація гривні була б здатна сьогодні послабити процеси погіршення якісного складу грошової маси. Високі процентні ставки та штучне підтримання стабільності гривні увійшли в протиріччя одне з одним. Ясність навколо питання, що повинно визначати монетарну політику – сталість вартості національних грошей до їх власної купівельної спроможності чи їх стабільність відносно до валют інших країн (стабілізація валютного курсу) повинні стати важливим елементом монетарної політики;

6) в країні існують сфери гривневого, сурогатного та доларового обігу. Одна з найважливіших задач монетарної політики — забезпечення поступового витіснення сурогатного та обмеження доларової частки в обігу гривневої маси. Очевидно, що практична реалізація цього завдання дуже складна. Її вирішення пов'язане не з декретивними заборонами, а з напрацюваннями грошової та кредитної політики, націленої на покращання якісного складу грошової маси. Законодавчого оформлення і регулювання потребує обіг фінансових паперів, що обслуговують сурогатний обіг країни.

Сутність грошей характеризується їх функціями: мірою вартості товару, засобом обігу, засобом нагромадження, засобом платежу і виконанням ролі світових грошей. Заради здійснення всіх цих функцій людство і винайшло такий універсальний інструмент економіки, як гроші. Проте монетаристи переслідують лише єдину мету — утримати стабільність національної валюти будь-якою ціною.

Ілюзорна стабільність українських грошей була досягнута шляхом жорсткого обмеження їх пропозиції на грошовому ринку, ціною катастрофічної платіжної кризи, невиплат заробітної плати, пенсій, тощо. Рівень монетизації ВВП знизився з 80% у 1991 р. до 14,9% у 1998 р., тобто у 5,4 раза. Грошова маса (М2) за останні 7 років з урахуванням зростання індексу цін і падіння обсягів ВВП зменшилась у 6,8 раза. А якщо взяти до уваги те, що нині близько 50% грошей обертається поза банками, то в офіційному обороті їх кількість виявляється в 10 разів меншою, ніж 7 років тому (в порівнянних вимірах).

Політика боротьби із знеціненням національної валюти лише шляхом стиснення грошової маси, тобто штучного збільшення попиту на гроші і обмеження доступу до них, виявилася неефективною і примітивною. Українська валюта, по суті, перестала бути грошима.

Гривня виконує далеко не сповна і не всі функції грошей. Вартість товарів вимірюється гривнею викривлено через те, що лібералізація цін за відсутності справжньої конкуренції товаровиробників призвела до невиправданого завищення вартості одних товарів і заниження вартості інших. Знецінено вартість робочої сили. Частка заробітної плати у загальній вартості продукції за 7 років знизилась з 18 до 9% або в 2 рази. З іншого боку, у вартості товарів зовсім не враховується вартість землі та інших складників національного багатства.

Українська валюта перестала виконувати таку важливу функцію, як засіб обігу. За останні 7 років замість товарообміну з участю грошей (Т—Г—Т) виробництво в Україні (без роздрібного товарообігу) на 85—90%, за нашою оцінкою, перейшло до натурального товарообміну, так званого бартеру. Основна причина цього руйнівного явища — стиснення і відтік наявної грошової маси у "тіньову економіку" (гроші поза банками).

Гривня майже повністю втратила функцію заощаджень і нагромадження. Те, що частину своїх грошових збережень населення обмінює на долари і тримає їх у себе вдома, не можна визнати виконанням гривнею функції нагромадження, бо такі гроші не працюють на економіку, зокрема, на збільшення інвестицій у виробництво та соціальну сферу. Показово, що з 1992 р. вклади населення на рахунки у банках в порівнянному вимірі зменшились у 1400 разів. Безумовно, на таке катастрофічне падіння вкладів населення на рахунках в банках вплинуло й зубожіння населення. Проте не менший вплив був зумовлений неправильною грошовою політикою (хіба не можна залучити гроші, що обертаються нині поза банками?).

Українська національна валюта практично не виконує функцію засобу платежу. Таке становище викликано платіжною кризою, бартеризацією економіки, відсутністю законів, які б встановлювали відповідальність за невиконання боргових зобов'язань, грошовим "голодомором" та іншими причинами. Тільки офіційно зафіксована заборгованість платників до бюджету становить 14 млрд грн., або 33% загальної суми платежів. Крім цього, банкам не повернуто до 20% наданих ними кредитів, багато з яких безнадійні.

Не можна серйозно говорити й про виконання гривнею функції світових грошей через її неконвертованість, нереальність її курсу до вільноконвертованих валют. Курс української валюти ніколи не віддзеркалював її реальної купівельної спроможності у порівнянні, наприклад, з доларом США. Ціна української валюти у 1997 р. порівняно з 1992 р. внаслідок штучно створюваного дефіциту гривні зросла у 12 разів. Дійсна ціна української гривні не визначена і не відома до цього часу.

Свою грошову політику Національний банк України будує, головним чином, на тому, що ціну валюти, її стабільність визначають попит і пропозиція. Вважається, що чим менша пропозиція гривні і більший попит на неї, тим стабільнішою і привабливішою вона буде. Проте це надто поверховий підхід до такої надскладної проблеми, як забезпечення стабільності національної валюти, тому що існує дуже багато чинників знецінення грошей.

У свій час відомий німецький економіст Ерхард писав, що інфляцію спричиняє не кількість грошей в обігу, а необґрунтоване підвищення цін на товари.

В умовах України діє велика кількість посередників, які безконтрольно завищують ціни на енергоносії, сировину, різного роду послуги і т.д. При тому, що ці посередники здебільшого не є виробниками продукції, а лише викачують її з державних та колективних підприємств, вони — основні винуватці інфляційних процесів.

Українську валюту знецінює і те, що й досі в товарний обіг не залучено багато складових національного багатства України. За даними Ради з вивчення продуктивних сил України, вартість національного багатства України занижена порівняно із світовими цінами приблизно у 5 разів.

Вкрай негативно позначається на обсягу товарної маси, отже й вартості грошей, спад виробництва. Проте монетарна політика лише ускладнює ситуацію у виробничій сфері. Порівняно з 1991 р. реальний ВВП в Україні зменшився у минулому році в 2,3 раза.

Стабільність валюти залежить від тривалості виробничих циклів. Чим коротший виробничий цикл, тим швидше буде наповнюватися ринок товарами. В Україні від економічної кризи найбільш постраждали галузі з коротким виробничим циклом, зокрема, легка і харчова промисловість.

Застосування монетаризму як основного засобу виходу української економіки з економічної кризи

дає прямо протилежні очікуваним наслідки. Стискання грошової маси (у 6,8 раза) призвело до позбавлення можливості суб'єктів господарської діяльності розраховуватись із своїми контрагентами грошима за отримані товари і послуги, що зумовило втрату сумління у відношеннях між ними і порушення трудової етики, нравів у виробничій та господарській діяльності. Таким чином, монетаризм призвів не тільки до руйнації економіки, а й завдав шкоди моралі суспільства, що набагато страшніше.

Основним руйнівним чинником виробництва стало блокування товарообміну через відсутність грошових коштів, а згодом і безкарність щодо тих, хто нехтує борговими зобов'язаннями, що, схоже, вже переросло у звичку. Кредиторська заборгованість на кінець 1998 р. тільки між суб'єктами господарювання (без банків) сягнула 137 млрд грн., або 132,5% річного ВВП. За цими великими сумами ховаються не тільки гігантські обсяги невиконання боргових зобов'язань, а й необмежені можливості для нечесних ділків приховувати різного роду зловживання, в тому числі й крадіжки.

Платіжна криза стала основною причиною зупинки виробництва, відтоку і різкого зменшення надходження коштів до бюджету. Досить сказати, що починаючи з 1992 р., дохідна частина бюджету в реальному вимірі зменшилась в 5,4 раза, а витратна — 7,7 раза. Таке намагання скоротити дефіцит бюджету з благим наміром утримати гривню на плаву за рахунок припинення фінансування науки, освіти, культури, охорони здоров'я та інших нагальних потреб народу є, на нашу думку, абсурдним.

Функції національних грошей можна відновити, лише збільшивши їх масу до рівня, необхідного для обслуговування всієї економіки. За орієнтир можна було б взяти 1991 р., коли рівень монетизації становив 80% ВВП проти 14,9% нинішніх, тобто збільшити її у 5 разів.

Можна скористатися також іншим засобом визначення обсягу необхідної грошової маси. За нашою оцінкою, по колу підприємств, які обслуговує Промінвестбанк, тривалість одного циклу відтворення (Г-Т…І…Т-Г) становить 230 днів, тобто за рік відбувається 1,6 цикла відтворення. Виходячи з того, що процес відтворення на кожній його стадії повинен забезпечуватись сумою грошей, адекватною вартості товарів, а також враховуючи той факт, що вартість ВВП у 1998 р. становила 104 млрд грн., потрібна маса грошей повинна дорівнювати 65 млн грн. (104:1,6), тобто бути в 4,3 раза більшою за нинішню.

Доктор економічних наук А.Найдьонов та його співавтори у статті "Апологія монетаризму на тлі кризи"[1] на підставі співвідношення залишків грошей у підприємств та їх потреби сплачувати заробітну плату дійшли висновку, що грошову масу треба збільшити у 5 разів.

Є ще третій варіант визначення потрібної маси грошей: зробити умовний залік взаємної заборгова-

[1] Банківська справа. – 1999. – № 1.

ності всіх юридичних осіб України шляхом введення в комп'ютерну мережу даних про їх взаємну заборгованість. Дебетове сальдо результату такого заліку і покаже дефіцит грошової маси.

Грошову масу для обслуговування народного господарства необхідно поповнити і за рахунок готівки, яка знаходиться поза банками і обслуговує, по суті, кримінальну економіку. Для цього потрібно лише встановити контроль за її потоками і виробити механізм такого контролю.

Великою помилкою в грошовій політиці України був вільний доступ на її грошовий ринок іноземних валют, відмова держави від монопольного права здійснювати операції з іноземною валютою, так звана *доларизація економіки*. Нині 80% грошової маси в Україні припадає на іноземну валюту, приблизно 15 млрд дол. США зберігається в домашніх господарствах, що в кінцевому рахунку означає інвестування Україною економіки США та інших зарубіжних країн. Валюта, яка офіційно зберігається на рахунках юридичних осіб, використовується здебільшого для імпорту споживчих товарів і завдає шкоди їх вітчизняному виробництву.

В Україні немає продуманої *системи регулювання* курсу національної валюти до іноземних. В ідеалі курс гривні повинен максимально відображати її купівельну спроможність відносно, наприклад, долара. Заниження курсу гривні обертається скупкою іноземцями за безцінь українських товарів (що й спостерігалося в перші роки незалежності), а завищення — банкрутством українських експортерів, експансією неякісних іноземних товарів, придушенням українських товаровиробників. Стан грошового забезпечення економіки України характеризує табл. 3.

Таблиця 3

Стан грошового забезпечення економіки України у 1992—1998 рр., млн дол.США

(на поточний курс долара до української валюти)

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Грошова маса М2	3953	3818	3086	3816	4777	6555	4503
Гроші поза банками	757	1013	761	1462	2139	3229	2089
Кредити, надані суб'єктам госп-ва	4212	3222	1495	2293	2886	3841	2584
Кредити надані НБУ Уряду	2743	1025	1354	2449	3073	3063	2225
Кредиторська заборгованість	3011	10119	6559	17025	38734	53979	40156
ВВП	7884	11761	11553	30390	43155	48701	30309
Обсяг промислової продукції	9404	14036	12572	32787	38815	38695	24179
Обсяг сільськогосподарської продукції	2194	4362	3445	9459	14159	15815	9571
Експорт	8045	7817	16641	17090	20346	20355	12637
Імпорт	7099	9533	18007	18280	21468	21891	14676
Бартеризація,%	х*	68,2	77,2	81,5	92,5	92,9	93,6

*х - немає даних.

Дефіцит грошової маси, тяжкий фінансовий стан більшості суб'єктів господарювання, відсутність будь-якої відповідальності за сплату боргів, бартеризація призвели до того, що банківська система все більше втрачає свою роль кредитора економіки, стимулятора її розвитку і структурного удосконалення. Обсяг заборгованості за кредитами, наданими комерційними банками суб'єктам господарської діяльності, в кінці 1998 р. в порівнянному вимірі скоротився проти 1992 р. у 12 разів.

У той самий час кредиторська заборгованість підприємств до ВВП становила в минулому році 132,5% проти 38,2% в 1992 р. Якщо у 1992 р. відношення прямих банківських кредитів до кредиторської заборгованості дорівнювало 139,9%, то в 1998 р. — лише 6,4%.

Ненормальним є й те, що 42% кредитів надано в іноземній валюті, які використано в основному на закупівлю імпортних споживчих товарів.

Кредитна діяльність комерційних банків згортається не лише через дефіцит грошової маси, а й у зв'язку з надто великими ризиками неповернення кредитів, відсутністю належної законодавчої бази щодо повернення боргів, а також фактичним банкрутством більшості підприємств.

Досить сказати, що в 1998 р. частка збиткових підприємств, за офіційними даними, становила 53% проти 9,5% у 1992 р. Рентабельність промислового виробництва, за тими ж даними, в останні 7 років знизилась майже у 5 разів.

Особливе занепокоєння викликає фактичне *припинення банками довгострокового кредитування*. Заборгованість за довгостроковими кредитами у порівнянних цінах за 7 років зменшилась у 3 рази, при тому, що позичальники не повертають позик, отриманих у попередні роки. Частка банківських кредитів в обсязі інвестицій не досягає й 5%.

Таке становище склалося внаслідок непрогнозованої ситуації з інфляцією, відсутності будь-яких гарантій повернення наданих кредитів, відсутності у банків "довгих грошей".

Через надзвичайно велику ризикованість кредитної діяльності, непрогнозованість інфляції, масове неповернення надаваємих позик, відсутність нормального рефінансування НБУ, комерційні банки вимушені встановлювати високі проценті ставки по кредитах: від 221,1% у 1993 р. до 60,4% у 1998 р. А це, в свою чергу, боляче б'є по фінансовому стану сумлінних позичальників. Очевидно, на даному етапі необхідно регулювати ціну кредитів, але лише за умови гарантування банкам повернення боргів.

Великі надії покладались на грошову реформу. Проте вона звелась у 1996 р. до звичайної заміни одних папірців іншими, хоча пропозицій щодо ефективного проведення цього надзвичайно важливого загальнодержавного заходу не бракувало.

Зокрема, не були враховані пропозиції щодо подолання бартеризації економіки, покриття дефіциту бюджету не за рахунок кредитів НБУ, а реальними доходами, про регулювання курсу гривні, підвищення

рівня монетизації та розв'язання проблеми боргів, залучення грошей, які перебувають "в тіні", та багато іншого.

Попри всі сподівання грошова реформа звелася до заміни грошових знаків, а потім штучного утримання курсу гривні шляхом стиснення грошової маси, невиплат населенню належних їм коштів. У засобах масової інформації все це подавалося як величезний успіх діяльності НБУ, ігноруючи ту обставину, що гривня запроваджувалась не заради себе самої, а задля виправлення загальноекономічної ситуації. Обставини, що склалися в економіці, вимагають негайного корегування грошової реформи, а то й проведення нової.

Для успішного проведення грошово-кредитної політики необхідно мати достовірні статистичні дані про стан грошового обігу. Однак такої статистики фактично в Україні немає.

Нинішня грошово-кредитна політика руйнівно впливає на соціально-економічний стан України. За останні 7 років маємо негативну динаміку абсолютно по всіх показниках розвитку економіки, соціальної сфери, починаючи від ВВП і закінчуючи зменшенням чисельності населення, тривалості життя, занепадом його духовного розвитку. Саме цими критеріями слід користуватися при оцінці ефективності грошового-кредитної політики, а не ілюзорною стабільністю гривні.

Оздоровлення ситуації в державі необхідно починати із зміни курсу грошової політики, звичайно,

паралельно з іншими загальнодержавними заходами. Національному банку України, як показує досвід попередніх років, таке складне завдання не під силу, хоча би через те, що він не має (і не може мати) відповідних повноважень, досвіду, волі й сумління. Це завдання загальнодержавного масштабу. Політику в галузі грошового обігу повинні визначати вищі законодавчі й виконавчі органи України, а центральному банку сьогодні треба відвести роль впроваджувача її в життя, та й то лише по окремих напрямках.

Вся будова монетаризму ґрунтується на *монетарній теорії циклу*. Дана теорія виходить з тієї передумови, що ринковий механізм саморегулювання здатний самотужки забезпечувати структурну рівновагу і що в ролі головного чинника дестабілізації, який зумовлює циклічність розвитку, виступає грошова система. Висновок, зроблений з цього, такий: кризи й депресії ринкової економіки являють суто грошове явище, вони зв'язані найперше з функціональними порушеннями, що виникають у сфері кредитно-грошових відносин.

Сенс монетарної теорії циклу полягає в тому, що гроші вважаються провідним чинником, який визначає розвиток не лише господарської кон'юнктури, а й економічного циклу в цілому. Такий висновок базується на аргументованих теоретичних узагальненнях, що їх провели економісти монетарної школи економічної теорії, та на статистичних даних, які характеризують взаємний зв'язок між змінами

темпів зростання грошової маси і розвитком ділового циклу в економіці США за майже сторічний відтинок часу. Ці дослідження виявили загальну закономірність, за якою зміни пропозиції грошей випереджають динаміку основних макроекономічних показників. Мова йде про те, що протягом тривалого часу (1867—1960 рр.) поворотні віхи в динаміці грошової маси незмінно передували поворотним віхам економічного циклу[1].

У структурі зазначеного процесу виявлено періоди абсолютного скорочення обсягів і темпів зростання грошової маси та звуження її пропозиції стосовно попиту. Це 1873—79 рр., коли маса грошей в обігу зменшилася на 4,9%, 1892—94 рр. — на 5,8%, 1907—08 рр. — на 3,7%, 1920—21 рр. — на 5,1%, 1929—33 рр. — на 35,2%, 1937—38 рр. — на 2,4%, 1948—49 рр. — на 1,4%[2]. Принципово значущим у цій статистиці є те, що зазначені періоди збігаються з кризовими спадами в економіці США.

Особливо виразним є різке скорочення — на 35,2% пропозиції грошей в період 1929—33 рр., тобто в роки великої депресії. Саме на підставі статистичних показників було зроблено висновок, що ця найглибша в економічній історії Заходу криза стала наслідком фатальних помилок ФРС США, яка, додержуючись політики "дорогих грошей", штучно

[1] *Гальчинський А.С.* Теорія грошей. – К.: Основи, 1998. – С.211.

[2] Friedman M., Schwarz A.J. Money and Busines Cycles. Princeton University Press, 1963. – p.186.

спровокувала грошовий голод і гостру платіжну кризу. Йдеться про те, що і різке скорочення нагромаджень, і катастрофічне падіння виробництва, і масове безробіття були спричинені дією саме цих чинників — грошового голоду та платіжної кризи.

Циклічні коливання виробництва, зайнятості й отриманого доходу розглядаються як специфічна реакція економічної системи на зміни в пропозиції грошової маси. За висловом М.Фрідмана, гроші є причина цих коливань.

Методологічна побудова монетарної теорії циклу досить проста. Вона не зачіпає процесів, що відбуваються безпосередньо у сфері виробництва. У монетаристів ця сфера представлена як "чорний ящик", вміст якого навмисне ігнорується. Економічну теорію, заявляють вони, має цікавити лише "вхід" і "вихід" з цього "ящика", тобто виключно сфера обігу[1].

[1] *Гальчинський А.С.* Теорія грошей. – К.: Основи, 1998. – С.212.

Реальність

Як у кожного птаха свій розмах крил, так і у кожної людини свій політ думок. Сильні ті, що перемагають, а не ті, що благають. Ось і в нашому українському суспільстві можна спостерігати і політ птахів з різним розмахом крил, і людей з різними потенційними можливостями. І залежно від цього бачимо результати праці людини, результативність дій цілої управлінської машини, яку називають державою.

Буцімто народ і розумний, і працьовитий та ніяк не вилізе з багнюки бідності. Що це: погані керівники чи поганий народ? І те, і інше. І не те, і не інше. Виявляється всі разом ми однакові. Ми так звикли до тої общинної спільності, до того так званого державного піклування про людину, які були за радянських часів, що забули про саму суть "життя". Людина створена богом і повинна сама творити життя для себе і своїх нащадків. Це правило єдине для всього живого на землі.

Щоб прожити взимку в тундрі, олені копитами розгрібають сніг і добувають собі зелений мох. А людина? Вона в мільйон разів здібніша за все живе в цьому світі. А вона страждає. Чому? А тому, що на когось надіється, що хтось її організує до праці. І це дійсно так. У людини є держава, а в державі чиновники, які зобов'язані організувати життєдіяльність усіх сфер людського суспільства. І ось ці чиновники — міністри, депутати, керівники підприємств, установ, банкіри несуть відповідальність за те, щоб людська спільнота працювала не "копитами", а головою та руками.

Тож для цього треба мати таких керівників, які здатні були б це зробити. І такі люди є. Проте їх вибір ведеться дуже не удосконаленими інструментами. Скрізь суб'єктивні підходи. Скажімо, вибори до органів влади. Скільки туди проходить людей, не підготовлених до керівництва суспільством, іноді здирників, хапуг і т.д. Але хто ж їх вибирав? Народ. Люди. Ось виявляється, що вони й породжують такі неефективні управлінські структури. І це тому, що такий метод завоювання більшості прямо не віддзеркалює якості претендента.

Тому й Закони наші не відтворюють того, чого чекали виборці. Вибраний таким чином головний керівник бере владу в свої руки і починає керувати, з одного боку, за принципом колективізму (більшовицька наука), а з другого — в міру тих розумових можливостей, які йому дали батьки, тобто в обсязі

генної спадщини. Тому вибирати людей треба за ознаками, перевіреними їх життєвим досвідом та сумою знань, які людина накопичила як фахівець, як патріот.

Ця невелика передмова до розділу "Реальність" переслідує ціль проаналізувати державотворчі процеси за період становлення і розвитку нашої незалежності, і це особливо важливо, щоб бачити себе з боку і не повторювати того, що є руйнівним для суспільства в цілому.

Сьогоднішні реалії очевидні. Спад виробництва, безробіття, низький рівень життя. У нас звикли звинувачувати лише окремих посадових осіб. Так легше зводити рахунки. Думаю, що я теж — не виняток. Переді мною стенограма Сесії Верховної Ради України за 24 березня 1992 р. про звіт Голови Правління Національного банку України Матвієнка В.П.

Головуючий — Голова Верховної Ради України Плющ Іван Степанович пропонує журналістам вийти із зали, оскільки засідання буде закритим і надає 30 хвилин для доповіді.

Доповідач зазначив, що всі доручення Верховної Ради України Національний банк України виконує своєчасно, про що свідчить розданий депутатам довідковий матеріал.

Діяльність Національного банку, як і молодої держави України, проходила в гострих, суперечливих умовах. Проте Національний банк здійснював першочергові заходи для створення вітчизняної гро-

шової системи, проведення грошових розрахунків, системи кредитного регулювання, механізму обслуговування зовнішньоекономічної діяльності, необхідної банківської структури та інших питань, пов'язаних із створенням Центрального банку держави. Слід підкреслити, що Україна ніколи не мала власного емісійного банку, вітчизняних банків, як державних, так і комерційних. За часів радянщини все це були контори центральних московських офісів союзних банків, статутні капітали яких також знаходились у Москві.

Забезпечення економічної суверенності України було можливе лише в умовах власної грошової системи. Це всі розуміли — і депутати, і влада, і пересічні громадяни.

Проте в парламенті багато депутатів-рухівців, не маючи ні досвіду банківської справи, ні теоретичних знань, розуміли це питання як основне для економіки з негайним введенням в обіг власних грошей.

Для виготовлення українських банкнот потрібні були умови: потужності для друкування грошей та кошти на їх виготовлення. Ні першого, ні другого Україна не мала. Радянські банкноти друкувались в Росії. На рахунку Національного банку було нуль валютних коштів. Проте це депутатів не цікавило.

Тому було прийнято рішення закупити устаткування для друкування грошей у фірмі "Де Ла Рю Джорі", Швейцарія. Одночасно існувала можливість замовити виготовлення 1,5 млрд банкнот. Побував-

ши на ряді банкнотних фабрик Європи (Німеччина, Австрія, Угорщина, Польща), я вибрав швейцарський варіант у Лозанні і надіслав письмові пропозиції Леоніду Кравчуку вирішити питання надання Національному банку вільноконвертованої валюти.

Однак ніхто й не збирався виділяти валюту. Одним із мотивів цього була думка Уряду (Вітольд Фокін) про недоцільність друкування грошей за межами України. Тому запропонований проект було відхилено.

За цих обставин треба було терміново здійснювати інші заходи щодо захисту інтересів населення України в умовах грошового тиску з боку Росії та інших держав на наш споживчий ринок. Таким оперативним заходом стабілізації споживчого ринку вважались купони багаторазового використання.

Кабінет Міністрів рекомендував Національному банку провести переговори з французькою фірмою "Імпрімері Спесіаль де Банк" і укласти контракт на виготовлення купонів. Спочатку планувалось виготовити 2,5 млрд штук купонів. Але провівши дослідження перспектив зміни цін на товари, НБУ дійшов висновку про збільшення кількості купонів в два рази, тобто до 5 млрд штук. Для цього була залучена ще одна фірма — "Томас де Ла Рю", Великобританія.

Оскільки у депутатів чомусь не було прихильності до купонів, то вони й не втручалися в цей процес. Таким чином, рішення Верховної Ради і Кабінету Міністрів України Національний банк виконував

своєчасно з забезпеченням необхідного технічного захисту. Завдяки цьому ми не допустили дефіциту готівкових грошей, незважаючи на те, що Росія, починаючи з кінця грудня 1991 р., припинила поставку рублевої готівки в Україну.

Одночасно з друкуванням купонів НБУ здійснював заходи щодо друкування банкнот та створення виробничих потужностей для друкування цінних паперів в Україні (м.Київ) та карбування монет (м.Луганськ).

З незрозумілих причин Голова Комісії з питань економічної реформи Володимир Пилипчук, захоплений проектом "Де Ла Рю Джорі", який передбачав як виготовлення першої партії банкнот, так і створення потужностей для друкування грошей, раптово перекинувся на канадський варіант, примушуючи Національний банк провести переговори з канадською фірмою.

Як виявилось в ході переговорів протокол про наміри щодо друкування 6 млрд штук банкнот був підписаний ще 28 червня 1991 р. представником Уряду Олександром Ємельяновим. Проте до цього часу не було рішення Верховної Ради про друкування грошей за кордоном.

На вимогу народного депутата Володимира Пилипчука для роботи в Національний банк з мотивів участі в підготовці українських грошей був залучений у вересні 1991 р. Олександр Савченко — викладач Київського інституту народного господарства.

Йому було доручено вивчити умови укладення контракту з канадською фірмою.

Савченко ніколи не працював у банківській системі, не є спеціалістом з питань банківської справи. Проте він у своїх зв'язках виходив прямо на Леоніда Кравчука. Його поїздка до Канади була санкціонована високими державними посадовими особами.

Як і передбачалось, Олександр Савченко виявився людиною некомпетентною не тільки в банківській справі, а й в юридичних питаннях. Ось чому договір, в складанні якого з канадською стороною брав участь і Савченко, мав недоліки і відхилення від тих домовленостей, яких було досягнуто в Києві. Таким чином, зроблені Національним банком зауваження щодо страхування, умов перевезення банкнот потребували уточнення окремих пунктів, без яких Голова Правління НБУ не міг підписати договір.

Через два тижні основні недоліки було усунуто, і, маючи рішення Президії Верховної Ради з цього питання, НБУ підписав договір.

Президія Верховної Ради займала позицію силового тиску на НБУ і Голову Правління, хоча сама нічого не зробила для забезпечення фінансування. Дуже цікавий момент для історії, що аванс 5 млн доларів США на друкування грошей канадською фірмою був перерахований за рахунок валютного кредиту, який Національний банк взяв у промислових підприємств. Іншого виходу не було. Шалений тиск на Голову Правління НБУ був аморальним з

боку деяких народних депутатів за повної байдужості до фінансування Президії Верховної Ради.

Незважаючи на ці обставини, Нацбанк створив умови для друкування грошей. Решта фінансування пішла за рахунок кредитної лінії, оформленої Урядом і Нацбанком України.

Канадська фірма в порушення контракту розпочала друкування гривні за відсутності представника НБУ, створюючи перешкоди до його поїздки до Канади.

Аналізуючи ситуацію, що склалася, коли, з одного боку, фірма вела себе безвідповідально, чим викликала недовіру у Правління НБУ, а з другого — втручання в цей процес групи впливових голів Комітетів Верховної Ради та деяких народних депутатів, які були дуже зацікавлені в друкуванні всієї партії грошей в Канаді, Правління НБУ дійшло висновку, що обставини змушують його захистити інтереси України.

Було розроблено варіант друкування купюр високих номіналів в іншому місці. Було вибрано англійську фірму "Де Ла Рю" як з великим досвідом друкування банкнот, так і високою якістю їх виготовлення.

Певні консультації, проведені з СБУ та Леонідом Кравчуком, обумовили прийняти рішення щодо обмеження друкування грошей канадською фірмою в обсязі купюр невисоких номіналів, які за ціною не відрізнялись від тих, що друкувались у Канаді. Таким

чином, банкноти 50 і 100 були замовлені в Лондоні. НБУ був затверджений орнамент, який відповідає українському національному стилю та європейському зовнішньому вигляду, близькому до англійського фунта стерлінга. Ті, хто тримали у своїх руках банкноти 50 і 100, не заперечуватимуть, що їх якість і привабливість віддзеркалюють світлу та щиру душу української нації.

Усі банкноти були підписані до друку Володимиром Матвієнком, як канадські, так і англійські варіанти. Звичайно, дещо дивувала "різношерстність" набору купюр. І вона в майбутньому, тобто вже нині, за наявності власної банкнотної фабрики, має бути виправлена. Зараз НБУ всі банкноти друкує за англійським варіантом, що підтверджує правильність прийнятого рішення. Але найголовніше, що основний обсяг грошей за їх сумарною вартістю був економічно захищений, і Україна уникла можливої економічної диверсії.

Ось чому певні кола в Україні не вибачили Володимиру Матвієнку такі дії. За ініціативою народного депутата Леся Танюка почався збір підписів про недовіру Голові Правління НБУ.

Конфлікт з канадською фірмою ми вирішили шляхом збільшення замовлення на виготовлення більшої кількості гривні малих номіналів, оскільки, за нашими прогнозами, очікувались інфляційні процеси, обумовлені неконтрольованим ростом цін.

Одночасно з вирішенням проблеми виготовлення банкнот розроблялась Концепція впровадження власної валюти. Технічна сторона впровадження власних грошей — це тільки частина великої відповідальної роботи, яку потрібно було здійснити банку для створення національної грошової системи.

Умовами запровадження власних грошей повинні бути бездефіцитність або мінімальний дефіцит бюджету, недопущення кредитної емісії, створення валютних і золотих резервів, покращання стану економіки... Жодної з цих умов ні в 1991, ні в 1992 роках ми не мали. Тому єдиним виходом із такого стану було здійснення заходів з повного впровадження в обіг купонів багаторазового використання.

У зв'язку з шаленим зростанням цін різко погіршувався фінансовий стан підприємств, колгоспів, радгоспів, транспорту тощо. Тільки в лютому-березні 1992 р. Національний банк додатково видав кредити промисловим підприємствам 30 млрд крб., сільському господарству — 20 млрд крб. Це дещо послабило фінансову напругу.

НБУ запропонував привести вартість основних фондів у відповідність з новими цінами з тим, щоб збільшити амортизаційний фонд та активізувати інвестиційний процес на підприємствах.

Такі дії були конче потрібні, про це сказав з трибуни Верховної Ради 24 березня 1992 р. Голова Правління НБУ Володимир Матвієнко.

Щоб підготуватись до грошової реформи, треба було дати кисень виробництву, інакше можна до-

чекатись такого стану, коли буде надто великий спад виробництва, безробіття і таке інше. Про це свідчить сучасний стан виробництва в Україні.

В інтересах активізації інвестиційної діяльності підприємств та інших господарських структур НБУ разом з Міністерством фінансів створили фонд довгострокового кредитування. Пропонувалось перевести всі капітальні вкладення на систему довгострокового кредитування. Зараз на це питання ніхто не звертає уваги, оскільки інвестиційна діяльність згасає.

В інтересах структурної перебудови економіки та подальшого її розвитку НБУ виробив новий підхід для оцінки діяльності комерційних банків, встановивши норматив довгострокових вкладень до 30% обсягу кредитування (що, на жаль, сьогодні не робиться).

Без цільової інвестиційної програми неможливо задовольнити споживчий ринок, зупинити інфляційний процес, який зростає в міру підвищення цін і спаду виробництва.

Важливим фундаментом нового Національного банку української держави стало створення системи міжбанківських розрахунків, які базуються на кореспондентських відносинах як між Національним банком, комерційними банками, так і між НБУ і центральними банками країн СНД, західних та інших зарубіжних держав.

Функціонування цього механізму можливе лише за умови сучасної електронної системи. З цією метою було створено 14 регіональних комп'ютерних

центрів та центральний комп'ютерний центр Національного банку в м.Києв.

Найважливішим було вирішення проблеми взаємних розрахунків з країнами СНД, особливо з Росією. Розв'язання цієї проблеми йшло, з одного боку, з Росії, де Центральний банк створив у всіх регіонах країни розрахункові центри для забезпечення платежів між підприємствами двох країн, з другого — з України, в якій Національний банк теж намагався створити відповідну кількість регіональних розрахункових центрів.

Оскільки Верховна Рада не підтримала цей захід на вимогу народних депутатів Андрія Печерова і Вадима Гетьмана, Україна змушена була вести взаємні розрахунки між Росією та Україною через Центральний банк Росії і НБУ. Спочатку, до кінця березня, вони велись під контролем НБУ, але зі зміною керівництва Нацбанку з 24 березня 1992 р. ситуація загострилась, а про її наслідки треба вести окреме дослідження.

На той період у торгівлі з Росією негативне сальдо становило 15 млрд карбованців. Це означало, що при здійсненні повного обсягу регульованих економічних відносин таке сальдо в розрахунках потребує негайного погашення або додатковими товарними поставками, або покриттям вільноконвертованою валютою. Потрібно було виробити певні міжурядові Угоди в умовах запровадження в Україні купонів багаторазового використання, а також

здійснити цілий комплекс організаційно-технічних та методологічних заходів з розробки механізму впровадження національної валюти в готівковому та безготівковому обігу.

На кожному етапі створення власної грошової та банківської системи з'являлись "нові економісти", які, комусь "підіграючи", вносили власні пропозиції щодо негайного виведення з обігу рублів, бо вони буцімто завдають шкоди державі, оскільки пливуть від нас і можуть створити певний борг перед Росією. Всі ці ідеї підганялись під бажання вивести на 100% рублі і запровадити купони. З недоцільністю таких дій пізніше погоджувався і Вадим Гетьман.

Правління НБУ прогнозувало можливий інфляційний сплеск, оскільки ціни вже ніхто не контролював через так звану лібералізацію цін, яку проголосили тодішні реформатори, і, виходячи з цього, були додатково надруковані купони. На кінець березня 1992 р. НБУ вже мав 100 млрд карбованців. Ще на 50 млрд крб. були купони нового зразка з усіма ознаками грошей (захист, номер, серія та інше). Ще одним заходом було укрупнення купюр, поліпшення купюрної структури.

Для забезпечення розрахунковими операціями зовнішньоекономічного обороту був підписаний контракт про вступ Національного банку України до міжнародної спеціалізованої банківської системи ("Свіфт"). Одночасно створювався Комп'ютерний центр НБУ. Проте мізерні кошти НБУ за повної

відсутності підтримки з боку Уряду України ускладнювали вирішення проблеми створення єдиної електронної банківської системи розрахунків, вартість якої становила майже 31 млрд крб. Я називаю цю цифру тільки тому, що мої опоненти керувались лише голою ідеєю створення банківської системи і негайно, протягом декількох місяців. До речі, на той період Україна відстала від Заходу в застосуванні в банківській практиці персональних обчислювальних машин більше як на 20 років.

На зміну одним проблемам приходили інші, не менш складні. Але якби була добра воля Уряду та порозуміння у Верховній Раді, то багато питань можна було б вирішити з найменшими витратами. Так, у зв'язку з банкрутством Зовнішекономбанку СРСР постало питання обслуговування зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств. Знаючи світовий досвід, коли в період відбудови державності багатьох країн питання зовнішньоекономічної діяльності покладались на центральні банки, НБУ вважав за доцільне взяти на себе функцію організатора розрахунків за експортно-імпортними операціями. Мотивом такого рішення була слабкість у цих питаннях комерційних банків, які тільки-но створювались. Далі планувалось залучити до цієї роботи всі комерційні банки.

У дуже короткий термін (впродовж декількох місяців) були встановлені кореспондентські відносини з банками США, Великобританії, Канади,

Франції, Німеччини, Швейцарії, Австрії, Угорщини, Чехословаччини та деяких інших країн. Загальна кількість кореспондентських рахунків перевищила 50. Їх було досить, щоб обслуговувати експортно-імпортні операції. Незважаючи на це, політики з Верховної Ради дозволяли собі вільно, навіть через засоби масової інформації, вимагати від НБУ відкрити 1500 кореспондентських рахунків. Такі "невігласи" дуже шкодили створенню Національного банку зовсім нової держави. Ще більше втрачено від того, що амбіційність самого прем'єра Вітольда Фокіна не сприяла комплексному розв'язанню зовнішньоекономічних проблем. Так, Фокін не сприйняв пропозицію Росії щодо створення акціонерного Зовнішньоекономічного банку у складі Росії, України і Білорусі. Причому Україні виділявся 1 млрд дол. США до статутного капіталу банку. Відповідь була така: "Ми туди не підемо". Я розумію, що Фокін боявся реакції з боку Руху. А в результаті був утрачений контроль за обслуговуванням зовнішніх боргів. Росія перебрала на себе всі Активи і Пасиви цього банку. Сам Фокін теж недовго утримався на посаді прем'єра.

В інтересах негайного припинення впливу Росії на контору Зовнішекономбанку в Україні, яка опинилася під українським і російським впливом, я ініціював припинення діяльності цієї банківської структури в Україні і створення на її базі експортно-імпортного банку, головою Правління якого був призначений Сергій Яременко.

Після того, як Україна разом з Росією підтвердили солідарні зобов'язання про сплату зовнішнього боргу колишнього СРСР, настав час, коли Світовий банк та Європейський банк реконструкції і розвитку готові розглядати проекти України, під які надаватимуться валютні кредити. Такі проекти були підготовлені. Проте кредитні лінії нам не відкривали. Ці міжнародні фінансові інституції вичікували, зважували. Їм вигідніше було надавати товарні кредити, а не "живі" гроші. Таким чином, Україна суттєвої грошової допомоги не мала.

Навіть в умовах такої завуальованої "блокади" НБУ виходив на прямі відносини з провідними комерційними банками. Під гарантію та за участю Національного банку нашим підприємствам та державі в цілому було надано кредитів на суму понад 1 млрд дол. США. Такі кредити надавались перш за все на придбання устаткування, для сільськогосподарських потреб та на медпрепарати.

Велись переговори з інвесторами США про створення спільного підприємства щодо переробки близькосхідної нафти вартістю проекту 3 млрд дол. США, а також 1 млрд дол. США на очищення забруднених радіацією земель Київської та Житомирської областей. Національний банк підтримав проект використання літаків типу "Боїнг" для покращання повітряного сполучення України з західними країнами.

Зовнішньоекономічна діяльність контролювалась шляхом надання ліцензій на здійснення валютних

операцій. Були розроблені пропозиції щодо викупу експортерами валюти за ринковим курсом в інтересах поліпшення фінансового стану підприємств-експортерів та створення валютних резервів для забезпечення стабільності національної валюти. Виникла нагальна потреба прийняття Закону про валютне регулювання.

НБУ сприяв розвитку комерційних банків, загальне число яких станом на 24 березня 1999 р. зросло на третину і перевищило 80. Були зареєстровані банки за участю іноземного капіталу, приватні банки. Створена необхідна структура Національного банку. Практично діяли всі структурні підрозділи, окрім фондової біржі. Потім вона діє самостійно. Чисельність центрального апарату була збільшена в два рази.

Ще тільки закріплювалась банківська система незалежної України, як уже в "верхах" почала утверджуватись думка про дальшу реформу банківської системи через реорганізацію великих банківських структур шляхом перетворення їх філій в самостійні комерційні банки з наступною їх приватизацією. Найбільшим "шанувальником" реформування великих банків був Віктор Пинзеник, і якби не прем'єр Леонід Кучма, то банківська система була б зруйнована. Ця ідея була запозичена в Росії, що призвело до фінансової кризи і девальвації рубля. Але є й інші мотиви. Події останнього часу вимагають їх висвітлення в окремій книзі.

Молода українська буржуазія, вигодувана на

партійно-комсомольських харчах, намагається будь-якою ціною приборкати фінанси країни. Коли їм не вдалося розломити великі банки, вони пішли в бізнес і за відсутності Законів та контролю з боку держави почали створювати безліч посередницьких та інших торговельних фірм, а з ними і кишенькових банків, підім'явши під себе грошові потоки, чому повною мірою сприяв колишній Голова Нацбанку, народний депутат Вадим Гетьман, централізувавши систему розрахунків між Україною та Росією.

Україна втратила управління грошовими потоками. З'явився "бартер" як спосіб нееквівалентного обміну на користь ділків тіньової економіки, з чим зараз намагається боротись Віктор Ющенко як прем'єр. Множення безлічі дрібних банків розпорошило ресурси суспільства, зросла армія "рантьє". Нині в Україні близько 200 банків, було більше 300. Решта збанкрутіли, а з ними втрачені й кошти вкладників.

Нині у всій банківській системі України зайнято близько 150 тис. осіб. Усі вони обслуговують той валовий продукт, який за сумарною величиною обслуговував у 1990 р. один Промінвестбанк із загальним числом працівників 9500 осіб.

Про низький рівень управління банківською системою говорить і такий факт: у комерційних банках Австрії станом на 31.12.96 працювало 15885 осіб, які обслуговували активи 20,9 млрд ЕКЮ [1], тоді як

[1] Банковское дело. Зарубежный опыт. – Москва, 1998. – С.29.

в українській банківській системі активи менші в два з лишнім рази, а чисельність працюючих більша майже в 10 разів.

Для сучасного капіталізму характерний процес злиття банків і створення найпотужніших банківських структур. Щоб в Україні не було великих банків, спрямовує свою діяльність Антимонопольний комітет, робить негативні "закиди" і Міжнародний валютний фонд.

Події 24 березня 1992 р., що характеризуються політичним наступом на банки, поклали початок створенню в державі негативного іміджу банкіра. Тиск на НБУ продовжується постійно. Щоб виробити імунітет, керівництво НБУ зайняло монетаристську позицію, яка принципово не враховує інтереси виробника. Депутати Верховної Ради теж не мають впливу ні на грошову, ні на податкову політику. Особливо нинішній склад Верховної Ради, який добре "забізнесувався" під прикриттям депутатської недоторканості.

Біографічна довідка

Володимир Павлович Матвієнко народився 5 січня 1938 р. в селі Білка Коростенського району Житомирської області в селянській родині. Має вищу освіту – закінчив Київський фінансово-економічний інститут та аспірантуру при Київському інституті народного господарства.

Трудову діяльність розпочав у 1959 р. кредитним інспектором Ждановського (нині Маріуполь) відділення Будбанку СРСР. Пізніше був ревізором, керуючим Артемівським відділенням, заступником керуючого Донецькою обласною конторою і керуючим Дніпропетровською обласною конторою Будбанку СРСР, заступником керуючого Української республіканської контори Будбанку СРСР, з 1982 по 1987 р. – керуючим цією конторою. В 1987 р. призначений Головою Правління Українського республіканського банку Промбудбанку СРСР.

У 1991 р. призначений Головою Правління Національного банку України. Був ініціатором створення і впровадження української національної валюти – гривні.

У 1992 р. створив акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк України (Промінвестбанк), який нині є найпотужнішою фінансово-кредитною установою України.

В.П.Матвієнко – член Вищої Економічної Ради при Президенті України, професор, дійсний член Академії інженерних наук України (м. Київ), Інженерної академії наук (м.Харків), Української технологічної академії (м.Київ), Української екологічної академії наук (м.Київ). Лауреат міжнародних премій "Дружба", "Слов'яни", нагороджений орденами Князя Ярослава Мудрого V ступеня, "Дружби народів" (1986 р.), медалями "В пам'ять 1500-річчя Києва" (1982 р.), "За доблесну працю" (1970 р.); "Почесною відзнакою Президента України" (1996 р.), орденом "Слава на вірність Вітчизні" III ступеня (1999 р.) та орденом Святого Володимира (1999 р.)

В.П.Матвієнко – автор книги "Держава і банки", численних праць з економіки та банківської справи, поетичних збірок "Люблю я свою Україну", "На рідних роздолах". Лауреат Всеукраїнських фестивалів і конкурсів "Пісенний вернісаж", "Пісня року", "Боромля", "Сонячний скіф", "Рось", "Відроджені джерела", "Шлягер" та ін., Заслужений діяч мистецтв України, член Міжнародної спілки діячів естрадного мистецтва, Почесний член Правління Асоціації діячів естрадного мистецтва України, член Спілки журналістів України, академік.

Рішенням редакційної комісії Міжнародного біографічного центру (Великобританія) професору Володимиру Павловичу Матвієнку присвоєне почесне звання "Людина року 1998–1999" з врученням пам'ятного

сертифіката, за видатні досягнення в галузі економіки і банківської справи його нагороджено Дипломом і Срібною медаллю "За заслуги в ХХ столітті". Ім'я В.П.Матвієнка занесене до Міжнародного біографічного довідника, Міжнародного довідника відомих інтелектуалів та довідника "500 найвидатніших діячів нового тисячоліття". Професор В.П.Матвієнко є почесний член Ради Директорів Американського біографічного інституту, володар Лаврового вінка та звання Лауреата Міжнародної Премії за особисті видатні досягнення та заслуги перед суспільством Американського біографічного інституту.

У відповідності до офіційного свідоцтва Кримської астрофізичної обсерваторії мала планета, відкрита 5.09.1978 р. та зареєстрована у міжнародному каталозі під номером 6622, отримала ім'я МАТВІЄНКО на честь відомого вченого, теоретика і практика банківської справи, академіка, професора Володимира Павловича Матвієнка.

В.П.Матвієнко – лауреат V ювілейного відкритого Рейтингу популярності "Золота Фортуна" з врученням головної нагороди Рейтингу срібної статуетки "Богині фортуни", переможець загальнонаціональної програми "Людина року-99" у номінації "Фінансист року".

У 2000 р. В.П.Матвієнко нагороджений орденом "За розбудову України" до 135-річчя Михайла Грушевського IV ступеня з врученням диплома Міжнародного відкритого Рейтингу популярності та якості "Золота Фортуна".

Наукове видання

Матвієнко
Володимир Павлович

АВТОГРАФ НА ГРИВНІ

Київ, видавництво "Наукова думка", 2000

Комп'ютерна верстка *Наталії Самко*

Здано на виробництво 03.08.2000.
Підписано до друку 09.08.2000.
Формат 84x108/32.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Друк офсетний.
Умов. друк. арк.13,44.
Тираж 3 000 прим. Зам. 383.

Поліграфічна фірма "Оранта".
252180, Київ, вул М.Кривоноса, 2б,
тел. 271-33-96, 271-33-95, тел./факс 276-75-86.